Kelimelerin Büyülü Dünyası

Anlambilim ve İletişim

John C. Condon

iletişim dizisi

insan yayınları

insan yayınları: 128
iletişim dizisi: 2

orijinal ismi
semantics and communication
(third edition)
macmillan publishing company, new york, 1985

kelimelerin büyülü dünyası / john c. condon, jr
ikinci baskı
temmuz 1998

ISBN 975-574-068-6

tashih
ismail örgen

kapak düzeni
yunus karaaslan

baskı-cilt
eko ofset

kapak baskı
emirler

insan yayınları
keresteciler sitesi, mehmet akif cad.,
kestane sk., no:1, merter, istanbul
tel: (0212) 642 74 84 - 507 10 93
fax: (0212) 554 62 07

Kelimelerin Büyülü Dünyası

Anlambilim ve İletişim

JOHN C. CONDON, JR.

Türkçesi
MURAT ÇİFTKAYA

İnsan yayınları

İçindekiler

Önsöz 7

1
Bir Tutuma Giriş 11
2
Tecrübeden Sembole 23
3
Kelimeler, Kelimeler, Kelimeler... 35
4
Sembolik Dönüşüm 59
5
Ama Kelimeler Beni Hiç İncitemez ki 69
6
"Cici" Kelimeler ve "Kaka" Kelimeler 83
7
Yaratıcılık 95
8
Tecrübemizi Düzene Koymak 107
9
İnsanlar İnsanlarla Konuştuğunda 129

Tavsiye Edilebilecek Kitaplar 153

Önsöz

Elinizdeki kitabı üçüncü baskısı için gözden geçirirken, sık sık, babamın eski bir eve yeniden şekil verilmesiyle ilgili şu sözünü düşündüm: Bazen, yeni baştan yapmak, yapılmış olanın şurasında burasında iş görmeye çalışmaktan daha kolay görünür. Fakat, seksenlerindeki babam hâlâ birşeyleri yaptığına ve değiştirdiğine göre, demek ki faaliyet lezzetini de beraberinde getiriyor.

Yakında yirminci yılına girecek bir kitabı gözden geçirmenin lezzeti saymakla bitmez; bu kadar uzun yaşamış olmanın getirdiği tatminden değil bu lezzet. Daha da fazlası. İletişime bir yaklaşım olarak *Genel Anlambilim*'in iniş-çıkışları vardı, ama temel varsayımları kırk yıl önceki kadar sağlam.

Toplumumuzun dil alışkanlıkları konusunda bir nesil öncesine göre daha hassas ve dikkatli olduğumuzu söylemek zor. Açık ki, bazı şeyler değişti ve iyiye doğru değişti. İnanıyorum ki, dilimizin büyük kısmındaki kasıtsız cinsiyetçi tarafgirlik önemli ölçüde azaldı, ve sonuçta hepimiz kullandığımız kelimeler için daha bir dikkatli davranıyoruz.

Dil alışkanlıklarımızın sağladığı tüm göstergeler böyle bir iyileşmeye işaret etmiyor. Meselâ, tahrip teknolojisindeki inanılmaz ilerlemelere rağmen ve bu ölümcül tehdidin şuuruna daha çok varmamıza rağmen, yirmi-otuz yılda nükleer silâhların anlamı fazla değişmiş görünmüyor. Gariptir, bu en yıkıcı insan müdahaleleri insanlığa yalnızca semboller olarak "fayda" verebiliyor.

Bazı "tabu" konulara ilişkin sosyal tavırlar ve dil, son yirmi yıl içinde çarpıcı biçimde değişti ve birinin ötekisini nasıl etkilediğini söylemek yine kolay değil. Bu baskıda, tabu konular ve hüsnütabirleri bahsini ele aldık. Üç temel tabulu sahanın kısa bir değerlendirmesi var: Ölüm, belli beden faaliyetleri ve cinsellik. Ayrıca, insanların hâlâ "doğru kelimeler"i bulmaya çabaladıkları diğer iki konuya –sakatlar ve yaşlı insanlar– göz atıyoruz.

Anlambilim ve İletişim'in üçüncü baskısındaki yeni birşey de, anlambilim açısından yaratıcılık ve problem çözümünün incelenmesidir. Dil alışkanlıkları düşünüşümüzü köreltebilir de, hayal gücü kuvvetli birisi olmamıza yardım da edebilir. Metne, okuyucuların oynayabileceği, veya daha güzeli sınıfta diğerleriyle tartışabilecekleri birtakım alıştırmalar ve problemler ekledim. Ayrıca bu baskı; bağlam, mesajların karşılıklı etkisi, ve mesajları değiş-tokuş eden kişiler arasındaki ilişkiler kavramlarını gündeme getirerek, kişiler arası iletişim tartışmasını daha geniş bir biçimde ele alıyor.

Örnekler ve belli konular yılların geçmesiyle değişir, fakat anlambilim ve iletişimdeki temel varsayımlar aynı kalır. Sosyal eleştirmenler toplumumuzun, bilgi işleme ve hizmetlerin sağlanmasına vurgu yapan bir döneme girdiğini söylüyorlar. Kişiler arası ilişkiler eskiye göre daha soyut; şahsî iletişimler, zorlukla anlayabileceğimiz kadar karmaşık sembolleri nakleden teknolojiler tarafından yürütülüyor. Benim modem'im sizin modem'inizle konuşabilir! Fakat, çizginin altında bir yerlerde, ister bir sayfa üzerindeki kelimeler olsun, isterse bir uydudan yansıyan işaretler olsun, sembolleri insanlara anlamlı gelen birşeye çevirmeniz gerekir. Sembollere yakıştırdığımız kuvvet, hiçbir zaman bundan daha büyük olmadı. Bundandır ki, anlambilim ve iletişim hakkındaki belli temel şeyleri anlama ihtiyacımız hiç bu kadar hayatî olmadı.

Bana uzun zaman destek ve teşvikte bulunan bazı kişilere teşekkür etmek isterim: Macmillan'daki daima neşeli, son derece sabırlı ve beni bu kitaba herkesten fazla teşvik eden editörüm Arthur Hastings'e; bu baskının tekâmülü için tavsiyelerde bulunan meslekdaşlarıma ve beni bu ülkenin büyülü topraklarında anlambilim dersine geri döndüren Ken Frandsen'e.

J.C.
Albuquerque, NM
1984

1

BİR TUTUMA GİRİŞ

Bir ders kitabına, konunun kısa bir tanımıyla başlamak âdettendir. Anlambilim hakkındaki bir kitap ise anlambilimin ne anlama geldiğini sorarak başlayabilir. Bu, öyle lâf olsun diye sorulmuş bir soru değil. Veya, yazar mahcubiyet içine giriyor, ya da cehaletini öne sürüyor da değil. Eğer soruya dürüstçe cevap verirseniz, bu kitabın ne hakkında olduğunu anlama yolundasınız demektir.

Diyelim ki, bir anlambilim dersi görüyorsunuz veyahut anlambilim hakkında konuşan birisiniz. O zaman cevabınız şöyle birşey olur: "Anlambilim, bir konuda anlaşamayan ve sonra da kelimelerin anlamına ilişkin (semantik) problemleri olduğunda anlaşan kişilerin kullandığı kelimedir." Veya: "Anlambilim, kelimeler hakkında konuştuğumuz dersteki bir kelimedir." Hatta: "Anlambilim, neler olup bittiğini anlamadığım dersin adıdır." Bu cevapların hepsi (bazı hocaların sınavlarında kabul edilebilir olmasa da—o bakımdan, bu kitapta nelerin altını çizdiğinize dikkat edin) soruyla ilgilidir, çünkü hepsi de *anlambilim* kelimesine cevap teşkil ediyor. Evet, *anlambilim* incelemesi, insanların kelimelere ve diğer sembollere nasıl karşılık verdiklerinin incelenmesidir.

Şimdi, galiba bir önceki cümlenin; yani, anlambilimin kısmen belli bir karşılık demek olduğunu söyleyen cümlenin altını çizdiniz. Kitabın son sayfalarına doğru, (zihinde ya da sayfada) metrelerce altı çizilmiş cümlelerle birlikte, konu, bazı tavır değişikliklerine; ola ki can sıkıntısına ya da vecdle kendinden geçmeye yol açacak (ümid edilir ki, ikisi de olmaz). Buradaki konu, bir tanımlar ve özlemler listesi değil, daha çok dile, gerçekliğe ve insan davranışına yönelik bir tavırdır. İşte, kitaba özet bir tanımla başlamanın hikmetsiz oluşunun bir başka nedeni: Böyle yapmak asıl noktayı gözden kaçırırdı. Bir zamanlar, kendisine "Zen Budizm nedir?" diye sorulan birisinin verdiği karşılığı ele alırsak, her şeyden önce, bu, böyle bir soruya cevap teşkil etmez ki!

Belki de konunun ne *olmadığını* göstersek daha iyi olur, çünkü *anlam(bilim)* kelimesi konuşmalarda çok çeşitli biçimlerde kullanılıyor ve kafa karıştırabiliyor. Yaşlı kuzeni retorik gibi, anlambilim kelimesi de çoğu kez, anlamı bozularak, konuşmalarda geçen nüansları ve kılı kırk yaran ayrımları belirtmek için kullanılıyor. "Hadi, kelimelerin anlamına (semantiğe) takılıp kalmayalım;" veya "Hiçbir şey yoktu, sadece kelimelere farklı anlamlar yüklenmesi problemi (semantik problemi) vardı." Bu tür ifadeler nadirattan değil. Fakat az sonra göreceğimiz gibi, birşeye "sadece anlam (semantik) problemi" demenin kendisi de bir başka çeşit anlam (semantik) problemidir: Bu etiket çoğu kez "önemsiz-sıradan problem" veya "saded harici" olduğu, dolayısıyla gözardı edilebileceği anlamına geliyor. Besbelli, bizim ilgileneceğimiz anlam problemleri türleri önemsiz veya saded harici görülenler değil.

Daha ciddi kullanıldığında, anlambilim (semantik) terimi, "anlamların incelenmesini"[1] tanımlar. Ve "anlam"a çok sayıda yaklaşım bulunduğundan, bunların hepsi bizim ilgi alanımıza girmiyor. Bazı bilginler kelimelerin tarihî gelişiminin (etimoloji) peşindedir; dilbilim bilginleri kelimelerin sosyal ve coğrafî bir bölgedeki dağılma ve yayılmasını araştırarak bölgesel farklılıklara dikkat çekerler.

ANLAMBİLİM VE GÖSTERGEBİLİM

Yıllar önce, Charles Morris, *göstergebilim* (semiotics)[2] denilen, sembolik davranışın genel incelemesi olacak yeni bir disiplin ortaya attı. Konuyu üç bölüme ayırdı. Bunlardan birisine *anlambilim* (semantics) ismini verdi, yani kelimelerle (ve diğer sembollerle) bu kelimele-

rin temsil ettikleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. Meselâ, kitap kelimesi şu ânda baktığınız şeyi temsil eder. İşaretbilimin ikinci kısmı *syntactics*'di, yani kelimelerin diğer kelimelerle, sembollerin diğer sembollerle arasındaki ilişkinin incelenmesi. Bu açıdan, syntactics imlâ, sözdizimi, mantık —kısaca bir ifadenin tüm kurallarını— içine alır. "Bu bir kitaptır"ı bir ifade türü, "Bu bir kitap mı?"yı bir başka ifade türü ve "Kitaptır bu bir"i bozuk bir kelimeler grubu yapan bu kurallardır. Morris, konunun üçüncü kısmına *pragmatics* dedi, kelimeler (ve diğer sembollerle) insan davranışı arasındaki ilişkinin ve kelimeler ile diğer sembollerin hareketlerimizi etkileme şekillerinin incelenmesi. Bugün, anlambilim, yaygın biçimde, aşağı yukarı Morris'in tanımladığı anlamda kullanılıyor; yani sembollerin ve onların temsil ettiklerinin araştırılması anlamında. Fakat *bu* kitap bütünüyle bunun hakkında değil.

İlgimiz bizi daha *genel* bir anlambilime, yalnızca kelimelere ve şeylere değil, aynı zamanda sembollerin belli şekilde kullanılmasından doğan insan davranışına da bakan bir anlambilime götürüyor. Morris'in göstergebilim tanımı açısından, sembollerin anlam (semantik) yönünün yanısıra uygulama (pragmatik) yönüne de aynı derecede ilgi duyuyoruz. Gerçekten, kelimenin nasıl kullanıldığını ve davranışımız üzerinde hangi etkiyi yapar göründüğünü gözlemlemeden çoğu kelimelerin anlamlarını söyleyemeyeceğimizi ileri sürebiliriz.

Bu ise ilgimizi, genellikle dillerin sözdizim (syntactic) boyutunu ve kendi başına bir sistem olarak dili incelemekten hoşlanan dilbilimcilerin alanından hayli farklılaştırıyor. Ve yakın zamanlara kadar, çoğu dilbilimciler, böyle bir inceleme onları sistemin dışına ve "gerçeklik"e götüreceği için anlambilime dar açıdan dahi yaklaşmaya isteksizdi. Bu ilgiyi en fazla duyan dilbilimcilerin çoğu sosyo-dilbilimciler, etno-dilbilimciler veya psiko-dilbilimciler gibi melez disiplindekiler olmuştur.

Genel anlambilim terimini icad eden Alfred Korzybski (1877-1950) "sırf kelimeler" kadar, felsefe ve psikolojiyle de ilgilenmişti. Bilim ve mühendislik eğitimi alan Korzybski bilim dilinin kesinliğinden ve tarafsız, görgül bir gerçeklik kurulmasında sembollere duyulan ihtiyaçtan etkilenmişti. Daha sonra ise, I. Dünya Savaşından hemen sonra Milletler Cemiyeti'nde çevirmen olarak çalışırken karşılaştığı siyaset ve diplomasi dili ümitlerini yıktı.

Korzybski, dilin sadece düşünüşü değil, tüm insan davranışlarını etkilediğine inanıyordu. Ona göre, bu etki sinir sistemlerimizin parça-

sıydı. Bu açıdan, eğer dil alışkanlıklarımız olgunlaşmamış veya bozuksa, davranışımız da olgunlaşmamış ve bozuk olacaktır. Gerçekten de, Korzybski'nin bakış açısından insan davranışlarının çoğu "tutarsız"dı. İnsan sinir sistemlerinin dili yönünden yeniden eğitilmesiyle evrensel bir terapi geliştirmeye çalışan Korzybski'nin önemli eserinin başlığı, *Science and Sanity* (Bilim ve Akıllılık), onun hedefini açıkça ortaya koyar.[3] (Maalesef, kitabın geriye kalan kısımları o kadar açık değil.)

John Dewey ve o dönemin diğer yazarları gibi, Korzybski de yüksek idealler besledi ve modern çağ için yetersiz gördüğü belli düşünme tarzlarını kökten değiştirecek muğlak bir program teklif etti.

Belki de bir gün davranışçı anlambilim bir başka sahaya; belki psiko–dilbilime, belki göstergebilime, belki sözsüz dillere —müzik, film, sanat veya ne olursa— kelimelere ilişkin geleneksel ilgiyle tamamen birleştirecek henüz gelişmemiş bir disipline kayacak. Öyle ya da böyle, anlambilim, neden bu şekilde, yani hikmetli veya aptalca, aklıbaşında ya da "çılgınca" davrandığımızı açıklamaya gayret eden davranış bilimleri arasındaki yerini alıyor.

SEMBOL YÜKLÜ KÜLTÜRÜMÜZ

Milyonlarca Amerikalı güne yaklaşık olarak şöyle başlar: Önce muhtemelen müzik, sonra ise haber veren bir radyo alarmlı saat onları uyandırır. Modaya ve hava raporunun tavsiyesine uygun giyinirler; hapishanelerdeki ayaklanmaların, kendilerinden çok uzaklardaki savaşların, ülkenin dört bir yanındaki spor müsabakası sonuçlarının haberini dinlerler. Ünlü bir adam ölmüş, milyonlar üzüntüye boğulmuştur, kısaca söylenirse. Bir vitamin hapı yutar, ondan sonradır ki kahvaltıya atlar, çabucak dişlerini fırçalar, ve işyerine gitmek üzere alelacele çıkarlar. Eğer arabalarıyla gidiyorlarsa, bir yandan kanunî sınırın altında kalmak için hızölçerlerini gözlerler, diğer taraftan ise gidecekleri yere zamanında ulaşmaları için ne kadar zamanları kaldığını takip ederler. İşte gün böyle başlar.

Bir güne bu tarzda başlanması (ve devam edilmesi) için bu milyonların çok gelişmiş ve karmaşık bir semboller dizisini kabul etmiş olması gerekir, çünkü yukardaki tasvirde sembolle dolu olmayan çok az şey var. Birisini uyandıran *saat:* Günlerin mevsimden mevsime hayli değiştiği sonucuyla güneşin doğuşunun veya bir horozun aynı işi yaptığı devrin üstünden çok fazla asır geçmeden çıkan devrimci bir değişiklik.

Saatin bulunmasıyla birlikte, soyut zaman anlayısı keyfi biçimde kullanışlı birimlere bölündü. *Giysi* tercihi —resmî ya da gündelik, erkekler için palto ve kravat, kadınlar için topuklu ayakkabı, paltoda kaç tane düğme bulunacağı ve topukların ne kadar yüksek olacağı— keyfîdir ve vücudu rahat tutma pratik amacıyla oldukça ilişkisizdir. Bu demek değildir ki, bu milyonlara, "Geçen senenin tarzında görünmektense ölürüm daha iyi!" diyen gençlere giysi tarzı hiçbir şey ifade etmiyor. Milyonları, hiç tanımadıkları insanlara, hiç bilemeyecekleri olaylara, hiç bulunmadıkları yerlere kızdıran veya üzen *haberler.* Ancak yine de, bu milyonlar için haberlerdeki isimler komşularının isimlerinden fazla *anlam* ifade ediyor. *Vitamin hapı* diğer binlerce hap gibi görünür, fakat şişenin üzerindeki etiket etkileyicidir: "RDA oranı: Thiamine mononitrate —yüzde 5,000, Riboflavin— yüzde 4,410. Pyridoxine Hyrochloride yüzde 3,750..." Mecburen dişlerini fırçalarlar, çünkü fırçalamanın (çoğu bunun nasıl olduğunu gerçekte bilmese de) diş çürümelerini önlediğine inanırlar. Cüzdanları ve keseleri diğer sembollerle doludur: Kredi kartlarıyla, Marshall McLuhan'ın "fakirlerin kredi kartı" dediği paralar, ehliyetler, ve sembol-yüklü kültürümüzde onların kim olduğunu ispatlamaya pek yaramayan kimlik kartları. Arabalarını yolun sağından sürerler, çünkü böyle yapmak için anlaşmışlardır. Arabalarını, trafik işaretlerinde görünen hız sınırında sürmeyi kabul ederler ve hız göstergesindeki ibre o rakamı gösteriyorsa, hızlarının doğru olduğunu varsayarlar. Milyonlarcası gidecekleri yere alelacele koşarlar, çünkü saat dokuzda işe başlamayı kabul etmişlerdir; çok erken gitmek meslektaşlarına (belki de kendilerine) hoş olmayan birşey mesajı verir, çok geç kalmak da patronlarına. Milyonlara duyduğumuz saygıdan ötürü, hikâyemizi *mesai* başlamadan bitireceğiz.

İnsan medeniyetinin tarihi, hayatın sembolik boyutunun artan öneminin tarihidir. Sanayileşmenin ilerlemesi, bu boyuta ilâve sembol sistemleri getirdi. Tam anlamıyla anlamasak da, birçok dili öğrenmek zorundayız; insanlar yalnızca kelimelerle yaşamaz. Susanne Langer şöyle demekte: "Sembol-üretme fonksiyonu insanın başta gelen faaliyetlerinden birisidir; tıpkı yemek, bakmak ve yürümek gibi."[4] Buna, sembollerimizin başta gelen diğer faaliyetlere hükmettiğini ekleyebiliriz: Neyi, ne zaman ve ne kadar yediğimiz; neyi görüp neyi görmediğimiz; ve nereye yürüdüğümüz gibi.

Yenilebilir olarak tasnif etmeyi öğrendiklerimiz, büyük ölçüde kültürel mülahazalarla belirlenmektedir; bir yerde ağız suyu akıtan şey başka bir yerde mideyi altüst eder. Pek az Amerikalı yılana, sığır kanına, koyun gözüne iştah duyar, fakat bunlar başka yerde pek leziz şeylerdir. Genelde kahvaltı düşüncesi, bazılarının midesini bastırmaya yetecek bir yemek olarak sınıflanır.

Benzer şekilde, gayriiradî, fizyolojik tepkiler dışındaki hemen her hareket büyük bir sembolik sistemle bağlıdır. Bu tür sistemlerin en önemlisi ise dildir.

FARELER, EŞEKLER VE İNSANLAR ÜZERİNE: İŞARETLER VE SEMBOLLER

Yüzyıldan fazla bir zaman önce, Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* isimli kitabında, düşünüşümüze yol göstermeye hâlâ devam eden bir fikir ortaya attı. Yaşamı sürdürme mekanizması işgörmez hale geldiğinde, yaratığın hayatı son bulur. Arıların veya kunduzların M.Ö. 2000 yılında yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duydukları şeyler, M.S. 2000 yılında yaşamlarını sürdürmek için ihtiyaç duyacakları şeyler ile tamamen aynıdır. Fakat eğer çevre şartları dörtbin yıl içinde yeterince değişmişse, arılar ve kunduzlar tükenmiş türler olarak dinazorlara katılacaktır. Yaşamı sürdürme mahareti tüm hayata nakşedilmiştir.

Darwin'in tezi diğer hayat biçimleri kadar insanlar için de geçerlidir. Ancak insanlar farklılık gösterir. İnsanların fizyolojisi en yakın kuzenimizden dahi çok farklı gelişir. En yakın maymununkinden daha büyük bir önbeynimiz (korteks) vardır, ve işte bu ayrımdır ki bizim son derece farklı türden davranışlar göstermemize imkân verir. Büyük önbeyinli insanlar, bazen övgüler düzdüğümüz hayvanların hepsinden daha harika işler yapar: İnsanlar düşünebilir. W. Grey Walter'ın yıllar önce ifade ettiği gibi, fizyolojik olarak:[5]

> *İnsan... kendine özgü biçimde, düşünebildiği için insandır, ve varlık mücadelesinde yaşamının sürmesini beynin üstün fonksiyonunun gelişmiş olmasına borçludur. O sapiens'dir, düşünen genus homo türüdür. Kendisine atfedilen ismin bütün anlamlarına her zaman yaraşır şekilde yaşamasa da, mümtaz, basiretli ve sağduyulu bir türdür.*

Darwin'in evrim tezini ortaya attığı zamandan beri, insanlarla hayvanlar arasındaki ilişki üzerine iddialar çarpışmaktadır.

Elli yıldan fazla bir zaman önce, Tennessee'deki ünlü Scopes davasıyla Birleşik Devletler'de halkın dikkati bu konuya odaklandı; Hıristiyan fundamentalizmi evrim teorisine hücum etti ve lise biyoloji derslerinde evrimin öğretilmesinin kanuna aykırı olup olmadığı sorgulandı. Şimdi, altmış sene sonra, insanlar hâlâ bu konuyu tartışıyor.

Şempanzelerin de bir dili yetkinlikle kullanmayı öğrenebileceği ileri sürüldüğünde, bilimsel yöntemi coşkuyla savunan insanların keyfi kaçabiliyor. Diyelim ki bir gece partisindesiniz ve konuşmayı canlandırmak istiyorsunuz; hayvanların insanlarınkine benzeyen bir dil yeteneğine sahip olduğunu söyleyin, yeter. Bu tür iddialar ilmî dergilerde ileri sürüldüğünde, bunlara cevaben gelen —lehte veya aleyhte— mektuplardan hararet taşar.

Niçin? Dilde ne var ki, insanları daha düşük hayat biçimlerinden ayırmasıyla böyle güçlü duygular uyandırıyor? İlk olarak, dinî, felsefî ve hatta çoğu bilimsel yazıları kuşatan, Batılı bir gelenek sözkonusu; bu gelenek açıkça insanları hayvanlardan üstün saymaktadır. Bunun büyük ölçüde semboller kullanabilme yeteneğimizden kaynaklandığı, büyük önbeynimizin bir sonucu olduğu söylenmektedir. Eğer şempanzelerin veya yunusların da bizim gibi "düşünme" —yani akılcı, mütefekkirane düşünce— kabiliyetine sahip olduğu gösterilirse, o zaman, "insan" gibi görünen her şeyin sorgulanması gerekebilir. Sonuçta, uzun bir gelenek ve birçok yaygın alışkanlık (et yemek ve evcil hayvan beslemek gibi) sarsılabilir.

Ne ki, bilim adamları arasındaki tartışma pek bu şekilde ifade edilmiyor. Onların tartışması belli bir deney, bulguların alternatif yorumları, yöntemdeki zayıflık vd. açılardan yapılıyor. Geçtiğimiz yıllarda hayvanlara dil öğretmek için çeşitli girişimler oldu, ve hepsinde de sonuçlar tartışmaya yol açtı ve deneyin delalet ettiği şeylere karşı çıkıldı.

Columbia Üniversitesinden Herbert Terrace, Nim Chim-psky[6] ismindeki bir şempanzeye yüzün üzerinde (işitme özürlülerin kullandığı işaretlere benzer el işaretlerinin kullanıldığı) işareti öğretti. Aşağıdaki konuşmayı izleyelim:

Öğretmen: Ne istiyorsun?
Öğrenci: Biraz daha elma.
Öğretmen: Kim biraz daha elma istiyor?
Öğrenci: Ben. Nim biraz daha elma istiyor?
Öğretmen: Elma ne renk?
Öğrenci: Elma kırmızı.
Öğretmen: En çok ne yersin?
Öğrenci: Muz, kuru üzüm.

Nim'in terbiyecilerinden birisi öğretmen, ünlü şempanze Nim ise öğrenci. İkisi sözlü kelimelerle değil, Amerikan İşaret Dili'nde kullanılanlara benzer işaretlerle iletişim kuruyorlar.[7]

Stanford Üniversitesinden Francine Patterson'un eğittiği Koko ismindeki goril ise altıyüzden fazla işaret öğrendi. Purdue Üniversitesinde çalışan Aleks ismindeki Afrikalı bir gri papağan, bir papağandan pek umulmadık biçimde, kırk kelimeden fazla bir kelime dağarcığına sahip. Fakat Aleks şekil, renk, maddeyle bazı nesneleri istemeyi çabucak öğrendi, öyle ki "üç köşeli yeşil kağıt" diyebiliyor. Haftalık "anlambilim sınavları"nda, Aleks soruların yüzde 80'den fazlasını doğru biliyor.

Yunusbalıkları, balinalar ve diğer memeliler arasındaki dil ve iletişim kalıplarına dair araştırmalar şimdi yaygın durumda. Ne zaman insanlarla diğer yaratıklar arasındaki yerleşik ayırıma meydan okur görünen sonuçlar duyurulduysa, bütün bu araştırmalar şu tartışmaya yol açtı: Soyut düşünmeyi gösteren, yeni sembol kombinasyonlarını öğrenme ve üretme yeteneği. Yakın zamana dek, hayvan dilinin işaretler dediğimiz kalıplarla sınırlı olduğu varsayılıyordu. Şimdi ise bazıları o kadar emin değil.

Ama sadece bazıları. Çoğunluk, yeni davranışın daha etkileyici işaretler repertuarından ibaret olduğu hususunda her zamanki kadar emin. Diğerleri ise bunun gerçek anlamda sembolik davranış olduğunu söylüyor. Tartışma uzunca bir süre devam edeceğe benziyor. Bazı kesin buluşlar yapılıncaya dek, sembol-üreten ve sembol-kullanan insan ile işaret-kullanan hayvan arasındaki yerleşik ayırım, çok daha kararsız da olsa, yerini koruyacak. En belirleyici fark, soyutlama farkıdır. Bir fare, deneme-yanılma ile labirentte yolunu bulmayı öğrenebilir, ama bir haritayı inceleyerek yolculuk planlayamaz. Veya, S.I. Hayakawa'nın hep söylediği gibi, "Bir köpeğe 'Şimdi Hamburger!' kelimelerine uygun şe-

kilde karşılık vermesini öğretebilirsiniz, 'Gelecek Salı Hamburger' kelimelerine değil."

Yaşamı sürdürme açısından, insanın düşünme yeteneği çok şeyi ifade eder. Her şeyden önce, insanlar yeni bir çevreye uyum sağlayabilir; son adımda, bu o çevreye şekil verme anlamına da gelir. Düşünme yeteneği sadece ve sadece insanların, doğuştan getirmedikleri hünerleri kazanabileceği anlamına da gelir. İnsanın uçmak için yaratılmadığı doğru, ama iki kuşak geçmeden, insanlar bilinen en hünerli uçucular haline geldi. Düşünme yeteneği insanların büyük ölçüde çevrelerini oluşturabilmeleri anlamına geliyor; günümüzde, dünyanın herhangi bir noktasında veya denizlerin altında yahut uzayda yalnızca insanlar rahat içinde yaşayabiliyor.

Ne yazık ki, bu harika başarıların yanında, bir farenin bile habersiz olduğu, hatalar, aptallıklar ve gaddarlıklar geliyor. Çünkü, insanlar çölü bir bahçeye dönüştürebiliyor, toplu halde nasıl yaşayacaklarını planlıyor ve hayat bağını kuvvetlendirebiliyor olsa bile; ölümlerini veya tüm türlerin ölümünü planlayabilenler de sadece insanlar. Üstelik, bitişik deliğe siyah bir fare taşındığı için hiçbir beyaz fare malını mülkünü bırakıp kaçmıyor.

Dili kullanma yeteneği, tecrübeyle ilgili birşeyi sembollere aktarma ve *sembolik araç vesilesiyle tecrübeyi paylaşma* yeteneği demektir. Dili kullanma yeteneğimiz sayesinde, geçmişten dersler çıkarırız. Bu yüzdendir ki, diğer yaratıkların aksine, insan türü gelişmiştir. Çünkü insan tecrübesi, tecrübe üzerine kurulu olduğundan, değişim geometrik bir oranla hızlanmaktadır. Geçen onbeş asırdaki gelişmelere kıyasla son elli yıldaki gelişmelere bakmak yeter. "Bilgisayar çağı"na girdiğimiz şu devirde, insanın önüne açılan nimetler neredeyse inanılmaz. Sibernetik devriminin imkân verdiği hız veya doğrulukla, daha önce enformasyonun analizi ve tekrar kazanımı yapılamıyordu. Sembolik tecrübeyi anlamlı insan davranışına aktarmak ise elbette bir diğer iş.

Özetleyecek olursak, insan, dili ve düşünceyi mümkün kılan önbeyninin büyüklüğü, yani korteksi dolayısıyla fizyolojik olarak hayvanlardan ayrılmaktadır. İnsanlar dil ile tecrübeyi sembollerle ifade edebilmekte ve bu semboller sayesinde tecrübeleri diğer insanlarla paylaşabilmektedir. Anlamlı tecrübelerin paylaşılması ise, öğrenme dediğimiz değişimle sonuçlanmaktadır. Öğrendikçe, nesilden nesile ilerliyoruz, veya en azından değişiyoruz. Değişik ama nisbeten sınırlı şekillerde iletişim

kurabilen hayvanlar ise en azından insanlar kadar birbirlerinden öğrenemiyor, değişemiyor, ilerleyemiyor.

İnsanlar ile hayvanlar arasındaki ayrım, her birinin gerçekleştirdiği iletişim türlerinde de karşılığını buluyor. Hayvanlar işaretlere karşılık vermeyi öğrenebiliyor, ama öyle anlaşılıyor ki, sembolleri etkin biçimde yalnızca insanlar kullanabiliyor. Susanne Langer, bu farklılığı, işaretlerin ilân ettiğini, sembollerin ise hatırlattığını söyleyerek ifade ediyor. Yani, hayvanlar yemek, cinsellik veya tehlikeye işaret eden sesler çıkarabilir ve algılayabilir. Ama bir hayvan, yemeğin mahiyeti üzerinde düşünüp perhiz yapmanın iyi bir fikir olabileceğine karar veremez.

İşaret ile sembol arasındaki ayrımlardan birisini, her birine verilebilecek mümkün karşılıkların sayısındaki farklılık oluşturur. Bir işaret, bir tecrübeyle (veya bir nesneyle vd.) bire-bir ilişkide bulunur. Tiz bir ses gibi bir tehlike işareti, bir hayvanı kaçmaya veya saklanmaya sevkedebilir. Fakat, bir tehlike sembolü insan için çok şey ifade eder, ki kaçmak bunların en az işe yarayanıdır. İnsanın geliştirdiği işaretleri düşünmek kolay, ama onların yalnızca işaret olarak kullanıldığını görmek zordur. Meselâ, bir araba kornasının gürültülü sesini alalım. Bazı durumlarda, korna çalınması "yoldan çekil" anlamına gelir, ama bu diğerinden daha semboliktir. Korna çalınan kişi sürücünün "Yolumdan çekil" mi, "Merhaba, nasılsın?" mı, "Yeni evli" mi, yoksa "En büyük biziz!" mi dediğini düşünmek zorundadır. İnsanların geliştirdiği işaretler sembolik olmaya yatkındır. Bir dersin veya o günkü işin bittiği işaretini vermeyi amaçlayan bir zil sesi, mutlaka ve mutlaka, görevlerini düşünme, rahatlama veya saatine bakarak zamanı teyid etme gibi diğer tepkilere yol açar. Hayvan tepkileri ise çok daha sınırlıdır. İnsan harekete geçmeden önce uygun tepkileri gözden geçirir. Her uyarıda atlamak, insanı tavşan düzeyine indirmek demektir.

Bir keresinde Mark Twain, bazen insanlardan çok hayvanlar gibi hareket ettiğimizi belirterek aynı gözlemde bulunmuştu:

> *Bir tecrübeden yalnızca hikmetin onun içinde bulunduğunu çıkarırken dikkatli olmalı ve oracıkta durmalıyız; yoksa sıcak bir soba kapağının üstünde oturan kediye benzeriz. Kedi bir daha asla sıcak soba kapağının üstünde uyumaz ve bu güzel birşeydir; ama aynı zamanda artık soğuk soba kapağının üstünde de oturmaz.*[8]

Kediden fareye geçersek, Wendell Johnson'ın bu ayrım üzerindeki düşüncesini hatırlayabiliriz: "Bir fare için peynir peynirdir; işte bundandır ki, fare kapanları işe yarar."

Bir toplum kısıtlayıcı hale geldikçe, işaretlere verdiği önem artar. Meselâ, ordu, bazılarının işaret tepkileri adını verdiği katı davranış standartları getirir. ("Hareket ediyorsa, onu selâmla!") Yine, stres zamanlarında, bir kelimeye (sembole) sanki o bir işaretmiş gibi karşılık verir; ona işaret yoluyla tepki gösteririz.

Kendi kendinize sorun: Sizi hangi kelimeler çileden çıkarır? Hangi kelimeler, çoğu zaman konuşmacının niyetinden bağımsız olarak, bir refleks tepkisini tetikler? Çoğu insan için "küfür sözler" büyük ölçüde kişinin kontrolünün dışında tepkiler doğurur. "Kavga sözleri" —bağnazlık işaretleri örneğin— bu türden tepkilere yol açabilr. Muhakkak, bazen konuşmacı muhtemel tepkinin farkındadır ve bu maksatla iğneli sözler eder. Ancak, çoğunlukla, konuşmacının kelimelerin bizi nasıl etkilediğinden habersiz olduğu durumlarda bile işaret yoluyla karşılık veririz. Bunun çarpıcı bir örneğini, işaret tepkileri tartışılırken bir öğrenci sergilemişti. Öğrenci, bazı kelimelerden tahrik oluyormuşçasına bazen nöbetler geçiriyormuş. Ne kadar kızgın olduğunu "Neredeyse sara nöbeti geçirecektim" diye ifade eden bir konuşmacı bir nöbete yol açabiliyormuş. Hatta farklı bağlamlardaki nöbet sözü dahi sarasının tutmasına neden olabiliyormuş. Öğrenci, bir başka işaret tepkisinin, "Saram var!" dediğinde sınıfında gözlenebileceğini ekliyor.

Çoğumuz için, çoğu zaman, işaret tepkilerimiz, seyrek olmasa da daha az görünür niteliktedir. Sonuçlara atlarken, söylenileni kaynağı yüzünden dinlemeyi reddederken ("O ne söylerse söylesin, inanma!"), veya belli kelimelerden utanırken de işaret yoluyla tepki gösteririz. Bu tür tepkiler, en iyi şekilde kullanılabilecek olan dilin kaynaklarını kullanmamızı engeller. Dili akıllıca kullanmayı öğrenmek ise, dille neyin kullanılmayacağını öğrenmekle başlar.

[1]Genellikle, bu, *kelimelerin* anlamlarının ve biraz da, diğer alışılmış türden sembollerin (dinî sembollerin, armaların, bayrakların) anlamlarının araştırılmasını ifade eder. Ancak, bu incelemelerin her birisinin özel isimleri vardır. Geçtiğimiz yıllarda, sözsüz ifadelerin anlamı daha fazla ilgi çekiyordu. Bu kitabın hacminin darlığından dolayı,
mizi deneme, konuşma veya roman gibi daha büyük birimler veya fonemler gibi daha küçük birimler değil, öncelikle, genelde tek tek kelimelerden cümlelere kadarki sahada yer alan sözlü düzey oluşturacak.

[2]Charles Morris, *Signs, Language and Behavior* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1946).

[3]*Science and Sanity,* 2. bas., (Lakeville, Conn.: The International Non-Aristotelian Library, 1947).

[4]Susanne Langer, *Philosophy in a New Key* (Cambridge, M.: Harvard University Press, 1942), s. 41.

[5]W. Grey Walter, *The Living Brain,* (New York, N.Y.: W.W. Norton, 1953), s. 15.

[6]Nim Chimpsky'nin ismi, Amerika'nın bu yüzyıldaki önde gelen dilbilimcilerinden Noam Chomsky'ye kinaye olarak konulmuş.

[7]Herbert S. Terrace, *Nim: A Chimpanzee who Learned Sign Language* (New York, N.Y.: Washington Square Press, 1981).

[8]Bernard DeVoto (yay. haz.), *The Portable Mark Twain* (New York: Viking, 1946), s. 563.

2

TECRÜBEDEN SEMBOLE

Çoğu insan dil hakkında fazla kafa yormaz. Hakikaten, konuştuklarımızın zaman zaman şuuruna varırız veya bir cümlede "..dir" mi yoksa "...dirler" mi kullandığımızdan ara sıra emin olmayız, ama konuşma ve dinleme sürecine nadiren fazla düşünce sarfederiz. Dili kullanmanın soluk alıp verme gibi —tabiî, normal, herkes için hoş, ve bu işi yaparken sıkıntı çektiğimizde de itibarlı birşey— olduğunu düşünürüz. Bu çabayı unutalı çok olmuş, yıllar geçmiş, ve şimdiki gibi konuşmayı öğrenmede tecrübe kazanılmıştır. Dili kullanmanın insana has bir vasıf olması yanında, her dilin, her diyalektiğin ve hattâ her bir insanın gerçeğine pek dikkat etmeyiz.

Belki dilimiz ve kelimelerin anlamları hakkında daha az varsayımda bulunsak daha hayrımıza olacak. Varsayımlarımız için daha tetikte olmayı isteyebiliriz. Bu kısmın başında belirttiğimiz varsayım gayet mâkul, hatta aşikâr görünebilir. Fakat, bu kısmın sonuna geldiğimizde onu da tadil etmek için nedenimiz olacak.

Deneme kabilinden, şu varsayımla başlayalım: Hangi kelime ele alınırsa alınsın, o kelime temsil ettiği şeyden tamamen farklı birşeydir. Anlambilim, genellikle bu ikilik varsayımıyla işe başlar. Bu ayrım ge-

nelde olumsuz biçimde açıklanır: "Kelime şey değildir." Geçmişteki filozoflar ve günümüzdeki bilim adamları *şeylerin* araştırılmasını takip ederken, dilbilimciler ve psiko-dilbilimciler *kelimelerin* mahiyetine dair tanımlar geliştirmektedir. Bu ikisi arasındaki ilişkiyi incelemek ve bu ayrımın önemini vurgulamak ise anlambilimcilerin özel alanını oluşturur.

Mâkul eleştirmenler (belki siz de) çoğu zaman bu denli aşikâr birşeye vurgu yapan bir disiplin karşısında şaşkına düşmüştür. Öyle ya, bir kelimenin temsil ettiği şey olduğunu kim iddia eder? Anlambilimcilere göre bunun cevabı kelimeler peşinde olduğumuz, kelimeler satın aldığımız, kelimeler için sevdiğimiz, savaştığımız ve kimi zaman öldüğümüz günlük hayatımızın büyük kısmında ve tarihte yazılıdır. Kültürümüz sembol yüklü, hatta sembole bağımlı hale geldikçe, bu ayrımın farkına varılması daha fazla önem kazanıyor.

Sembolikleştirme yeteneği, yalnızca sembolleri kullanarak, enfüsî tecrübeleri hatırlamak demektir. Birisi ister bir roman isterse bir bitirme tezi okuyor olsun, oradaki semboller vücut kimyasında birtakım değişmelere yol açacaktır. Örneğin, yatağa çekilmeden önce hortlak hikâyesi okursanız, hemen uykuya dalmada zorluk çekersiniz. Gerçekte hortlaklardan korkmuyorsunuzdur, ama kağıt üzerindeki mimik işaretleri kontrol edemediğiniz bir biçimde tepkinizi etkilemektedir. Veya yine yatağa çekilmeden önce, bir ders kitabı okursanız, uyanık kalmada zorluk çekersiniz. (Şüphesiz burada hortlakların veya akademisyenlerin nisbî faziletlerinden değil, bir insanın bu tür sembollere karşı tutumundan söz ediyoruz.) Veya okuldan daha yaygın bir örneği ele alırsak, bir öğretmenin sadece bir A ya da F oluşturmak için üç çizgiyi düzenleyerek sinir sisteminizi etkileme gücünü düşünün. Değişimlere yol açan, açık ki, sembollere verilen karşılıklardır, ki bu karşılıklar kimi zaman *semantik tepkiler* şeklinde isimlendirilir. Daha çarpıcı örnekler için psikosomatik tıp eserlerini okuyabilir veya bir hipnotizmacının bir konuda kullanabileceği "telkinin gücü"ne dikkat edebilirsiniz.

Yani, anlambilimci yalnızca *şeyler*den farklı olarak *kelimeler*le değil, belki daha çok, sembollere verilen yaygın karşılıklarla ilgilenir.

ALGILANAN DÜNYA

Eğer bir uçakta uçmuşsanız, şu hatıralar size aşina gelecektir: Pencerelerden aşağıda net ve düzenli bir arazi görürsünüz. Sahil şeridi bo-

yunca dalgalar kıyıya birbiri ardınca vururlar. Durgun bir denizde doğuşlarını ve gözden kayboldukları kıyıya doğru düzenli hareketlerini görebilirsiniz. Her dalga diğerlerinden ayrıdır. Onları sayabilirsiniz. Kıyıdan uzak kısımlarda trafik yavaş yavaş ilerler; ne gürültü, ne karmaşa vardır. Bir otobüs bir kamyonu geçmek için ileriye atılır; arabalar kırmızı ışıkta yavaşlar. Evlerin bahçeleri belirgin biçimde işaretlemiştir, ve daha açıkta çiftlik arazileri sınırlarını netçe belirlemiştir.

Hoş bir manzaradır bu, ancak zamanınızın çoğunu yerde geçirdiğinizden, ne kıyı şeridinin, ne de arazinin o kadar düzenli, o kadar hareketsiz ve gürültüsüz olmadığını bilirsiniz. Uçağınız yeryüzüne alçaldıkça, dünya hız kazanır gibi olur, görünmez hazır, sessiz gürültülü, az sayısız hale gelir. Daha önce yeşil bir arazi parçası olan şey, titreşen yapraklarıyla bir ağaç parkına dönüşür. Durgun bir portakal renk, yanıp sönen bir neon ışığı olur. Yere sağlamca ayak bastığınızda, bir yanılsamadan gerçeğe dönmediğinizi farkedersiniz. Sadece en çok alışılmış olana dönmüşsünüzdür. Eğer uygun aygıtlarınız olsaydı, bir mikroskop âlemine de inebilirdiniz ve bu da alışılmış manzaradan bir o kadar farklı olurdu.

Fizik biliminin tarihi, dünyanın cevherine bu türden inme tarihidir; hep, onun ötesinde artık değişimin olmadığı, nihaî bir düzey aranagelmiştir. Atom-altı âlem keşfedildikçe, fizikçiler önceki nesillerin sabit kabul ettiği şeylerden vazgeçmek zorunda kaldı: Bunlar, bir zamanlar dünyanın parçalanamayan cevheri olduğuna inanılan, daha sonra ise birbiri ardınca sabitlik sınavından geçemeyen elementler, atomlar ve protonlardı. Bu keşif bugün bize ne getirmekte? Ve bunun anlambilimle ne ilgisi var? Bertrand Russell iki noktayı da şöyle ifade ediyor:

> *Sabit olma noktasında maddenin yerine enerji koyulmak zorunda kalındı. Fakat maddenin aksine, enerji yaygın anlamıyla "şey" olmayıp sadece ve sadece* fizikî sürecin bir karakteristiğidir.[1]

Bütün düzeylerde *gerçekliği* karakterize eden, bir *şeyin* değil, bir *sürecin* varlığıdır. Dünyadaki *şeyler*den değil, *oluşlar*dan söz etmeliyiz.

Dilimiz yüzyılların ürünüdür ve kelime dağarcığımız eski, bilimsellik öncesi dünya görüşünü yansıtmaktadır. Değişmeyen tek şeyin değişim olduğunu bildiğimiz halde, sabitlik iddiasında bulunan bir kelime

dağarcığını muhafaza ediyoruz. Onların daha çok alevlere benzediğini bilmemize rağmen, mecazî biçimde, sanki taşlarmış gibi bahsediyoruz dünyadaki *şeyler*den. Bir zamanlar isim zannettiğimiz şeyler şimdi daha çok fiillere benziyor. Geçen yüzyılın keşifleri ışığında kelime dağarcığımızın tuhafça çağdışı (anakronistik) olduğu görülüyor. Elbette ki, tek tek bireyler olarak dilimizin yapısını değiştirmemiz gerekmiyor, ve zaten bunu kolay kolay da yapamayız. Ama söze dayanmayan bir *süreç* dünyasının *durağan* bir vasıf gösteren kelimelerle temsil edildiğinin farkında olmak önem taşıyor.

Bir anlamda, anlambilim araştırmasındaki en asaslı *farkındalık*, her daim değişen dünyayı doğrudan doğruya algılayamayacağımızın farkında oluştur. Bu ise hiçbir kelimenin birşeyi tam olarak temsil edemeyeceği; zira şeylerin dinamik, kelimelerin ise durağan olduğu varsayımının esasıdır. Şeyler tartışılırken aynı derecede önemli bir nokta da, gerçekliğin oluşlarını kavradığımız sürecin, yani idrakin farkında olmaktır. İşte bundandır ki, kavrayamadığımız çok husus olduğu gibi; kavrayabildiğimiz, ama gerçekte (karakteristik biçimde) kavramadığımız çok husus vardır.

İnsanın algı aygıtı, dünyadaki daimî sürecin farkına varmasa bile etkileyicidir. Çıplak göz tahminen yedi milyon rengi birbirinden ayırd edebilir. Çeyrek mil mesafeden üzüm tanesi iriliğinde bir nesneyi görebilir. Ancak bu algı aygıtı aynı zamanda yanıltıcıdır. Ayın gökte "yükselirken" küçüldüğünü düşündürerek bizi aldatır. (Bu çarpıtma büyük ölçüde ayı çatıların ve ağaçların tepesinin eşliğinde görmenin sonucudur; bu çarpıtmayı düzeltmenin bir yolu eğilip ayı dizlerinizin arasından seyretmektir.) Durağan resim saniyede on altı defa hızla yansıdığından ekranda sürekli ve tabiî bir hareketin hoş yanılsamasını seyrederiz. Bu yanılsamayı neyin doğurduğunu bilmek, etkisini azaltmaz.

Kendi yüzümüzü bile optik yanılsamalarla görürüz. Bir aynada yüzünüze kimbilir kaç defa bakmışsınızdır. Size geri yansıdığını gördüğünüz yüzünüzün, yüzünüzle aynı büyüklükte mi, daha mı büyük, yoksa daha mı küçük olduğunu söyleyeceksiniz? Belki şaşıracaksınız. Bir dahaki sefere, buharlı bir banyoda aynadaki yüzünüzün dış hatlarını işaretleyin, sonra da onu ölçün ve gerçek yüz büyüklüğünüzle karşılaştırın. Bu imajın yüzünüzün gerçek büyüklüğünden çok daha küçük olduğunu görünce şaşıracaksınız.

Aslî görme organı göz kadar, beyindir de. Çeyrek milden, çok az kamera objektifinin ancak ideal şartlarda kaydedebileceği bir telefon telini görebiliriz. Kameranın yapamayıp da bizim yapabildiğimiz şey, birkaç görsel işaretten telefon telini inşa etmektir.

İnsan gözünün retinasına yakın bir yere konulmuş olan "kör nokta" dahi, onun perdelediğini görmemizi engellemez. Üç asır önce keşfedilen kör nokta, göğe bakarken ayın onbir katı büyüklükte bir alanı gözden saklar. Buna karşılık, beynimiz o kör uzayı kuşatan çevreyi genişleterek engellenen şeyin yerini doldurur.

Şu söylenebilir ki, gördüğümüz her şey beklentilerimizin, aldığımız eğitimin, değerlerimizin, hedeflerimizin sonucu olan optik yanılsamadır. Sihirli çocuk kitaplarında, ve Pazar gazetesi ilâvelerinde görülen alışılmış optik yanılsamalar gibi, neyi gördüğümüz nasıl baktığımıza ve bakışı yapanın kim olduğuna bağlıdır.

Ne gördüğümüz (veya işittiğimiz, kokladığımız, hissettiğimiz vb.), neyi görmeye istek ve ihtiyaç duyduğumuzu düşündüğümüze bağlıdır. Algı, karşılaştırılabilir göz mesafesinde herkes için tabiî ve aynı olmayıp, aktif bir süreçtir. İnsan mümkün olan bütün uyaranlara seçici olma ihtiyacı duyar. Açıkça ilgisiz (ve bazen tehdit edici) şeyleri ihmal etmek ve algıladığımız uyaranları anlamlandırmak için onları düzenlememiz gerekir. Her saniye bizi bombardıman eden milyarlarca uyarana karşı hassas olsaydık, hiçbir şey yapamaz hale gelirdik. (Okumaya bir saniye ara verin ve dikkatle bu sayfaya bakın; kağıdın üstünde daha önce farkına varmadığınız ufacık çukurcukları ve işaretleri görürsünüz; daha önce sözle dikkat çekmenin özellikle zor olduğu renkler taşıyan kağıttaki enfes gölgeleri muhtemelen artık gözleyebilirsiniz. Şimdi daha önce farkına varmadığınız sesleri dikkatle dinleyin.) Eğer kağıt üzerindeki belli bir görevi olmayan işaretler veya ilgisiz sesler bizim için önem taşısaydı, onları algılamayı öğrenebilirdik; ama bütün işaretleri nazar-ı dikkate alamaz, sayfayı okumak için yoğunlaşamaz veya bütün sesleri işitip ciddî bir konuşmayı izleyemezdik. Şunu bilmeliyiz ki, sürekli seçiciyiz ve algıladığımız, algılanabilir olanın çok küçük bir parçasıdır.

Gestalt psikologları, neden bu şekilde algıladığımızı incelemekte ve gözümüze (ve diğer duyu organlarımıza) rastlayan uyaranları düzenleme ihtiyacımızı vurgulamaktadır. Bir gazete fotoğrafında tanıdık bir yüzün ayrıntılarını gördüğümüzü düşünürüz; oysa daha yakından baktığımızda, görünüşte siyahlar, beyazlar ve gri gölgeleri üreten çeşitli bü-

yüklükte ve düzenlice yerleştirilmiş ufak noktacıklar görürüz. Sayfada *yüz* yoktur; bir yüz şeklinde *düzenleyebileceğimiz* uyaranlar vardır yalnızca. Çevremizde gördüklerimizi, umumen kabul edilenden çok daha geniş bir derecede oluştururuz.

Çoğunlukla bakmayı öğrendiğimiz şeyleri görürüz. Bakmaya ihtiyaç duyduğumuzu düşündüklerimize bakarız. Gereksiz veya bazı durumlarda tehdit edici görünen şeyleri görmezden geliriz. Ancak, farkına varabildiğimizden çok daha fazla uyarana duyarlıyızdır.

Yapılan bir deneyde, bir ekrana izleyenlerin ne seyrettiklerinden emin olamayacakları resimler yansıtılıyordu. Aletler bu süreç sırasındaki göz hareketlerine göre ayarlanmıştı. Denekler, ne seyrettiklerini bilmemelerine rağmen, resimler tatsız ya da tehdit edici olduğunda gözbebeklerini kıstılar. "Tarafsız resimler" hiç de bu tür tepkiler doğurmadı.[2] Bu algısal olguların yalnızca laboratuarda meydana geldiğini düşünürsek işin püf noktasını kaçırırız. Şahsî tehlikeden bu tür şuursuz kaçışlar gündelik davranışımızın bir parçasıdır.

Birinin, çok kısa bir süreliğine ekranda yansıtılan kelimeleri tanıma kabiliyetini sınayan benzer bir deney, fertlerin şahsî değerlerine uygun kelimeleri karakteristik biçimde gördüklerini, değer sistemlerine aykırı veya ilgisiz kelimeleri ise yanlış okuduklarını gösterdi. Meselâ, estetik alanında standart değerin altında kalan bir denek *zarif* kelimesini *ikiyüzlülük* biçiminde yanlış okudu.[3]

Tüketicilerin tepkilerini etkilemek amacıyla şuur eşiğinin hemen altındaki kelimeleri devreye sokan bazı reklâmcılar aynı kuralı kullanmakta—veya kötüye kullanmaktadır. *Şuuraltı* mesajlar fotoğraflarda veya çizimlerde yerleştirilebilir; meselâ, cinsellik sözü bir likör ilânında, bir bardağın içindeki buz küplerinin kenar kıvrımlarıyla ifade edilebilir. Şuuraltı reklâmcılığın etkisi yıllardır tartışılmakta, ancak semantik tepkiler uyandıran kelimelerin, varlıklarından haberimiz olmadan dahi sunulabildiklerini gösteren yeterince araştırma var.

Kişinin şahsî mazisi kadar, kültürü de algılayışını etkilemektedir. Bir başka deneyde, ABD'li ve Meksikalı kişiler, üç boyutlu bir görüntü vücuda getirmek için kullanılan bir stereoptikle resim çiftlerini izlediler. Ancak bu defaki örnekte iki resim birbirinden tamamen farklıydı. Bir resim Meksika'dan bir sahne (bir boğa güreşi meselâ), diğeri Birleşik Devletler'den bir sahne (bir futbol maçı meselâ) sergiliyordu. Her iki gruba da birçok resim çifti gösterildi. ABD'liler duraksamadan fut-

bol maçını "gördüler", Meksikalılar ise sadece boğa güreşini "gördüler".

Dilini bilmediğiniz bir ülkede seyahat etmişseniz, en çok farkettiğiniz işaretler Coca-Cola veya diğer tanıdık ürünlerin her yere nüfuz etmiş ilânları olmuştur. Bu tür ilânlar gerçekte dünyanın köşe bucağına kol salmış değil, fakat bize onları gördürecek diziler verilince, çoğu kez öyle geliyor. Yeni melodilere göre daha önceden dinlediğimiz şarkıları daha dikkatle dinlemeye yatkınızdır. Bizi memnun eden şeylere, rahatsız edenlere göre daha fazla dikkat sarfederiz. Takımımızın kazandığı bir futbol maçına, kaybettiği bir maçtan daha fazla dikkat etmeye yatkınızdır. Başkalarını değil, desteklediğimiz siyasî adayları dinlemeye ve sosyal algılarımızı tasdik eden dergileri okumaya yatkınızdır.

Geçmiş tecrübeye dayanan hafızanın ve beklentilerin etkisi o kadar güçlüdür ki, sık sık gerçekte orada olmayan şeyleri görürüz ve orada olan şeyleri göremeyiz. Üçgendeki cümleciği okuyun:

Eğer bir yanlış bulmadıysanız, tekrar okuyun ve kendi kendinize sorun: Neden bu yanlışı görmediniz? Bunun izahıyla, bazı anne-babaların çocukların büyüdüğünü farkedememesinin veya bazı profesörlerin muhakemelerindeki tarafgirliği görememesinin, ve çoğumuzun davranışlarımızdaki tutarsızlıkları görmeyişimizin izahı aynıdır.

Gerilim ve çatışma altındayken bu miyopluk daha da artar. Psikolog Hastorf ve Hadley Cantril rakip üniversite öğrenci ve mezunları bir futbol maçını seyrederken olup bitenlerin kışkırtıcı (ama yine de aşina) bir tasvirini yazdılar.[4] Araştırmaları, aklı başında, eğitimli erkek ve kadınların, tezahüratlar bittikten sonra ve olay filmde seyredilirken bile, ne olduğu üzerinde anlaşamadıklarını gösterdi. Princeton taraftarları hakemi resmen adaletsiz, Darmouth'un oyununu da çirkin görüyordu. Darmouth taraftarları da aynı yanlış tavrı görüyordu, ama onlara göre bu besbelli Princeton onbirinin hatasıydı. Onların Darmouth-Princeton

futbol maçı araştırması, araştırmacıları algılama hakkında bütün olaylar için geçerli bir sonuca ulaştırdı. Şunu da ilâve edebiliriz ki, bu, semantik davranışın temelinde yatan bir sonuçtur.

> *... Farklı kimselerin aynı "şey"le ilgili farklı "tavırlar" gösterdiğini söylemek geçersiz ve yanıltıcıdır. Çünkü, bu "şey", ister bir futbol maçı, ister bir başkanlık adaylığı, komünizm veya ispanak olsun, farklı kişiler için hiç de aynı şey değildir. Bir olaya veya çevreden gelen bir etkiye (refleks veya alışkanlık haline gelmiş davranışlar hariç) belirlenmiş bir tarzda "tepki göstermeyiz." O âna kadar getirdiğimiz şeylere göre davranırız, ve her birimizin getirdiği şeyler, az ya da çok, benzersizdir. Ki, o âna dek getirdiğimiz bu anlamlar olmasa, etrafımızdaki olaylar "birbirinden kopuk" hadiselere dönerdi.*[5]

Herhangi bir meslekte veya maharette yetişmiş bir insan, maharetsiz birisinin göremediği, işitemediği, hissedemediği şeyleri görür, işitir ve *hisseder.* İnsanlar farklı uğraşılara girip farklı maharet ve ilgilere sahip oldukça, algılar da buna uygun olarak değişir. Özel bir eğitimin gerekmediği alanlarda dahi, bir kimsenin neyi gördüğü ve neye kör kaldığı o kişinin ilgi ve geçmişine bağlıdır.

Evine gelen misafirler hiçbir şey duymadığı halde, genç anne bebeğinin ağlama sesini duymayı öğrenir. İnsan en ince işaretlerden yakın arkadaşını veya sevgilisini birşeyin rahatsız edip etmediğini anlar.

Eğitim olmadan, eğitimli kişinin algıladığı şeyleri algılamadığımızı farkedemeyiz. Meselâ, yabancı bir dili öğrenirken, taklid dışında, yeni sesleri *işitmek* için titiz bir eğitim gereklidir. İngilizce öğrenen bir İspanyola İngilizce *yes* ile kendi dilindeki "zhess" benzer gelir, tıpkı biz İspanyolca öğrenirken onun *mesa*' sı ile bizim "maysuh"umuzun bize benzer gelmesi gibi.

Bütün bunlar şu anlama geliyor: İdeal objektifliğe benzer birşey göremediğimiz gibi, sürekli biçimde kendi nev-i şahsımıza münhasır algılarımızı tekrar ederiz. Kendi kendimiz olmada uzmanlaşmaktan hoşlanırız. Ve (doğru fikirli değil) hemfikir olduğumuz kişilerle biraraya geldikçe, kendi kendimize dünyaya bu bakış açısının doğru olması gerektiği şeklinde bir destek veririz; zira tanıdığımız ve saygı duyduğumuz başka herkes de aynı şeyi çok hoş karşılamaktadır. Bu gerçeklik sosyal hayatla ilgili olduğunda; ve siyasî, ırkî, ekonomik ve ahlâkî manzaralara baktığımızda, algılarımız en aşikâr biçimde sınırlı ve güdümlüdür.

Sorun kendi kendinize: Dünyayı sizden farklı gören kaç arkadaşınız var? Varlığına inandığınızdan farklı bir dünya sergileyen hangi kitapları ve dergileri okuyorsunuz? En geniş anlamda, dünyanın algılanması fizikî vücudun duyu organlarından ziyade sosyal vücutla ilgilidir.

SOYUTLAMA

Genel anlambilimciler, algılama sürecini tarif etmek için *soyut* kelimesini aktif bir fiil olarak kullanagelmiştir. Soyutlama birbiriyle ilgili üç olguyu içerir: Algılanabilecek uyaranların çoğunun *görmezden gelinmesi,* uyaranların sınırlı miktarına *odaklaşma* ve algılananın algılayana bilhassa anlamlı gelen bir örneğe uydurulması için *birleştirilmesi* veya *yeniden düzenlenmesi.* Algılamanın bu üç yönü, davranışlarımızın diğer yönlerini de şekillendirir. Meselâ, birşeyi hatırlamaya çalışırken, genellikle bildiğimiz veya başımızdan geçenlerin yalnızca küçük bir bölümünü hatırlayabiliriz; başımızdan geçenlerin yalnızca küçük bir bölümüne vurgu yaptığımızdan, çoğu unutulmaktadır ve hatırladığımız kısım da muhtemelen asıl algılananın yeniden düzenlenmiş hali olacaktır. Ayrıca, başka bir kişiye bilgi aktarırken, bazı kayıplar ve çarpıtmalar hemen hemen kaçınılmazdır. Bütün bildiklerimizi, bu aktif süreçle bilmekteyiz. Ve bu yüzden bütün bildiklerimiz "gerçeğin" bir çarpıtılmasıdır. Bu, gerçek hakkında düşündüğümüz esnada telâşa neden olmamalı. Fakat eğer gerçek hakkında düşünecekseniz, bilgi hakkında daha müteyakkız, daha az dogmatik bir tavra sevketmelidir.

Soyutlamayla ilgili bu basit anlayış son derece önemlidir. Çünkü, kelimeleri veya diğer sembolleri bir objektif "gerçeklik"le karşılaştırmada sıkıntı çekeceğimizi ifade etmektedir. *Pratikte, gerçeklik, zaten soyutladıklarımızdır.* Önde gelen bir İngiliz kültür antropologu, Edmund Leach, insanın kültürle ilişkisinden sözederken benzer bir izah yapmaktadır.

> *Seyyahlar sık sık Avustralyalı yerlilerin "çölü bir kitap gibi okuduklarını" belirtmiştir; ve bu kitaplara geçmiş bir hakikattir. Bu tür bilgiler insanın kafasında taşınmaz, çevrededir. Çevre, tabiî birşey olmayıp, birbiriyle ilişkili bir algılar dizisi ve bir kültür ürünüdür. Yerlilere gıda sunar; ama hiçbir beyaz seyyaha değil; çünkü beyaz seyyahın yalnızca yenilemeyecek böcekler gördüğü yerde yerli gıda algılar.*

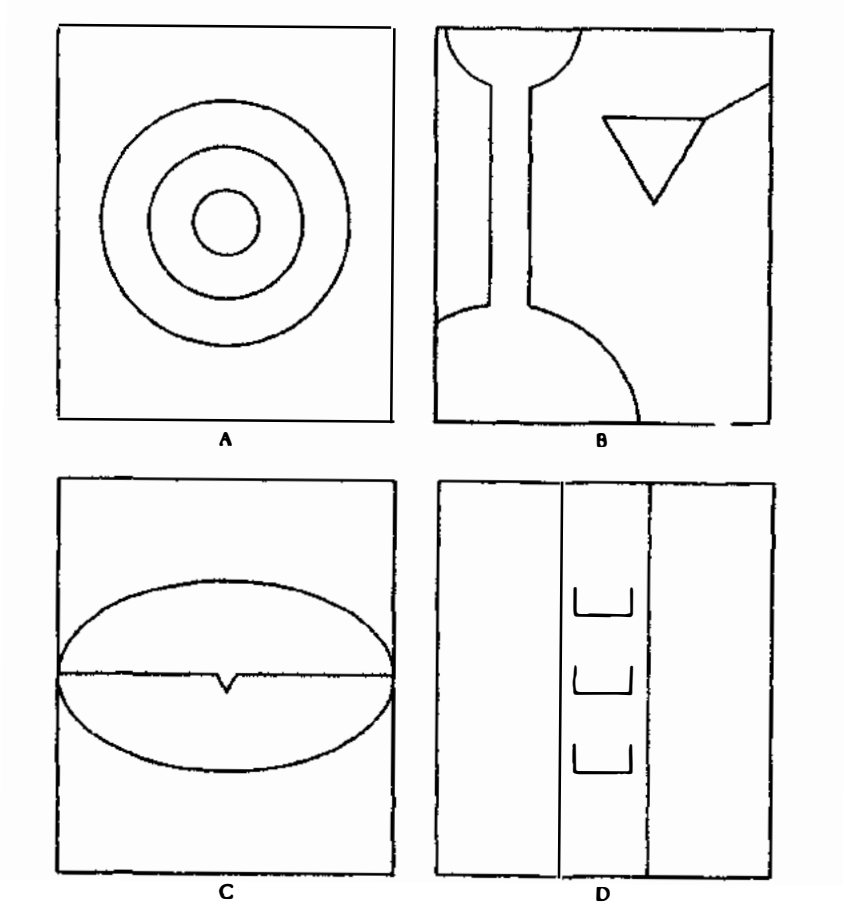
Modern bilim çevresindeki pek çok "sıradan" insanın serseme dönmesi de buna çok benzer. Mekanik çölümüze algılanabilecek bir düzen verecek kod'u anlamadığımızdan, bu çevre anlamsızdır.[6]

Okuldaki en göze çarpan soyutlama işlemlerinden birisi derste not almadır. İki öğrencinin bir derste tıpa tıp aynı not aldığına hemen hiç rastlanmaz. Sınıfın değişik yerlerinde oturmanın ilk planda işitilenler üzerinde etkisi vardır, aynı zamanda sınavlarda nelerin sorulabileceğine dair tahminlerin ve sınav konusundaki değişik tavırların da etkisi olacaktır. Yorgunluk, konuya duyulan ilgi, öğretmenin ders anlatma yöntemlerine aşinalık, ve daha pek çok şey rol oynayacaktır. Öğretmen şöyle der: "Bundan sınav edilmeyeceksiniz, ama yine de Aristo hakkında birşeyler bilmelisiniz. Aristo, M.Ö. 384'de, bir saray hekimi olan Nicomachus'un oğlu olarak, Trakya'da bulunan Chalcidice yarımadasının doğu kıyısındaki Stagira kasabasında doğdu". Bir öğrenci şunu yazar: "Aristo: M.Ö. 384'de doğdu." Bir diğeri: Aristo durgun kıyıda doğdu; Yunanlı bir hakimin oğlu." Bir başkası: "Cumartesi konseri için biletleri al."

Eğer bu örnek fazla zorlamalı görünüyorsa, bir gün bir derste öğrencilerin aldığı notları karşılaştırın. Acaba not alınan derste neler öğrenildi diye merak duyulabilir. Kaçırılan bir ders için ödünç alınan notlar, incelendiğinde mutlaka tereddüde düşürecektir!

Ancak belli bazı uyaranları soyutlamamız veya düzenlememiz gerektiğinde, dünyayı sembolik terimlerle isabetlice temsil etmek imkânsız görünmektedir. Belki soyutlamalarımızın farkında olabilir, fakat sınırlamalarımızın farkında olmak başka şeydir, onların üstesinden gelmek başka şey. Belki de ihtimallerin ve sınırlamaların bu farkına varış, *eğitim* dediğimiz şeyin en iyi tarifidir. Anlambilimin temeli de en azından, bir farkında oluştur. Bu olmazsa, Batı düşüncesinin büyük kısmındaki hata karakteristiğini tekrarlayabiliriz: Bu yanlış, *a priori* bir gerçeklik kabul etmek ve sonra onun parçalarını isimlendirmeye koyulmaktır. Bizim varsayımımız ise *o* diye birşey olmadığı; tarihin belli bir anındaki kişiler kadar çok *onlar* olduğudur.

Buradaki şekil yüzlerce değişik resmi tasvir etmektedir. İlk bakışta, yalnızca dört taneymiş gibi görünüyor, ama bakışlar yanılıyor. Resim A'ya bakın ve gördüğünüz şeyi isimlendirin; bir hedef tahtası mı? Bu yalnızca resimlerin birisi. Diğerlerinden bazıları:

* Tabaktaki kaynamış bir yumurta.
* Büyük bir borunun ucundan görünüşü.
* Topolojik bir haritada bir kraterin ayrıntıları.
* Hasır bir şapka giyen çok şişman birisi.
* Eriyen bir tatlı.

Soru: Birşeyi nereye kadar görür ve sonra isimlendiririz? Bir başka soru: Nereye kadar; yalnızca ismi bize söylendikten sonra birşeyi görürüz?

İLK VARSAYIMA İKİNCİ BİR BAKIŞ

Sözsüz (şeyler, olaylar, vd. dünyası) ile sözlü; nesne ile sembolü arasındaki ayrım anlambilimin bu özet incelenmesinin başlangıç noktasıydı. "Şeyler"i, yani sözsüz dünyayı ifade problemiyle karşılaşmadan, dilin yardımı olmadan, bu ayrım uzun süre takip edilemez. Bir kitapta veya anlatılan bir derste sözsüz dünyanın herhangi bir yönünü belirtmek için elbette ki söz gerekir; fakat, insan konuşmadığı veya yazmadığı, sadece tecrübe ettiği ve şeyleri işaretle gösterdiği sırada da problem önemini kaybetmiyor. Bazı duyumları şuurlu algıladıkça veya tecrübe ettikçe, öğrendiğimiz dil ve sembol sistemlerinin etkisinde kaldığımıza dair güçlü deliller var.

Eğer, bu, dış dünyadaki görüntü ve seslerin algılanması için doğru görünüyorsa, açlık ve korku gibi enfüsî duygular ve hem de aşk gibi daha karmaşık duygular için de doğrudur. Bu bakış açısının delili, Stanley Schacter'ın eserinde en dikkat çekici ve önemli biçimde yer almaktadır.[7] Schacter'ın iddiası şu: Duygularımızı oluşturan iki temel bileşen var. Birisi psikolojik uyarı. Diğeri ise bizim bu uyarıcıyı vasıflandırma şeklimiz. Birçok olağanüstü deneyle, Schacter ve arkadaşları, bir duyguyu; meselâ kızgınlık veya sevinç, sevgi veya tedirginlik duyma şeklimizin büyük ölçüde duygularımızı nasıl vasıflandırdığımıza bağlı olduğunu gösterdiler. Bu vasfın temeli ise çevremizi *okuma* tarzımıza dayanmaktadır.

[1]Bertrand Russell, *A History of Western Philosophy* (New York: Simon and Schuster, 1945), s. 47 (Vurgular sonradan eklendi.)

[2]Eckhard H. Hess ve James Polt, "Pupil Size as Related to Interest Value of Visual Stimuli", (Gözbebeğinin Görsel Uyaranın İlgi Değeriyle İlişkisi), *Science*, 132 (1960), s. 349-350.

[3]Leo Postman, Jerome S. Bruner ve Elliott McGinnies, "Personal Values as Selective Factors in Perception", (Algıda Seçici Faktörler Olarak Kişisel değerler), *Journal of Abnormal and Social Psychology, 43* (Nisan, 1948), s. 142-154.

[4]Albert H. Hastorf ve Hadley Cantril, "They Saw a Game: A Case Study", *Journal of Abnormal and Social Psychology,* 49, (Ocak, 1954) s. 129-134.

[5]a.g.e., s. 133

[6]Edmund Leach, "Culture and Social Cohesion: An Anthropologist's View", Gerald Holton (ed.), *Science and Culture* (Boston: Beacon Press, 1967), s. 24-38.

[7]Schacter 'in teorisi ve ilgili çalışmalara dair, bkz. Chris L. Kleinke, *Self-Perception: The Psychology of Personal Awareness* (San Fransisco: W. H. Freeman, 1978).

3

KELİMELER, KELİMELER, KELİMELER...

DİLİN ÖĞRENİLMESİ

Hayatın ilk nefesi çoğu kez gürültülüdür. Bu gürültü, dinlenmeler dışında, devam eder, tâ ki son nefese dek; fakat insan seslerinin niteliği ve amacı büyük değişiklikler geçirir, bilhassa da ilk iki yılda. Bu ilk yirmidört ayda bir dilin ilk adımları atılır. Çocuk üç ayda çeşitli sesler çıkarmayı becerir, ki genellikle bu diğer dört ayda en ileri düzeye ulaşır. Bebek ilk doğum günü mumuna üflerken, yetişkinlerin seslerini taklid etmeye hazırlanmaktadır. Diğer bir altı ayda, artık pek çok tek kelimelik cümleleri söyleyebilmektedir, ve iki yaşına dek çocuğun cümlelerinde zamirler, belirteçler, bağlaçlar ve edatlar bulunmaya başlar. Çocuk, beş yaşına dek, kelime dağarcığı daha kısıtlı olsa da, dilinin sesini ve yapısını senelerce eğitim görmüş çoğu yabancı öğrencilerden daha iyi bilmektedir.

Çocuğun bütün bunları nasıl öğrendiği, aranılan özel bir izaha bağlı olarak ya açıkça ya da çok az bilinir. Bebekler de şempanzeler de ses yönünden aynı şeyi yapmak için donatılmıştır, her ikisi de kötü taklitçidir; fakat yetişkin konuşmacıların huzurunda bir dili öğrenen sadece çocuktur. İlk kısımda tartışıldığı üzere, bebek şempanzeyle bebek *Homo sapiens* arasındaki can alıcı fark, insan bebeğin daha büyük kortek-

sinde yatıyor gibidir. Ne var ki, dili sağlayan taklittir. İnsan temasından uzakta yaşamış çocukların az sayıdaki ayrı ve (güvenilmez) vak'aları, bir çocuğun kendi kendine dili öğrenemeyeceğini veya "insan olamayacağı"nı göstermiştir.

Çocuk, bütün bunların ne olduğunu bilmeden, gördüğünü ve işittiğini taklit eder, ve taklidi başarılıysa takdir edilip ödüllendirilir, istenilenin altındaysa tekdir edilir. Eğer çocuk bu ilk aylarda büyüklerin yavan sözlerini dile getirebilseydi, "Dil konusunda pek birşey bilmiyorum, ama onların nelerden hoşlandığını biliyorum" derdi, zira sevgi gösterilerek pekiştirme yapılmaktadır. Çocuk bunu alarak yaptığının şuurunda olmadan dili üretir. Çocuk, önünden birşey geçtiğinde *köpek*, ve birşey oradayken *baba* dediği için bir gülümseme, bir öpücük veya bir kaşık elma püresi alarak öğrenir. Çocuk başlangıçta kelimeler veya cümlelere dair hiçbir şey bilmez; sadece yapabildiğince sesleri taklit eder. Küçük bir çocuk için "kedicik" ve "kediciğe bak" sözleri anlam yönünden değil, yalnızca ifade zorluğu yönünden birbirinden ayrılır. Bu yüzden, bir süre belli kelimeleri ve cümlecikleri anlıyor görünen çocuklar, sonrasında onları nasıl tekrar edeceklerini bildiklerini gösterirler. Küçük bir çocuk *Baba*'yı isabetlice tanımlayabilir gözükebilir, çünkü düzenli biçimde gördüğü yegâne yetişkinler *Anne* ve *Baba*'dır. Çocuk, postacıyı ve sayaç okuyucusunu *Baba* diye çağırmaya başlayınca şaşkınlığa yol açar. Bunun nedeni çocuğun babasını diğer erkek ziyaretçilerden ayırt edememesi değil, sözlü bağlantılarının fazlasıyla genel olmasıdır. Ünlü bir yazar, içinde General Grant'ın at üstündeki heykelinin bulunduğu bir parkın yanında yaşadıkları dönemi anlatır. Yazarın kızı heykeli çok sevmektedir, ve minik kıza onun isminin *Grant* olduğu söylenmiştir. Sonunda ailenin başka bir yere taşınması gerekir, ayrılmadan önce, küçük kız babasına Grant'a hoşçakal demek için parka gidip gidemeyeceğini sorar. Gider ve "Hoşçakal Grant, hoşçakal Grant" der. Sonra babasına sorar: "Babacığım, Grant'ın üstündeki o asker kimdi?"

Sosyal anlam taşıyan sesler çıkarmayı ve diğer konuşanların seslerini yorumlamayı öğrenme süreci ömür boyu sürer. En temel kelimeler ilk yıllardaki tekrar ve pekiştirmeyle öğrenilir; öyle ki, her gün kullandığınız kelimelerin çoğunu ilk defa nasıl öğrendiğinizi pek hatırlayamazsınız. Tanımlara dikkat edilerek, şeklî yönden öğretilen kelimeler sonra gelir. Meselâ, *çatallanmak* veya *salise* gibi kelimeleri ilk defa öğ-

rendiğimiz zamanı hatırlamanız mümkündür. Bu kelimelerle tanışıklığınız eski okul öğretmenlerine, imlâ yarışmalarına, veya bir ansiklopedinin karıştırılmasına kadar uzanır. Temel kelime dağarcığınızın aksine, bu tür kelimelerin tanımlanması kullanılmasından kolaydır. Anlambilim açısından, kullanım ve anlam son kertede ayırt edilmesi zor şeylerdir, fakat büyüme ve bir dili öğrenme sürecinde bu ayrım açıkça ortaya çıkar.

Belirtmeli ki, bir çocuk için bir dili öğrenme süreci her yerde, her dil için aynıdır. Çocukların dil öğrenmelerini engelleyen bir hastalıkları olsa bile, problemleri çözüldüğünde aynı örneğe göre yine ilerlerler; çünkü bu sürecin biyolojik temelli olduğu açıkça görünmektedir artık. (Bununla birlikte, büluğ çağında vücudun görünen kısımları yanında beyin de önemli bir değişim geçirir; bu değişimin bir sonucu gelecekteki dil öğrenimini —yabancı bir dilin çalışılması gibi— hem farklı, hem de daha zor yapacaktır.)

Bir kişinin dili nasıl öğrendiği ve kullandığını anlamamıza, Eric Lenneberg'in ve Noam Chomsky'nin eserleri büyük katkıda bulunmuştur. Bu âlimlerin etkisi, dilin evrenselliğine vurgu şeklinde olmuştur; Lenneberg psikoloji ve biyoloji açısından, ünlü dilbilimci Chomsky ise dilin temel yapıları açısından. Eskiden, dilimizin sırf taklitle, Roger Brown'ın ifadesiyle büyükler ve çocuklar arasında oynanan "orijinal kelime oyunu"yla öğrendiğimiz düşünülüyordu.[1] Taklidin son derece önem taşıdığı belli; başka bir dili değil, anne babamızın veya çevremizdekilerin konuştuğu dili öğreniriz. Ancak, artık açığa çıktı ki, çocukken dahi söylediklerimiz sadece taklitten ibaret değildir; daha önce hiç duymadığımız her türden cümle yaparız. Dolayısıyla, "Kuralları öğreniriz ve bu kurallardan yeni, çoğu kez daha önce yapılmamış ifadeler çıkartırız" biçimindeki bir görüş dilin öğrenilmesi konusunda daha isabetli görünmektedir.

Chomsky'nin düşüncesini izleyen dilbilimciler temel gramer kurallarının dillerin hepsinde benzer olduğuna inanır. Yani, bir dilin yüzeydeki ifadeleri oldukça farklı görünebilir, ancak bir dilin ifadelerini başka bir dilin ifadelerine dönüştürme yollarını bulmak veya kendi dilimizdeki görülmemiş ifadeleri üretmenin kurallarını bulmak için temel yapıya giden yüzey altına girmemiz gerekir. O yüzden, bu okulun ismi dönüşümcü-üretimsel (transformational generative) gramercilerdir.

Kızım çok küçükken, annesine bir keresinde sormuştu: "Bana mutlu musun?" Anlaşılan, "Bana kızgın mısın?"a dayalı bir kural öğrenmiş ve yeni bir ifade geliştirmişti. Çoğu dilbilimci gibi Chomsky de, öncelikle dilin, Birinci Bölüm'de bahsettiğimiz "syntactic" yönüyle ilgilenmektedir. Ancak, eserinin sonuçları bizim anlambilim incelememizin başlıca konusu olan dilin uygulama yönü için önemli olabilir. Eğer öncelikle öğrenme ilkeleri öğreniliyorsa ve bu temel ilkeler dünyadaki dillerin hepsinde benzer veya en azından karşılıklı değiştirilebilir ise, neden dilimizin veya dil alışkanlıklarımızın düşünme ve hareket tarzlarımızı etkilediğini söyleyelim? Bu önemli bir mesele ve Korzybski'nin yıllar önceki temel varsayımlarından bazılarının geride kaldığını gösteriyor.

Söz sonusu "orijinal kelime oyunu" sadece sosyalleşmenin değil, aynı zamanda düşüncenin tamamının ve belki de algının büyük kısmının temelini atmaktadır. O halde, bir anlamda, çocukların insanların ağızlarıyla ve kulaklarıyla düşündüklerine inanmaları, kısmen doğrudur.[2] Düşünmeyi bu sahalara yerleştiren çocuk en azından dilin düşünce üzerindeki etkisine dikkat çekmektedir. Bu tanım, bir dereceye kadar, pek çok yetişkinin *zihin* isminde bir organın varlığına duyduğu yaygın inanca tercih edilebilir.

Dilin etkisinden ve onu öğrenişlerindeki keyfîlikten habersiz olgun fertler, küçüklüklerinde yerleşen kalıpları ömür boyu beraberlerinde taşırlar. Kelimelerle şeyleri birleştirmeye devam ettiklerinden habersizce dil alışkanlıklarına bağlananlar, düşünüşlerinde ve davranışlarında "çocuksu" kalırlar. Genel anlambilim teorisini geliştirirken Korzybski'nin savunduğu görüş buydu.[3] Onun, yetişkinlik hayatında da etkisini devam ettiren çocuğun dil alışkanlıkları varsayımları diğerlerinin keşfettikleriyle uyum içindedir ve gözardı edilemez. Ve hedefimiz terapi değilse, yeri geldikçe, bu kitabın geriye kalan kısmında bu varsayımlara dönmemiz gerekecek.

DİLİN İLK BOYUTU

İsimlendirme âdeti

Çocuk her şeyin bir ismi olduğunu ve bu isimlerin anne babası için çok önem taşıdığını öğrenir; çünkü çocuk birşeyle birlikte bir çeşit ses çıkardığında bu anne babasının hoşuna gider, ve başka bir çeşit ses çıkardığında fazla etkilenmiş görünmezler. Bu eğitim yıllarca sürer. Bunu

çocuklar sever, çünkü tam da büyük işi bir şeyi yapmaktadırlar; büyükler sever, çünkü o konuda uzman olarak görünürler. Birşeyi doğru isimlendirmenin ilk ödülleri, sonrasında yerini diğer sembolik ödüllere bırakır: İlkokulda yaldızlı yıldızlar, daha sonra yüksek notlar ve sonunda çeşitli sertifikalar ve diplomalar. Ömür boyunca *isim*lendirebilmeye; yani birilerinin doğru ve önemli gördüğü sözlü ayırımları yapabilmeye çok imrenilir. İsimlendirmek belki de *tek* evrensel eğlencedir. Ve aynı zamanda dilin ilk boyutudur.

İsimlendirme bir âdettir. Hemen belirtelim ki, bir kelimenin sesiyle (veya, eğer basılıysa, şekliyle) o kelimenin temsil ettiği şey arasında mutlaka bir ilişki mevcut değildir.

Birbirinden çok farklı dillerde dahi kendilerine anlamsız bir kelime çifti ve bu kelimelerin uygulanacağı hayalî referanslar verilen kişilerin kelimenin sesiyle şey arasında nasıl benzerlik kurmaya eğilim duyduğunu gösteren fonetik sembolizm araştırmaları vardır. Meselâ, dünyanın her yerinde *cik, cak*'tan daha hafif ve daha küçük birşeyi akla getirir. Ayrıca, *onomatopoeia* denen, kelimenin sesinin tabiî bir sesi taklit etmeye çalıştığı bir kelime grubu vardır. Bu çekici görünse de, problemler var. Sözgelişi, kelime dağarcığımız kulaktan çok göze hitap etmeye yatkındır; sese dayanarak pek kavramsallaştırmada bulunmayız veya bulunamayız. (Bir sıranın, bir sandalyenin veya bir kitabın sesi neye benzer ki?) Bunun yanısıra, dilleri karşılaştırdığımızda, silah patlaması, köpek havlaması gibi sesleri taklit etmeye çalışan kelimelerin dahi dilden dile değiştiğini görürüz. Yunanistan'da köpek havlamasını ifade için kullanılan kelimeler İngilizce'de hindinin çıkardığı sesi tarif için kullanılan kelimeye çok yakındır.

Eğer isteseydik ve herkes de bu değişikliğe razı olsaydı, bu kitaba *makarna*, makarnaya da *kitap* diyebilirdik. Değişiklik tutarlı olduktan sonra hiç karışıklık çıkmazdı. Gerçekten de yıllar sonra bazı seslerin (kelimelerin) ifade ettikleri şeyler değişir; fakat konuşanlar da bu sırada bu değişiklikleri öğrendiklerinden karışıklık olmaz. *Girl* (kız) kelimesi bir zamanlar, erkek ya da kız, genç bir kişi anlamına gelirdi, veya *coast* (sahil) kelimesi eskiden her tür sınır için kullanılırdı (İsviçre'nin bir "sahil"i vardı). Bunlar kızların, delikanlıların ve sınırların tarihi hakkında değil, isimlendirme âdeti hakkında birşeyler anlatmaktadır.

Hızlı sembolik değişiklikleri her zaman yaparız. Meselâ, iskambilde maça kızı (kraliçe), Kupa Kraliçesi oyununda onüç sayı "demektir",

Karabacak (blackjack) oyununda ise on sayı. Burada *kraliçe* sesinin gerçekten ne anlama gelmesi gerektiğini filan iddia etmeyip, sadece belli bir oyun için anlamında anlaşırız ve bundan zevk alırız. Topu topu elli iki kartla o kadar çok oyunu oynamamıza imkân veren işte bu esnekliktir. Aynı şey dil oyunu için de geçerlidir. Hepimiz aynı kurallarla oynayıp, aynı kelimeleri az çok aynı şekilde kullandığımız sürece pekâlâ mâkul bir iletişim kurabiliriz.

Şeyler dünyasını adlandırmayı öğrenmemiz sosyal ve eğitimsel birikimimizin bir sonucudur. Akşam yemeği *yemeyi* mi, yoksa akşam yemeği *almayı* mı öğrendiğiniz, ailenizin bu kelimelere verdiği sosyal değerler konusunda birşeyler söyler. Bir kağıt taşıyıcısına *çanta* mı, yoksa *torba* mı dediğiniz ülkenin hangi bölgesinde büyüdüğünüze (veya *yetiştirildiğinize)* bağlıdır.

Şeyleri nasıl adlandıracakları öğretilen ve nesneleri anne babalarının isimlendirdiği gibi isimlendirmediklerinde düzeltilen çocuklar, çoğu kez doğru ve yanlış isimler olduğuna, ve birşey için daima tek bir isim olduğuna inanmışlardır. "Güneşe neden güneş deniyor?" diye soran çocukların çoğuna "Öyle de ondan" cevabı verilir (Eğer yine soracak olurlarsa, aynı cevabı bu defa daha yüksek bir sesle alabilirler). Böyle bir talim altına giren çocuğun davranışları anlaşılabilir. Kullandığı dilin mahiyetinden habersiz yetişkin, bütün hayatında bir anlamda çocuk kalır. En yaygın ve en çocuksu yetişkin tartışmalarından birisi, birşeyin nasıl isimlendirilmesi gerektiği ve birşeyin *aslında* ne olduğu üzerinde çıkan ihtilâftır.

Birşeyin neden öyle adlandırıldığını soran çocuğa "Çünkü onun adı odur da ondan" diyen anne baba, bir anlamda, doğru söyler (Tabiî ki, yetişkin birisi "Çünkü onun öyle adlandırılması *gerekir",* veya *"O odur* da ondan" dememelidir.) Dil öğrenen bir kişinin —ki bu, onun ister ilk, ikinci ya da onuncu dili olsun— birşeyin isminin neden o olduğunu sorması yararına değildir. Etimoloji büyüleyici bir bilim dalı, fakat bir insanın bir dili konuşmasına veya diğerlerinin konuştuklarını anlamasına yardım etmiyor. Başkalarını taklit et ve kelime oyununu oyna. Bütün yaptığımız ve söze dayanan —meselâ, bu kitap gibi— birşeyi anlamamızı sağlayan esasen budur.

Her şeyin bir ismi vardır

Her şeye isim vermenin yolu çoğunlukla eğitimden geçer. "Birşeyi

isimlendirebilmek onu bilmektir; birşeyi tanımlamak onu anlamaktır" yaygın bir inançtır. Her iki varsayım da doğru değil elbette ki. Bir sürü kelime bilen, ne var ki kalın kafalı ve bilgiç geçinen insanlar var; ve sözlükleri sınırlı ama ufukları geniş ve algısı güçlü kişiler var. Ama bu delile rağmen, "Daha fazla isim bildikçe, daha çok bilirsiniz" inanışı sürüyor. Az önce bahsedilen dil eğitimi ve ödülü izahı bunu kısmen açıklamaktadır.

İsimlendirme, dilin temelini teşkil ettiği için kendi başına problem teşkil etmez. Belki, bazen problemlere yol açan isimlendirme konusundaki hatalı tavırlar ve isimlerin etkisinin abartılmasıdır. İsimlendirmeyle ilgili yaygın hatalı tavırlar arasında, "Her bir şeyin yalnızca tek bir doğru ismi vardır" yer almaktadır. Önceki kısımda gösterildiği gibi, isimler sadece âdet ve kolaylık meselesidir, ve zamanla değişirler. Birşey/bir-isim varsayımı dayanaksızdır.

Batılı dil ve düşüncenin (dilde değil, kültürde yerleşmiş) büyük kısmına şekil veren isimlendirme saplantısıyla ilgili en kapsamlı eleştiri, tecrübelerin farkına varmak için isimleri bilme ihtiyacı ve buna göre, ismi koyulmamış tecrübelerin sadece harici olduğu şeklindeki tavra yöneliktir. Kaç kişi bestecisini ve başlığını tanımayı istemeden güzel bir müzik parçasından hoşlanabilir? Kaç kişi asude bir bahar sabahından havanın tam kaç derece olduğunu bilmeyi istemeden hoşlanabilir? Veya ismini —bu isim, "Perspektifler" veya "Numara 17" bile olsa— bilmeden tasvirî olmayan bir sanat eserinden hoşlanabilir?

Her olayda, her tecrübede, her şeyde isimlendirmenin öneminin bu abartılışıdır ki, çoğu kez rahatsız eder. En fazla saplantıyı, isimlerin ve bilgilerin çoğu kez en az önem taşıdığı yerlerde, meselâ çoğu spor olaylarını rakamlarla ele alışımızdaki gibi gösteririz. Pek az kişi, istediğimiz kadar çok şeyi isimlendirebileceğimizin farkında gözüküyor. Konuya uzak birisine şifreli konuşuyormuş gibi görünen uzman veya hobi düşkünü olarak, hiç isimlendirilmemiş *şeyler* için geniş bir isim listesi hazırlayabiliriz. Tabiî, böyle bir liste işe yaramaz, çünkü isimlendirmenin değeri onun neyin önemli olduğuna dair etkin işaret sisteminde ve ilişkilerin gösterilebileceği tarzda yatar.

İsimlerin öğrenilmesiyle en az iki sonuç doğar: Birincisi, algı üzerindeki geri beslemedir. İsimlerini bildiğimiz şeylerin farkına varmaya başlarız. Astronomi dersi görmeden önce, bulutsuz bir gecede gökyüzüne baktığınızda herhalde sadece yıldızları görmüşsünüzdür. Birkaç

haftalık dersten sonra *yıldızları* değil; süpernovaları, beyaz cüceleri, galaksileri görürsünüz. (Veya gördüğünüzü söylersiniz.) Gördükleriniz karşısındaki tepkileriniz arasında, yeni ve heyecan verici bir uzaklık ve perspektif duygusu ile uçsuz bucaksız bir evrende sizin önemsizliğiniz duygusu olacaktır. Elbette ki, bu, yalnızca gökyüzündeki ışık noktalarının isimlerini bilmenizden değil, aynı zamanda aralarındaki ilişkileri bilmenizden ve haklarında öğrendiklerinizin sonucu olacaktır. Ancak, bu anlamları daha önce "sadece yıldız" görünen şeyler arasındaki sembolik ayrımların ürünüdür. Böylece, iyi ya da kötü, isimleri öğrendiğimizde görmediğimiz şeyleri görürüz, çünkü neyi arayacağımızı biliriz.

İsimlendirmenin ikinci sonucu —ki bu önceki sonuçla çelişkili görünebilir— *artık isimlerini bildiğimiz şeyleri göremeyişimizdir*. Deminki örneği bir başka adımla ele alıp, gökyüzündeki o şeyleri hiç öğrenmediğimizi, çünkü zahmet edip de geceleri başımızı kaldırıp göğe hiç bakmadığımızı farzedin. Sonra, bulutsuz bir yaz gecesi gözümüzü çevirip görürüz! Ne görürüz? Belki de yalnız "yıldızları", fakat aynı zamanda yukardaki ışık noktalarının hiçbirisinin birbirine benzemediğini farketmemiz mümkün. Bu çeşit çeşit parlaklık ve renklerin her birisi için ayrı birer ismi bilmediğimizden, aralarındaki farkı farkedebilir ve hepsinin birbirine benzediğini ilk elde asla ileri sürmeyiz.

Bu çelişkili görünüyor. Bir durumda, isimlerin öğrenilmesi farketmediğimiz şeyleri görmemize yardım ediyor. Bir başka durumda, isimlerin öğrenilmesi, ismini öğrenmeseydik görmüş olacağımız şey karşısında bizi kör ediyor. Bu çelişki nasıl çözülebilir?

Her iki ihtimal de davranışlarımızda her zaman mevcuttur. Şeyleri isimlendirmeyi öğrendikçe, tek bir ismi bir tecrübeler çeşidine —ki bunlar ister yıldız, ister kahvaltıdaki yemekler olsun— uygulamak için belli özellikleri soyutlarız. Eğer (zaman ve mekan içinde tanımlanmış) her tecrübeye yeni bir isim vermek gerekseydi, elimizde dil diye birşey kalmazdı; işte bu yüzden grupları sınıflarız. Bunu yaparken, grup içi ferdî farklılıklara gözümüzü kaparız. Sonrasında, eğitimimiz (ve kelime dağarcığımız) arttıkça bu farklılıklardan bazılarını tesbit etmeye başlarız. Pek çok örnekte, daha önce tek bir grup olarak gördüğümüz grubun içinde ne kadar çok farklılığın bulunduğunu anlarız ki, başlangıçtaki terimin artık çok işe yaramadığını görürüz. Bu, tam özel ilgiler beslediğimizde gerçekleşir. Dört yaşındayken, bize, sürünen her şey *böcek* diye tanımlanır. İlkokulda bir biyoloji ünitesini bitirince, sürüngenler

ifadesi ile *böcek* ifadesi tam uygun görünmez ve entomoloji ihtisası yapmışsak, *böcek* terimi, böcekler için genel bir terim olarak tamamen yararsız görünür.

Dilin öğrenilmesinden önce bir çocuğun hangi ayrımları yaptığını bilmek imkânsızdır. William James'in bir çocuğun dünyasını "parlak, vızıltılı bir karmaşa" olarak tanımlaması herhangi bir tahmin kadar geçerlidir. Genellikle, bu, çocuğun kendisini etrafındaki şeylerden ayrı bir benlik olarak algılamayı öğrenmediği veya tanımlamaya ilişkin olgun algı maharetlerini geliştirmeyi öğrenmediği anlamına alınır. Bundan başka, "Çocuk, dünyasındaki son derece fazla sayıdaki ayrıma o kadar hassastır ki, fonksiyon göremez hale gelir ve dilin ilk aşamaları bu hassasiyeti köreltmeye yarar ve sadece sosyal yönden anlamlı ayrımlar yapılmasına izin verir" şeklinde bir yorum da yapılabilir. Burada spekülasyon alanına giriyoruz, ve amaçlarımız açısından bunu daha ileriye götürmek gereksiz.

Bu kısmı, çevremizdeki şeyler için sözlü ayrımlar yapmayı öğrendiğimizi belirterek özetleyebiliriz. Ayrımlarımız ne kadar toptancı ise, birçok farklılığın atlanmasına yol açan isimlendirme süreci hassasiyetimizi o kadar çok köreltir. İsimler, onları öğrenmeden önce dikkat etmediğimiz ayrımları aramamızı bize hatırlattığı ölçüde de, isimlendirme hassasiyetimizi arttırır. İsimlendirme, bir tecrübeyi isimlendiremediğimizde veya ismin bir tecrübenin en önemli ayırt edici özelliği olduğunu düşündüğümüzde rahatsızlık verecek kadar, saplantı haline gelirse kafamız gerçekten karışır. Zaten çoğumuzun kafası çoğu zaman karışık.

Öge problemi

Anlambilimde ögecilik, bir önceki kısmın konusu olarak görülebilirse de, özel bir ilgiyi haketmektedir. Ögecilikle durağan bir dilin, yaşadığımız süreç-gerçeklik üzerine keyfî biçimde uygulanmasının sonucunu kastediyoruz. Ögecilik, yaşamımızdaki bölünemeyen tecrübelerin dil tarafından bölünmesine dikkat çeker.

Kelimeleri kullanmaya başladığımızda tek bir tecrübeden, *karakteristikleri* soyutlamaya başlarız. Örnek olarak, *sıcak bir gün* diye vasıflandırabileceğimiz birşeye karşılık gelebilecek özel bir tecrübeyi alırsak, tecrübemiz bir *sıcak* veya bir diğer *gün* değildir. Tecrübemiz tektir; yani o günü sıcak olmadan yaşayamazdık. Ancak, dilin etkin olabilmesi için, sınırsız sayıdaki tecrübeler için nisbeten az sayıda kelime

kullanmamız gerekir, böylece soyutlamalarımızı pek çok tecrübede kullanım amacıyla birbirinden ayırt ederiz. Dilin kullanışlılığı ve gereği de buradan gelir. Farkına varmamız gereken, diğer bileşimlerde tekrar edilenin sadece (tecrübeler değil) *kelimeler* olduğudur. Eğer bu sözler garip veya kafa karıştırıcı geliyorsa, bu kelimeler tecrübelere bire bir karşılık gelmeli diyecek kadar dilinize alışmış olmanızdandır. *Sıcak* diye bir kelime var diye, sıcak olan *ayrı birşeyin* olması gerektiğini iddia ediyorsunuzdur.

Dilimiz, tıpkı ipe boncuk dizer veya tuğlaları üstüste koyar gibi, kelimelerimizi belli kalıplar halinde düzenlememizi gerektirdiğinden, bir çeşit ögecilikten kaçınamayız. Ancak yine de, yaptığımız şeyin farkında olmamız ve bunun dilin kaçınılmaz bir fenalığı olup tecrübemizdeki gerçekliğin aynası olmadığını bilmemiz mümkündür.

Sistemin parçası

Dilin daha kolay görülebilecek öge problemleri, bir zamanlar anlam ifade eden, ama bilimin yakın zamanlardaki tanımlarının ışığında artık anlamlı gelmeyen keyfî ayrımlardır. Einstein'ın anlambilime yaptığı katkı, zaman ve mekân arasındaki ayrıma hücum etmesiydi. Belki de bir zaman gelecek, bu ikisinden dilimizdeki ayrı ayrı ögeler olarak bahsetmeyeceğiz. Akıl ile beden, amaç ile araç, madde ile ruh, vs. arasındaki geleneksel ayrımlar, bu yüzyılda eskisinden daha zayıf görünüyor. Tanımladıkları tecrübeler dikkatle incelendiğinde, bu tür ayrımların ya anlamsız ya da yanıltıcı olduğu anlaşılıyor.

Felsefeciler ve bilim adamları dünyayı ayrı ayrı ögeler olarak tarif etmeyi bırakıp ilişkileri süreç halinde tanımlamaya başlayınca, Batı düşünce tarihinde önemli bir değişim yaşandı. Fizikçiler, *ısı* diye bir öge aramayı bırakıp *termodinamik* araştırmalarına başladılar.

Geçtiğimiz yıllarda dikkat çeken kişiler arası (transactional) psikolojinin, genel sistemler teorisinin ve diğer ilgili sahaların yaklaşımları da tek tek kişilerden ve şeylerden ilişkilere kayışı yansıtmaktadır. Nitekim, bugün bir terapist, ailedeki "problem çocuk"un yalnızca diğerlerince öyle tanımlanmış birisi olabileceğini farkedebilmektedir; oysa, "problem" belki de o kişiyle ailenin diğer üyeleri arasındaki veya toplumun daha büyük bir kesimindeki ilişkilerde yatmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, yalnızca öyle tanımlanmış çocuk değil, bütün aile danışma ve tavsiyeye ihtiyaç gösterebilir. "Alkolizm"in veya "yüksek tansi-

yon"un etkin tedavisi belki de bütün bir sosyal sistemler ve davranışlar ağının bir çeşit tedavisini gerektirmektedir, zira bu problemler insanların içinde kalan ferdî problemler olmayıp geniş ve karmaşık bir düzeydeki ilişkilerin tezahürüdür. Giderek artan sayıda doktor, "sağlık" problemlerine bugün bu açıdan bakmaktadır.

Bugün Birleşik Devletler'de en sıkça görüldüğü veya Dünya Sağlık Örgütünün dahi tanımladığı şekliyle, sağlık, bir ferdin içinde hüküm süren ideal bir durum gibi gözükmekte.[4] Halbuki, eleştirmenlerin dikkat çektiği gibi, böylesine idealleştirilmiş bir hale ulaşılması veya o halin devam ettirilmesi neredeyse imkânsız olmakla kalmayıp, sözkonusu hal sürekli değişen ilişkilere bağlıdır. Bir kimsenin Chicago'da "sağlıklı" olduğunu, ama Denver'in yükseklerine veya Arizona'nın sıcağına gidince "onu kaybettiğini" söyleyebiliriz. Bu şekilde, o sanki sahip olunacak veya kaybedilecek bir "şey"miş gibi, sağlıktan bahsedebiliriz; halbuki bir ferdin nöropsikolojik sisteminin çevresiyle olan ilişkisi açısından yapılacak bir tanım daha sağlıklı olacaktır. "Sağlık" bir *şey* değil, her dem değişen bir sürecin sınırlı bir tanımıdır.

Sağlık, etiket ve tutumlarımızın anlamına mükemmel bir örnek sunmaktadır. Şayet sağlık bir kimsenin içinde duran bir durumsa, sağlığı *"düzeltmek"* için herhalde o kişiye yardım etmek isteriz. Fakat şayet sağlık hareketli bir ilişkiler dizisinin bir çeşit algılanışına verdiğimiz isimden ibaretse, bir kimsenin sağlığını sayısız noktadan etkileyebiliriz. Bir düzeyde, vitamin veya ilaç yazabiliriz. Ama bir başka düzeyde, dikkatimizin o kimsenin yaşayış haline, aile ilişkilerine veya mahallesine yönelmesi gerekmektedir. Belki de problem o kişinin işiyle ilgilidir, ki bu durumda millî ekonominin, hatta ve hatta milletlerarası ilişkilerin onun sağlığıyla oynadığını görebiliriz.

Bu tür düşünüş, günümüz siyaset yapımının parçasını teşkil etmektedir. Suçu daha fazla polis görevlendirerek mi, yoksa daha iyi mesken ve iş imkânları sağlayarak mı azaltırız? Bu tür meseleleri mahallî düzeyde mi çözmeye çalışabiliriz, yoksa daha uygunu daha büyük ölçekte birşeyler yapmaya çalışmak mı? Bazıları, böyle büyük ölçekli çözümlerin gayrişahsî olduğu cevabını vermektedir. Muhakkak ki çoğu kez öyle. Ancak, sağlığı, suçu veya saygıyı ferdin içinde duran veya durmayan nitelikler olarak görmek, tersini yapmaktır: Sanki bir *şey*miş gibi, hareketli sosyal sistemin bir dışavurumunu tedavi etmek.

Özellikle de sosyal ilişkilerimizde ögeci tutumdan süreç tutumuna doğru değişim son derece önem taşımaktadır. Tutumunu başlığında yansıtan *grup dinamiği; lider; saplum üyc, gercek ortak* ve *iç tutarlılık* gibi terimleri bir makinenin içinde kendi başına hareket eden parçalar olarak değil, bir grup içindeki birbirinden ayırd edilmez ilişkiler olarak görmektedir. Karşılıklı bir konuşmayı anlatırken, birini anlatıp diğerini anlatmazlık edemezsiniz. Bir grubun bir üyesi ayrıldığında veya bir diğeri eklendiğinde, sadece gruptaki kişilerin sayısını değiştirmezsiniz, tüm grubun mahiyet ve işleyişini değiştirirsiniz. Evde, büyükanne aileyle birlikte yaşamaya başlamışsa, yalnızca büyükanneyi eklemekle kalamaz, yeni bir ilişkiler modeli kurarsınız. Artık elinizde önceki tecrübe artı büyükanne değil, tamamıyla yeni bir tecrübe vardır. Aynı şekilde ailenin bir üyesi ölürse, yalnızca "birini çıkar"amazsınız; ortada, uyum sağlamanız gereken tamamen yeni bir davranış kalıbı vardır.

Bir kimse, kelimelerin temsil ettiğini, eklenebilecek veya çıkarılabilecek durağan ögeler olarak kabul ederek süreç tecrübesine ilişkin anlayışını çarpıttığında, bu ögelerin şekli ve maddesi olan elle tutulur şeyler olduğunu düşünebilir. Çocuklar, düşünceye dokunabileceğine inanır.[5] *Düşünce* kelimesi, isimler gibi maddî nesneler için kullanılan aynı cümle kalıplarına uymaktadır, ve en azından mecazî olarak, *düşünce*nin bir *şey* olması fikrini biz büyükler de korumaktayız. (Mecazları ele alırken 4. Bölüm'de bu konuya tekrar döneceğiz.)

Sürece ögelermiş gibi yaklaşmanın ilginç ve anlamlı olanlarından birisi bilhassa Amerikaca'dır ve yakın zamanlara dayanmaktadır. Amerikalıların büyük çoğunluğu, *zaman*ın kazanabilecekleri, harcayabilecekleri, israf edebilecekleri, idare edebilecekleri vs. birşeyden oluştuğuna inanır. "Bugün bir saat kazanırsan, yarın bir saatin olur," diyebiliyoruz. Halbuki, bugünkü bir saat, yarınki bir saatin aynısı değildir. Yirmibir yaşındaki zaman, altmışbeşinden sonrakiyle aynı değildir.

Kısaca, kelimeler, temsil ettikleri gerçeklikte mevcut olmayan keyfî ayrımlar getirdiği için, ögeci eğilimin dilde zorunlu olduğunu belirtmeliyiz. Ancak, bunun dilin zorunlu bir kötülüğü olduğunu gözden kaçırıp gerçekliğin kelime dağarcığımıza mukabil gelen ögelerden oluştuğuna inandığımızda, dilimiz tarafından gafil avlanıyoruz demektir. Dilimizin mahiyetini ve yapısını değiştirmeden değiştirilebilecek olan şeyler, ne çağdaş bilgiye uygun düşen, ne de özellikle fayda taşıyan büyük dikotomilerdir ("zihin" ve "beden", vd.). Ayrıca, tecrübelerimizi basit

matematik terimleriyle anlatmaktan, nitelikleri temel bir tecrübeye eklemek veya çıkarmaktan kaçınabiliriz.

DİL, DEĞERLER VE KÜLTÜRLER

Dili, onu konuşanların kültürel arkaplanından ve değerlerinden tamamen ayırmak imkânsızdır. Bu değerleri biraz olsun anlamadan, kelimelerin kullanıldığı o kültürdeki anlamlarını takdir edemeyiz. Meselâ, Birleşik Devletler'de "evet" genelde "evet," "hayır" da "hayır" anlamına gelir. Dobralığa, pratikliğe ve objektifliğe değer veririz. Japonya'da ise kişiler arasındaki ilişkiler "objektiflik"ten çoğu kez daha fazla önem taşır ve konuşmanın dolaylılığı, belirsizliği ve bulanıklığı dobralığından çok daha fazla değerli görülür. Dolayısıyla, Japonya'da, "hayır" sözü bir kişiyi kırmasa bile, "hayır"a denk bir sözü nadiren işitirsiniz. Bir öğrenci, dinleyenin "hayır"a benzer birşeyin kastedildiğini tastamam anlamasına rağmen, doğrudan "hayır" demekten kaçınmanın en az onaltı yolunu sıralamış. Ve şayet iş bir "evet veya hayır" durumuna dayanmışsa, bazı Japonlar böylesi kaba bir tercihi ifade etmek için İngilizce'yi tercih ederler.

Şüphesiz, hiçbir Japonca-İngilizce sözlüğü bu tür birşeyi açıklamayacaktır; çünkü sözkonusu olan basit bir kelime anlamı meselesi değildi. Veya dilde, Japonca'da, İngilizce'de vd. bunun yerini tutan birşey yoktur. Bunun için kültürün daha genel semantiğine, bu arada ifadelerin kullanılışına temel teşkil eden ve onlara hakim olan değerlere bakmamız gerekmektedir.

Uzun zamandır, bir kültürde veya bir kültür içinde yaşayan küçük bir grupta ne değer taşıyorsa onun kelime dağarcığına yansıyacağı belirtilmektedir. Genel bir kural olarak, bir dilde belli kavramlar için ne kadar çok kelime varsa, o kavramlar o kadar önemlidir. Arapça'da deveyi ifade etmek için binlerce kelime bulunuyordu, fakat devenin önemi azaldıkça, bu kelime haznesi de zayıfladı. Teknolojik gelişmelerin, buluşların ve yeniliklerin mevcut olduğu yerlerde, kelime dağarcığı daha çok bu gelişmeleri yansıtacaktır. İlaç, müzik, ayakkabı veya otomobil çeşitleri için kullandığımız kelimelerin sayısını düşünsenize. Kelime dağarcığımız dikkatimizi, o türden ilgisi veya bilgisi olmayanların yaptıklarına göre daha ince ayrımlar yapmaya yöneltir ve bu ayrımları yapmasını yansıtır. Argo ve grup-içi konuşma da neyin önemli olduğunun indeksidir. Herhangi bir alt gruba özgü olan bu konuşma türü üyelere

iki şekilde hizmet eder: Sembolik olarak "içerdekiler"i "dışardakiler"den, yani bizim gibi konuşanları dışardakiler gibi konuşanlardan ayırır; ve bu şekilde konuşulurken, gruba özelliğini veren gerçeklik algılarını ve ilgileri pekiştirir. Aynı şey, bir bütün olarak kültürler için de söylenebilir. Tesbit edilebilen hemen her (kültürel, bölgesel, kuşaksal vs.) grup, hareket tarzları kadar konuşma tarzlarıyla da kendi özel karakterini dışa vurur.

Yalnızca nelerin konuşulduğu değil, hangi ifadelerin de kullanıldığı kıstasları dahil olmak üzere, sırf konuşmaya dayanarak bir kuşağı diğerinden ayırmak mümkündür. Genelde, diğer grupların özelliklerinden bazılarını teşhis etmek, kendi grubumuzu tanımlamaktan daha kolay gelir (diğerleri kulağa komik gelenlerdir). Ama farklı farklı gruplardan gelen milletvekillerinin konuşmalarına ait tutanakları okuyabilseydiniz, çoğunu teşhis edebilirdiniz. Konuşma biçimleri, farklı gerçeklik görüşlerini ve neyin önemli olduğuna dair sembolik sınırları ortaya koyar. Konuşma biçimleri, aynı zamanda, başkalarıyla özdeşleşme duygusu uyandırır.

Dil tasarımımızı diğer sözsüz sembol sistemlerine, sözgelişi saç stiline, mimiklere ve arabalarımızı veya odalarımızın duvarlarını süslediğimiz şeylere dek genişletirsek, "konuşan"ın değerleri ve görüntüsü çok daha açık-seçik hale gelebilir.

Birisi çıkıp da "X için *en iyi* isim nedir?" akademik sorusunu sorsaydı, başka bir soru soruluncaya dek cevap verilemezdi: "Aklındaki nedir?" Bir keresinde, mizah sanatçısı Steve Allen'a bir muhabir tarafından kendisini asıl olarak komedyen mi, müzisyen mi, yazar mı, yoksa ne olarak gördüğü sorulmuştu. Allen'in cevabı şöyle oldu: Fıkra anlatırken komedyenim, piyano çalarken müzisyenim, yazdığımda yazarım, otları keserken çimen biçiciyim. Allen'in marifetli cevabı aynı zamanda bir anlambilim dersidir. Birşeyin nasıl "isimlendirilmesi gerektiği", kısmen, kişinin onu ne için kullanmaya niyetli olduğuna veya ona karşı benimsediği belli bir bakış açısına bağlıdır. Birşey posta kutusunun içindeyken bir *posta* malzemesi, okunurken *ilân*, çöpe attığımızda ise *çöp*tür.

Herhangi bir *şey*, ona ne dediğinize ve dolayısıyla ona nasıl baktığınıza bağlı olarak, birden fazla *şey* haline gelir. Meselâ, şu anda bakmakta olduğunuz nesneyi ele alalım. Onu *bir kitap* olarak sınıflayabilirsiniz, ve başka nesnelerin de, o kategoriye girdiği için, onunla yapabileceği-

niz şeyleri bilirsiniz. Onu *bir kitap* saydığınız için, sınava tâbi tutmadan, onu okuyabilir veya bir rafa koyabilirsiniz. Ama diyelim ki, aceleli bir zamanınızda bir telefon numarasını yazmanız gerekti ve boş bir kağıt parçası bulamadınız. Kitabı şimdi bir *kağıt kaynağı* olarak yeniden sınıflayabilir ve o amaçla kullanabilirsiniz. Böyle bir kullanım kitabı satın aldığınız sırada değil ("kitaplar okumak ve rafa koymak içindir"), daha sonra aklınıza gelmiştir. Şayet dağınık kağıtlar masanızın üzerinden uçuşuyorsa, kitabı *bir kağıt yaprağından daha ağır bir nesne* olarak sınıflayabilir ve bir ağırlık olarak kullanabilirsiniz. Genellikle *kitap* olarak sınıflanan bu nesne bir kapı desteği, süs, silâh, daha yüksek bir makama ulaşma aygıtı, veya en müphem *çok-okumuş adam* sınıflamasının bir parçası olarak sınıflanabilir ve kullanılabilir. Bir nesne veya olayı nasıl sınıfladığımız bir faydayı, bir amacı ifade eder. Bir kişi herhangi bir nesne için yalnızca tek bir mümkün sınıflama içinde düşünüyorsa, onun davranışları dilini kullanışıyla sınırlanabilir demektir.

Bunun güzel bir delili, hayal gücü en geniş insanların bir nesne veya durum için tek bir sınıflamayla sınırlanmayan kişiler olmasıdır. Çocukların yetişkinlerden çoğu kez daha yaratıcı olmasının nedeni, belki de geniş bir kelime dağarcığına sahip olmayan çocukların nesnelere sınıflamalar olarak değil, nesneler olarak muamele etmede daha hür olmasıdır. Bir çocuk, birkaç tencere ve tavayla kendisini saatlerce eğleyebilir, çünkü düşünüşünü *yemek pişirme kapları* ile sınırlamış değildir. Yetişkinler ise bu eğlenceden sıkılmakla kalmayıp kendilerini aptal ve gülünç de hissedebilirler—zira herkes bilir ki tencereler oynamaya değil yemek pişirmeye yarar.

Özetle, dilin ilk boyutu, yani isimlendirme, faydacı bir eğilim taşır. Bir ismin (ve onun delalet ettiği amacın) yegâne, en iyi ve en uygun isim olduğunu düşünüyorsak, öğrendiklerimizi çok ciddiye alıyoruz ya da yeterince ciddiye almıyoruz demektir. Herhangi bir *şey*, bizim tutumlarımıza bağlı olarak, birden fazla sembolik şey olabilir. Bunu gözden kaçırdığımızda problemler ortaya çıkar ve kelimeyle şeyi o kadar sürekli eşleştiririz ki, sonunda birşeye taktığımız ismin *gerçekten* o olduğunu düşünürüz.[6]

DİLİN İKİNCİ BOYUTU

Çocuk dilini öğrenmeye her şeyin bir ismi olduğunu keşfederek başlar. İşte, dilin birinci boyutu dediğimiz, bir ismin birşeyle devamlı

olarak eşleştirilmesi budur. Fakat, çocuk, çok geçmeden birşeyin birden fazla ismi olabileceğini ve bir kelimenin birden fazla şeyi temsil edebileceğini keşfeder. Diyelim ki, çocuk yüzünü yalayan taşkın ve gürültülü şeye *köpek* dendiğini öğrenir. Ona aynı zamanda *Spot* denmektedir. Ayrıca, anne-babasının köpeğe *evcil hayvan* dediğini de duymuştur. Ve bir defasında babasının şöyle bağırdığını işitir: "Çıkar şu hayvanı yatak odamdan!" Sonra ise *hayvan, Spot* olup çıkacaktır. Eğer dikkatli bir çocuksa, o şeyin herhangi bir gün boyunca bu isimlerin (bu arada *o şey* ismiyle) çağrıldığını işitebilecektir. Bütün bu isimlerin aynı şeyi anlatabileceğini, ama kelimelerden bazılarının birçok başka şeyi de kapsadığını öğrendiği noktada, çocuk dilin ikinci boyutunu da öğrenmektedir: Anlambilim terimleriyle söyleyecek olursak, kelimelerin farklı soyutlama düzeylerinde bulunduğunu öğrenmektedir.

Soyutlama düzeyleri

Farklı soyutlama *düzeyleri* kavramı hiç de yeni birşey değildir. Mantıkçılar ve epistemologlar, daha gelişmiş biçimlerde, yüzyıllardan beri bazı kelimelerin diğerlerinden daha özgül (spesifik) olduğunu farketmişlerdir. Kategoriler, alt-kategoriler, ve kategorilerin kategorileri ile ilgili herhangi (hatta Aristo öncesi) bir tartışma bunu gözler önüne serecektir. Yeni olan ve anlambilimcilerin vurgulamış olduğu şey, yüksek soyutlama düzeylerinin duyularla elde edilen verilerden daha ileride olduğu, dolayısıyla düşük düzeyli bir soyutlama (bu köpek Spot), yüksek düzeyli bir soyutlamaya (hayvan) ile aynı biçimde karşılık veren bir kişinin tuhaf davrandığıdır. Korzybski daha da ileri giderek bu tür tepkileri "muhakemesiz" şeklinde vasıflandırdı, zira onun düşünüşüne göre, diğer birçok *kelime*yi temsil eden kelimelere, *şeyleri* temsil eden kelimelere gösterdiğimiz tepkiyle aynı şekilde tepki gösteriyorsanız, bu, kelime ile şeyin birbirine karıştırıldığını gösterir. Böyle bir davranış ise, duyu-veri gerçekliği alanının dışında kalmakta, kelimelerin dünyasına girmektedir.[7]

Soyutlama düzeyleri tasarımını netleştirmek için, şu anda okumakta olduğunuz sayfanın da bulunduğu nesneye bakın. Hakkında tek kelime etmeden veya ona bir isim takmadan seyredin onu. Elinize alın. *Kelimelerin Büyülü Dünyası* diye etiketleyebileceğiniz duyu-veri işte budur. Ona bir *ders kitabı* da diyebilirsiniz, ki bu durumda odanızdaki diğer birçok duyu-veri nesnesiyle aynı ismi alır. Ona *kitap* ismini verebi-

lirsiniz; *kitap* kelimesi okumaktan hoşlandığınız şeyleri de kapsadığından, bu, *ders kitabı* kelimesinden biraz daha geneldir. Veya ona *matbu madde* diyebilirsiniz; bu, gazeteleri, katalogları, ilânları ve posta pullarını da içine alan bir sınıflamadır. Ya da onu, *Americana* gibi bir kelimeyle sınıflanan kalemlerin arasına dahil edebilirsiniz; bu durumda sözkonusu kitap sosisli sandviç, frizbi, İç Savaş yadigârları ve Shaker mefruşatı ile eşit bir statüye erişir. Daha da soyutu ise *kültürel eser, nesne* veya *şey* gibi kelimelerdir.

Birşey, farklı farklı soyutlama düzeylerinde sembolleştirilebilir ve kabul edilebilir. Aşağıda, şair (e.e. cummings)'in bir örneği verilmektedir:

> *Burada bir şey var.*
>
> *Birisi için, bu "şey" tamamen inkişaf eden evrensel neş'eli belirli oluşta derinden hayrette bırakan mucizevî bir varlıktır.*
>
> *Bir başkasına, bu "aynı şey", tabandan ikiye biçilseydi size kaç yaşında olduğunu söyleyecek birşeyi ifade etmektedir.*
>
> *Başka birine, bu "tıpkısının aynısı" şey mevcut değildir, çünkü şimşekli bir fırtına yoktur; ama eğer bir şimşekli fırtına olsaydı, bu "tıpkısının aynısı" şey özellikle uzak durulması gereken birşey olarak mevcut olacaktı.*
>
> *Dördüncü birisine, bu "tıpkısının aynısının ta kendisi" şey, lâyıkınca eziyet gördüğünde "kereste" denilen birşeyi temsil eder; ki o da münasebetsizce eziyet edildiğinde, "para" denilen başka birşeyi; o da (belki de hepsinden fazla) "sevgili" denilen başkaca birşeyi temsil eder.*[8]

Sık sık, aynı şeyden farklı soyutlama düzeylerinde bahsettiğimizden, uygun düzeyde neden bahsettiğimizin farkında olmamız önemlidir. Özellikle hangi tür yemekten hoşlandığınız sorulduğunda *Çin yemeği* belki lâyıkınca özgül (spesifik) olabilir. Ama bu Çin'de ne yazık ki soyut kalır.

Bu kitaptaki veya kendi konuşmanızdaki herhangi bir cümleye rastgele bakarsanız, muhtelif soyutlama düzeylerini temsil eden kelimelerle karşılaşırsınız. Konuşurken veya yazarken, yüksek veya alçak, tek bir soyutlama düzeyinde kalmak çok zordur. Böyle bir alan olmasaydı, şeyler arasında hiçbir düzenlemeyi gösteremez veya ilişkilere işaret edemezdik. Mütemadiyen tek bir düzeyde kalan konuşma da sıkıcı ve anlaşılması zordur.

Siyasî bir nutuk karikatüründe, birisi, ateşli ateşli, her anlama gelebilecek, dolayısıyla hiçbir anlam ifade etmeyen oldukça soyut terimlerle konuşmaktadır: "Ey Amerikalı yurttaşlarım, gelin geleceği alçakgönüllülük, adanma ve atalarımızın yolunda ortak bir amaç peşinde karşılayalım..."

Demokratı, Cumhuriyetçisi, radikali, tepkicisi, ve de sosyalisti bir ağızdan bu sözleri tasdik edebilir. Ama daha özgülleştiklerinde, çatlak sesler duyulmaya başlar. Ki sosyal-siyasî grupların bizzat oldukça soyut olduğu su götürmez.

Özgül olunacak ve soyut olunacak vakitler vardır. Arkadaşımız ziyaretçileri uyarmak için giriş kapısına bir levha asabilir: "Dikkat Köpek Var." Bu yeterlidir; "Dikkat Spot var" gibi daha özgül bir uyarıda bulunması gerekmez. Öte yandan, evcil hayvanınızı gören ve "Hayvanınızın ismi ne?" diyen bir misafire çocuk "bir köpek" demişse fazla yardımcı olmuş sayılmaz. Bir kimsenin konuşmasının ne kadar özgül veya ne kadar soyut olması gerektiğini, durumun neyi gerektirdiğinin bilinmesi tayin eder. Duyu-veri dünyasında oldukça özgül birşeyi temsil eden kelimelere mi, yoksa, hepsine birden tek cevabın verilmesinin aptallık olduğu fazlasıyla çok ihtimali temsil eden kelimelere mi *karşılık vermekte* olduğumuzu bilmek daha zordur.

Genellikle, tanınabilir duyu-veri tanımlamalarından uzaklaştığımız ölçüde, açıklamalarımız ve karşılıklarımız yanıltıcı olur.

Birşeyi elde etmek için bilinçli biçimde sembollerimizle oynarken (bir iş başvurusu yapar ve bir benzin istasyonunda çalışmışlığımızı "petrol sanayiinin içinde bulunmuş"luk biçiminde anlatırken veya bir masaj salonuna yaptığımız ziyareti tıbbî bir harcamaymış gibi vergilerimizden düşerken) şaşırtıcı bir çeviklikle düzeyden düzeye atlarız. Belki bu cimnastikleri oyunun parçası olarak görebiliriz. Gelgelelim, aynı sıçramaları önyargının hararetiyle veya düşüncesiz vatanseverlikle yaparken, oyun ruhunuz ortada görünmez.

Dilin yatay boyutu (soyutlama düzeyleri) fikri, birden yirmibeşe kadar *özgül* düzeyleri ölçebileceğimiz anlamına gelmemelidir. Ölçemeyiz. Düzeyler fikri, kelimeler arasındaki farklılıklardan bazılarını tarifte kullanılan bir model veya bir analojiden başka birşey değildir. Belirli bir kelimenin diğer terimlere nisbeten hayli düşük düzeyde olduğunu, anlatılan şeyin daha özgül şartlarını ve niteliklerini göstererek, söyleyebiliriz. Veya bir terimin çok yüksek bir soyutlama düzeyinde, terime

dahil edilebilecek pek çok özelliği düşünebileceğimiz ölçüde yüksek düzeyde, olduğunu söyleyebiliriz. Ama sözlük sayfalarını karıştırıp ilk kelimenin üçüncü düzeyde, ikinci kelimenin ondördüncü düzeyde ve üçüncü kelimenin onuncu düzeyde olduğunu söyleyemeyiz. Kelimeler bize hizmet eder ve farklı kişilerce farklı farklı kullanılacaktır.

Bilim ve klişeler

Yüksek düzeyli soyutlamalar faydalı da olabilir, faydasız da; en titiz tahlilin sonucu da olabilir, en dikkatsizinin de. Kadınlara, İtalyanlara ve çiftçilere yönelik önyargı ve klişeleşmiş tepkiler yalnızca en yüksek soyutlama düzeylerinde bulunabilir–aynı sınıf içindeki fertler birbirinden tamamen farklıdır. Fakat yüksek düzeyli soyutlamaları mahkum etmeden önce, sosyal ve tabiî bilimlerde önemli pek çok şeyin de en yüksek soyutlama düzeyinde olduğuna dikkat etmemiz gerekir. Dünyaya dair gözlemlerinde son derece dikkatli bilginler "yeni yetmeler"den, "ortagelir grupları"ndan, "enzimler"den ve "baskı"dan sözederler. Biyolog ile bağnaz arasındaki fark, kelime dağarcıklarında yüksek düzeyli soyutlamaların varlığı veya yokluğunda değil, bu soyutlamaların asıl niyetinde ve onlara karşı takınılan tutumlarda bulunacaktır.

Önemli olan, yüksek düzeyli soyutlamalara nasıl ulaşılacağını, hangi anlamlara geldiklerini ve onları kullanırken nelere riayet edileceğini bilmektir. Yüksek düzeyli soyutlamaları değerlendirmede altı deneyi çok faydalı buluyorum.

1. Yüksek düzeyli soyutlamayla ilgili terim veya ifade, *geçici* mi, yoksa *nihaî* mi? İnsan yapımı kanunlar gibi bilim kanunları da ihlal edilmek için yapılır. İtiraf edildiği üzere, oldukça soyut bir bilimsel kanun geçicidir. Açıklamayı iddia ettiği şeyi açıklayamaz hale geldiğinde, kanun gözden düşer ve yerine bir başkası geçer. İster bilgin, isterse sıradan bir insan olsun, bir kişi genellemesine değişmez bir inanç duyduğunu söylüyorsa, işi başındaki bilim adamını karakterize eden ihtiyat tutumundan vazgeçmiştir.

2. İfade *mutlak* mı, yoksa *muhtemel* mi? Bir önceki sınavla ilişkili olan bu soru, *hiçbir zaman ve her zaman* kelimelerinin bilim adamının kelime dağarcığında görünmediğini hatırlatmaktadır. "Çocuklar konuşmaya onuncu aylarında başlarlar" gibi bir açıklama, *çoğu* çocukların veya *muhtemelen* sizin çocuğunuzun o dönemde konuşacağı vs. anlamına gelir. Bütün on aylıkların bu mutlak kurala uyduğu anlamına değil. Fa-

kat *muhtemelen, eğilim* veya *sık sık* gibi kelimeler karşılıklı konuşmalarda daha sık kullanılıyorsa, konuşmalarımız bir parça dostane oluyor demektir ve biz de dünyanın bizi tasdik etmesini biraz daha az talep etmekteyiz demektir.

3. Açıklamaya *tümevarım yoluyla* mı ulaşılmış? Diğer bir ifadeyle, doğru dediğiniz şeyin doğru olduğunu nereden biliyorsunuz? Kendi tecrübenize mi dayanıyor? Yalnızca sizin tecrübenize? Yoksa başkaları da benzer hususları kaydetmiş mi? Dünyevî görünme sosyal arzusu veya dünyayı anlamlı kılma ihtiyacı, bizi sık sık tecrübe düzeyindeki dikkatli gözlemin yerine daha yüksek soyutlama düzeylerindeki yaygın sağduyu açıklamalarını veya babacan nasihatları kabul etmeye sevkeder. Daima şu soruyu sormalıyız: Bildiğimizi düşündüğümüz şeyi bilir hale nasıl geldik?

4. Yüksek düzeyli soyutlama özgül bir vak'aya uygulanabiliyor mu? Şayet hiç uygulanamıyorsa veya nadiren uygulanabiliyorsa, o bilginin çok az değeri vardır. Bu sorunun anlamı açık görünüyorsa da, şiirde bunlardan geçilmez, düşüncelerimizi işgal eden yavan sözler ve hemen hiç uygulaması olmayan konuşmalar sözkonusudur. "Gerçek güzeldir, güzel gerçektir" gibi, veya "Dünyayı döndüren sevgidir" gibi ifadeler yaygındır, ama uygulanmaları hemen hemen imkânsızdır. Oda arkadaşımız veya hocamız, sadece ilkelerden bahsediyor ve bir örnek veremiyorsa, şüphelenmeliyiz.

5. Yüksek düzeyli soyutlama *her şeye* uygulanabiliyor mu? Uygulanabiliyorsa, bize ne anlatıyor? Diğer bir deyişle, soyutlama, zaten bildiğimiz şeylere birşey ekliyor mu? Eklemiyorsa, o yorum, hiçbir şeye uygulanamayanı kadar faydasızdır. Bu sınav, bilimsel yöntemin temelini oluşturmaktadır. Bazen şöyle bir açıklama yapılır: İki alternatif açıklama veya tanımdan, daha basit olanı tercih edilmeli ve gereksiz her şey gözardı edilmelidir. Gerçekçiler ile adcılar arasındaki klasik tartışmaya kadar uzanan ve William Occam'ın ismini alan bu sınav Occam'ın usturası veya cimrilik kanunu diye bilinir. Esir diye birşeyin keşfedilemeyeceği ve ışığın geçişi, çekim eylemi veya diğer etkilerin açıklanmasında hiç de gerekli olmadığı anlaşılınca, *esir* kelimesi bilimsel dil dağarcığından atılmıştır. Daha yaygın örnekler arasında, *teorik olarak* şeklinde başlayan ifadeler sayılabilir, zira *her şey* teorik olarak mümkündür. *Allah isterse* sözü de o kadar çok kullanılıyor ki, hiçbir anlam ifade etmiyor, zira Allah isterse her şeyi açıklayabilir, dolayısıyla da bu söz hiçbir şeyi açıklamaz.

6. Son olarak, bilimsel bir soyut terim faydalı bir buluş ve kolaylık olarak mı mevcut, yoksa kendi başına birşey olarak mı görülmekte? *Nesneleştirme* (reification) terimi, belli kelimeler mevcut olduğunda onlara karşılık gelen belli şeylerin de mutlaka varolması gerektiği düşüncesini tarifte kullanılmaktadır. Nesneleştirmek *şeyleştirmek*tir.

Sosyal bilimciler dahi, kendi buluşları olan kavramları nesneleştirmeye meyillidir. *Ego, id, ma'şerî şuurdışı* vd. gibi kelimeler, psikolog bu *kelimelere* mukabil gelen *şeyler* aramaya koyulduğunda, nesneleştirilmektedir. Terim belli davranışların gevşek bir tanımlanma biçimiyse, problem yoktur. Fakat, bu buluşların gerçek şeylerin yerini tuttuğu düşünülüyorsa, sonuç karmaşadan başka birşey olamaz.

Terimlerin önüne *gerçek, katışıksız, doğru* veya *aslî* gibi sıfatlar getirildiğinde, nesneleştirmeye ilişkin problemler daha da yaygınlaşmaktadır. Doğru aşk diye birşey yoktur, sadece aşk vardır. Aslî insan diye de birşey yoktur, sadece insanlar vardır. Vs.

Soyut sanattaki bazı ifadeler gibi, soyut terimlerin bazı türleri, çekici, etkileyici bir etki meydana getirmek için birbirine karıştırılabilmektedir. Çoğumuz için, ilham verici olabilen soyut denklemler, büyük hikmetli vecizeler ve katışıksız kaprisin neticesi olabilen deyişler arasında ayrım yapmak zordur. Sözgelişi, Keats'in "Güzel gerçektir; gerçek, güzel" denklemi Keats'in şiiri bağlamında *ve* kendi içinde ve kendi başına anlam taşımaktadır. Bu kelimeler daha ileri düşünceyi tahrik etmektedir. Diğer yüksek düzeyli soyut terimleri rastgele seçerek *güzellik* ve *gerçek* kelimelerinin yerine koyarsam, sırf gramatik anlamın ötesine geçmiş sayılırım. "Ödev aşktır; aşk, ödev" bir vatanseverlik nutkunda söylenebilecek bir ifade gibi gelmektedir. Aynı biçimde, *ümit, cehalet, adalet, bilgi, dostluk, anlayış* ve daha pek çok kelimeyi yalnızca anlam ifade eden değil, yeri geldiğinde derinlik arzeden ifadeler oluşturmak için birlikte söyleyebilirim.

Derinliğe yönelik bu "karıştır ve eşleştir" yaklaşımı daha alt soyutlama düzeylerinde mümkün değildir. "Ayakkabı boyası patlamış mısırdır; patlamış mısır, ayakkabı boyası" diye beyanda bulunsam, insanlar aklımın başımda olup olmadığını sorgulayabilir. Fakat çok soyut terimleri rastgele seçecek olsam, benim sözlerimin dillerinde gezdiği insanlar görebilirim.

BİR ÖZET: ANLAM, ANLAMIN YAPTIĞIDIR

Dil kişiye özgüdür. Şeylere eşlik eden seslerin taklidiyle öğrenilen

dilimiz bize ait olup, eğitim, şahsî hevesler ve kültürümüzün, camiamızın, ve ailemizin tarihî cilveleriyle belirlenir. Her bir kişinin birlikteleri ve tecrübeleri ne kadar farklıysa, dili de biraz farklılık arzeder. Bir konuşmacının kelimeleri bir başkasınınkilere çok fazla benzeyebilir. Atıf yapılan nesneler birçok kişi için benzer olabilir, fakat anlamı belirleyen tecrübeler iki kişi için asla aynı olamaz. Dilimizi öğrendiğimiz keyfî vaziyetin farkına varırsak, çocukken anlam ifade etmiş olsalar bile, ilâve tecrübeler ve genişlemiş anlayışın ışığında artık anlamlı gelmeyen anlam alışkanlıklarını değiştirmede daha hür oluruz. Dil kişiye özgüdür, ama biz nasıl değişiyorsak, bilgimiz nasıl değişiyorsa dilin *kişiliği* de değişecektir.

Şeylere ne isim verdiğimiz, içinde yetiştiğimiz kültür tarafından tayin edilen bir uygunluk meselesidir. Dil, yekpare tecrübemizi, her birine bir ismin verildiği parçalara bölmemizi gerektirir. Sonsuz sayıda tecrübeyi tarif için bu kadar az isme muhtaç oluşumuz, dilin dikkate değer tutumluluğunu göstermekte, ama aynı zamanda, bizi, tecrübelerimizin ve algılarımızın, tarif edildikleri dile karşılık gelen bu ayrı ayrı ögelerden oluştuğu düşüncesine sürükleyebilmektedir. Dilin gerektirdiği çarpıtma ile sembolik-öncesi dünyanın ham tecrübesini birbirine karıştırmamaya dikkat etmeliyiz.

Bir dilde, şeylere ne diyeceğimiz konusunda çok sayıda tercihe sahibiz. Belirli bir zamanda kullandığımız kesin kelimeler, o zamandaki tutumlarımızı ve amaçlarımızı yansıtır. Bizim önemli gördüğümüz ve toplumumuzun önemli gördüğü şeylere özel bir dikkat sarfedilecektir. Çoğu kez, bir başka dilin bir iki kelimeyle tanıyacağı şey için çok sayıda kelime kullanılacaktır.

Ancak, dil alışkanlıklarımızın bu denli yayılmış olmasından dolayı, bir *geri-besleme* etkisi vardır. Bu geri-besleme etkisi yüzünden, etiketlerine sahip olduğumuz şeyleri algılamaya, etiketlerine sahip olmadığımız şeyleri ise görmezden gelmeye meylederiz. Sözlü olarak resmedilmiş nesneyi görmenin algısal etkinliği, etiketlemiş olduğumuz şeye *bakışımızdaki* dikkatimizi de azaltabilir, ki sonuçta yalnızca etiketi görürüz, o şeyi değil. Semantik alışkanlıklarında olgunlaşmış bir kişi, algısal olarak diliyle sınırlı kalmaktan kaçınacak ve dünyayı okumak yerine görmeye çalışacaktır.

Herkes için dil isimlendirmeyle başlar, ve çoğu kişi için şeylere isim verebilmek, engin bilgi sahibi oluşun bir işareti olmaya devam eder.

Etiket, delalet ettiği algıdan daha önemli hale gelince, anlambilimciler şeylerin isimlendirilmesine yapılan bu aşırı vurguya karşı çıkmıştır. Şeylere isim verilmesi aşamasına *dilin ilk boyutu* denmiştir.

Şeylerin isimlendirilmesi aşamasından, dilin ikinci boyutuna, farklı soyutlama düzeylerindeki farklı kelimelere karşı hassasiyete, geçtik. Bazı etiketler oldukça özgül duyu verilerine işaret etse de, başka etiketler oldukça muğlak ve genel duyu veri soyutlamalarına işaret eder. Dil yapımız, düşük düzeyli soyutlamalarla yüksek düzeyli soyutlamalar arasında ayrım yapmamıza yardım edecek ipucu vermez bize. (Neden bahsettiğimizin farkında olmak şüphesiz çok önem taşıyorsa da). Farklı soyutlama düzeylerindeki kelimelere benzer biçimlerde tepki gösterecek olursak, semantik davranışımız karmaşaya girer. Genel anlambilim sahasında, daha ayrı tepkiler için verilen hassaslık eğitimi en fazla önemi taşımıştır.

Düzen ve ilişkileri gösterdiklerinden, yüksek düzeyli soyutlama, genellemeler de dahil, son derece faydalıdır. Yüksek düzeyli soyutlamalar duyu-veri tecrübesiyle açık seçik biçimde ilişkilendirilebildiğinde, bu kelimeler hem uygunluk ve hem de önem kazanır. Bu tür yüksek düzeyli soyutlamalar, en kötüsü, bazı dil alışkanlıklarını da karakterize ederler, zira her anlama gelebildikleri için hiçbir anlam ifade etmeyen davetkâr terimlerin ve klişelerin temelini teşkil ederler. Düşünceli konuşmacı, kelimeleriyle pek çok şeyin tasarlanabileceğinin farkındadır, ve bu yüzden de ihtiyatlı ve nitelikli konuşur.

Yüksek düzeyli soyutlamaların içinde dağarcığımızın en fazla değer verilen terimleri (güzellik, aşk, hakikat, adalet vs.) bulunduğundan ve bu kelimeler çok sayıda muğlak fakat derin duyguları temsil ettiğinden, söz konusu terimleri nesneleştirmeye yönelebiliriz. Bu davranış, yani nesneleştirme, birşeyi etiket haline getirir. Yalnızca bir kelimeye işaret eden haritamızla bir *şey* aramaya koyuluruz. Bu durumda ise yaşayacağımız ya hayal kırıklığı ya da aldanmaktır. Başka bir ifadeyle, bir tecrübeyi etiketlemek yerine, bir etiketi tecrübe etmeye çalışabiliriz.

[1]Roger Brown, *Words and Things* (Glencoe, Ill.: Free Press, 1958), s. 194-228.

[2]Jean Piaget, *The Child's Conception of the World*, (Patersan, N.J.: Littlefield, Adams and Co., 1929, 1963), s. 38.

[3]Korzybski'nin anlambilim bilinci vasıtasıyla evrensel bir terapi usulü bulma tutkusu gerçekleşmemiş, ve onun usülleri sıkı bir eleştiriye maruz kalmıştır. Korzybski'ye yönelik en zekice eleştirilerden biri, John Carroll'un, genel anlambilim lehinde veya aleyhinde o kadar çok yazar tarafından karakterize edilen polemiklerden azade olarak yönelttiği eleştiridir. Bkz. John Carroll, *The Study of Language* (Cambridge, Ma.: Harvard Univ. Press, 1963), s. 164-168.

[4]Dünya Sağlık Örgütü, sağlığı şöyle tanımlamaktadır: "Sadece hastalık veya sakatlığın olmayışı değil, tam bir fizikî, zihnî ve sosyal esenlik."

[5]Jean Piaget, *The Child's Conception of World* (Paterson, N.J.: Littlefield, Adams and Co., 1929), s. 38-49.

[6]Milletlerarası ilişkilerdeki en büyük problemlerden birisi, sınıflamaların, bir kültürde anlamlı iken, anlam taşımayabileceği bir kültüre dayatılmasıdır. "Onlar"ın şeyleri "bizim gibi" görmesini isteyen (çoğunlukla da "modern," "doğru", "ideal" veya "pratik" kisvesini giyen) ırk-merkezli tutum, günümüzde son derece vahim önem taşıyan bir anlambilim problemidir. Bir başka kültüre uygun anlambilimsel tepkilere hakim olmaya oranla, başka bir dilin motor hünerlerine hakim olmak basit bir iştir.

[7]Bu tutum, en azından onüçüncü yüzyılda *adcılar* ile *gerçekçiler* arasında çıkan tartışmaya dek uzanan bir varsayıma dayanmaktadır. Yalnızca günümüz anlambilimcileri değil, bilimsel yöntem geleneğindekiler de dahil, adcılar, yüksek düzeyli soyutlamaların, evrensel'lerin, "temel hakikatler"in vd. az-çok faydalı isimler olarak varolduğunu, yoksa mevcut olmadığını savunmaktadır. Skolastikler, Platoncular ve teoloji ve metafizik geleneğindekilerin çoğu da dahil, gerçekçiler ise evrensel ilkelerin (universals) "sırf isimler"den ibaret olmayıp gerçekten mevcut olduğunu savunmaktadır. Bu kitabın temel varsayımlarına yapılan bir hücumu da kapsayan, gerçekçi görüşün çağdaş bir ifadesi için, bakınız Richard Weaver, *Ideas Have Consequences* (Chicago: Chicago Üniv. Yayınları, 1947), özellikle Giriş ile 1. ve 8. Bölümler.

[8]George G. Firmage, y.h., *e.e. cummings: A Miscellany* (Cambridge, Ma.. Harvard Üniv. Yay. 1957); s. 12.

4

SEMBOLİK DÖNÜŞÜM

Tarih boyunca insan toplumuna şekil vermiş en önemli *keşifler* veya *buluşlar* sorulduğunda, insanlar genellikle şu ikisinin ismini vermektedir: Ateş ve tekerleğin kullanılması. Bunlar o kadar esaslı görünmekte ki, insanları bu ilk teknolojiler olmadan düşünmek güçtür. Bunlara hemen kaldıracı ekleyebiliriz. Arşimed'in, yeterince büyük bir kaldıracı ve de duracağı bir yeri olsa dünyayı yerinden oynatabileceği iddiası, bize en basit âletlerin bile neler yapabileceğini hatırlatmaktadır.

Kiminin *keşif,* kimininse *buluş* diyebileceği, diğerlerinden daha esaslı ve daha etkili başka bir âlet vardır. Bizim dil diye bildiğimiz semboller sistemidir bu. Dil, bir anlamda, tekerlekten daha büyük bir hareket imkânı verir bize: Dili kullanarak, mekânda olduğu kadar zamanda da hareket edebiliriz.[1]

Dil, kaldıraca göre daha önemli biçimde, dünyayı sembolik olarak yerinden oynatmamıza imkân verir. Konuşma alışkanlıklarımız da dahil olmak üzere, sembolik davranışlarımız, belli bir gerçekliği çok sayıda sembolik gerçekliğe dönüştürür. Profesör Richard Dettering'in sembolizm hakkındaki derslerinden birisinde dikkat çektiği gibi, bir kediyle köpeği biraraya getirirseniz, kedi köpeğe tepki olarak ya korkuyla si-

necek ya da kaçacaktır. Tehlikeyi uzaklaştırmanın yolu, hayvanlardan birisini uzaklaştırmaktır. Fakat aynı köpeğin yanına bir çocuğu koyun, o zaman başka bir ihtimalle karşılaşırsınız. Çocuk, evvelâ, kedininkilerden pek farklı olmayan şekilde köpeğe tepkide bulunabilir ve siz yine köpeği (veya çocuğu) oradan uzaklaştırmak zorunda kalırsınız. Fakat tehdidi *sembolik olarak* uzaklaştırmanız da mümkündür: "Cici köpekcik" diyebilirsiniz ikna edici biçimde. "Bak, köpekcik seni seviyor."

Sembol böylesine etkili bir güçse, eşsiz kelime dağarcığı ve kurallarıyla belirli bir semboller sistemi, belirli bir biçimde tanımladığı dünyayı neden dönüştüremesin? Çince ve İngilizce gramerce ve kelime dağarcığı itibariyle farklı olduklarına göre, Çince konuşarak yetişen bir kişi, İngilizce'yi öğrenmiş bir kişiden biraz farklı algılamayacak mıdır dünyayı?

GERÇEKLİK OLARAK SEMBOLİK İFADE

Yerleşik bir dil görüşüne göre, dil kısmen ferdin düşünüş ve eylemlerini yansıtan bir ayna görevini ifa eder. Şüphesiz, bir dil ile o dilin konuşulduğu kültürün yönleri arasında bazı bağlantıların olmasını bekleriz: O kültürde patatesler önemliyse, patatesler için pek çok sayıda kelime bekleriz, arabalar önemliyse o zaman da arabalar için pek çok kelime bekleriz. Bir başka dil görüşü ve düşüncesi ise her şeyi tersine çevirmektedir. Düşüncelerimizi yansıtan bir ayna görevini görmekten ziyade, dilin, düşünce ve algılarımızı bilfiil şekillendiren birşey olarak görülmesi mümkündür. Bu görüşe göre, dil, gördüğümüz ve düşündüğümüz şeyleri iletmek için kullanılan bir âletten ibaret değildir; aksine, dilimiz ne kadar izin veriyorsa o kadar görebiliyor ve düşünebiliyoruz. Asıl nokta işte budur. Sembolik dönüşümdür ki, sembolik ifadeyi bir yere kadar gerçeklik olarak kabul ederiz.

Böyle bir görüş yıllardan beri ifade edilegelmiştir. Bunu, neredeyse bir asır önce Wilhelm von Humboldt ve Fritz Mauthner dile getirmişti. Mauthner, Aristo Yunanca yerine Çince'yi veya Dakota dilini konuşsaydı kategorileri farklı olurdu, diyordu. Sonraları, Bertrand Russell, Aristo'nun felsefesinin dilinin (Yunanca) gerçekliği üzerine bir yansıması (izdüşümü) olup olamayacağını merak etti. Russell, Aristo'nun *özler*'inin dikkat çekici biçimde isimlere benzediğini, *hassalar*'ının ise garip biçimde sıfatlara benzediğini belirtiyordu.

Fakat, dil ile düşünce arasındaki ilişkiye dair bu düşüncenin itibarının çoğu iki Amerikalıya, Edward Sapir ve Benjamin Lee Whorf'a, ve Sapir-Whorf Hipotezi olarak bilinegelen şeye aittir. Sapir, temel fikri az ve öz biçimde açıklıyordu:

> *İnsanlar ne sadece nesnel dünyada, ne de sadece alışılmış anlayıştaki sosyal faaliyetler dünyasında yaşarlar; insanlar, aslında, toplumları için bir ifade aracı haline gelmiş belirli bir dilin inayeti altındadırlar. Bir kişinin dili kullanmadan gerçekliğe esaslı biçimde uyum sağladığını ve dilin, iletişim ve tefekkürün tesadüfi problemlerinin çözümü için tesadüfi bir araçtan ibaret olduğunu hayal etmek, vehimden başka birşey değildir. Gerçek şu ki, "gerçek dünya" büyük ölçüde grubun dil alışkanlıklarının üzerine şuurdışı biçimde kurulmaktadır:.. Büyük ölçüde nasıl görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyorsak öyle görüyor, duyuyor ve tecrübe ediyoruz, çünkü topluluğumuzun dil alışkanlıkları belli yorum tercihlerini önceden hazırlamaktadır.*[2]

İngilizce bir sözlüğü karıştıracak olursanız, kelimelerin çoğunluğunun isimler ya da isimleri tamlayan kelimeler olduğunu görürsünüz. Fiillerin sayısı ise nisbeten azdır. İngilizce'de, yeni gramer usûlüne göre bir kelimeyi kullandığımızda, en yaygın değişiklik bir ismin, sözgelişi bir fiile dönüştürülmesidir. *Research* (araştırma) veya *format* gibi eskiden yalnızca isim olarak kullanılan kelimeler artık yaygın biçimde fiil olarak da kullanılmaktadır. Dilimiz, çoğu *şeyleri* temsil eden, binlerce sembolden oluşan bir dizi görünümündedir.

Navaho dili tam tersidir. Navaho dilindeki hemen bütün kelimeler ya fiildir ya da fiillerden türetilmiştir. Hemen hemen bütün isimler fiillerin edilgen biçimleridir ya da fiillerden türetilmiştir. Dahası, İngilizce'deki başta gelen fiil *to be* (olmak) iken, Navaho dilinde *gitmek*'tir. (Navaho Shakespeare'inin Hamlet'inin nasıl tefekkür ettiğini düşünsenize: Gitmek ya da gitmemek/İşte asıl mesele.) Dilbilimci Gary Witherspoon şöyle yazıyor:

> *Bir defasında Navaho dilinde "gitmek" fiilinin 356.200'e yakın ayrı çekimi bulunduğunu tahmin etmiştim. Bu çekimlerin hepsi, insanların normal olarak "gittiği" biçimlere ilişkindir. Bunlara, yürümek veya koşmak şeklindeki "gitmek" yanında "hareket etmek"le ilgili tüm fiilleri eklesek, çekimlerin sayısı pekâlâ milyonları bulurdu.*[3]

Buna göre, Navaho dilini konuşanlar dünyayı hareket halinde bir dünyayı algılarken, İngilizce konuşan komşuları çok daha statik bir şeyler dünyasını algılıyor sayılmaz mı? Navaho diline dair antropolojik tanımlar, sanatta, ibadetlerde ve diğer dışavurumlarda bir hareket kültürünü resmediyor.

İngilizce'nin ve (Hind-Avrupa dil ailesindeki) akrabalarının temel gramatik biçimi özne/yüklem biçimidir. İlkokulda okuyan her öğrenci, tam bir cümlenin bir öznesi ve bir yüklemi olması gerektiğini bilir. Özne bir tür oyuncu, yüklem ise oyuncunun icra ettiği bir tür roldür: "Yazıyorum." "Konuşuyorsun." "Aylaklık ediyor." "Çalışıyor." Bunu şahıs-dışı konularla da yaparız. "Güneş batıyor." "Arabanın ön camı çiğ tutmuş." Her hâlükârda, İngilizce'yi doğru biçimde konuşmak istiyorsak, anlamlı olmak için bir öznemiz ve yüklemimiz olmalıdır.

"Tom yürüyor" cümlesinde, oyuncunun (birşey yapan kişinin) Tom olduğunu, *yürüyor*'un da Tom'un yaptığı (fiil) olduğunu söyleriz. Fakat "O yağıyor" (It is raining) cümlesindeki *o* nedir? *O*nun ne yaptığını biliyoruz, ama bu *o* nedir? Sürekli çölde yaşamamış dört insana, *o*'nun neyin yerini tuttuğunu sorun, sonuçta şaşakalabilirsiniz. Birisi *o*'nun bulutlar demek olduğunu söyleyebilir, bir diğeri *o*'nun hava olduğunu söyleyecektir. Bir üçüncüsü soruda bir tuzak olduğunu düşündüğünden cevap vermeyi reddedecektir. Dördüncü kişi ise, anlambilim dersi mi aldığınızı soracaktır. *O* bir kurgudur, gerçeklikteki birşeyi temsil eden bir kelime olarak, *o yağıyor* ile aynı anlamı taşımaktadır. Ne var ki, dilimiz, yüklemlerimiz için birer özneye sahip olmamızı istemektedir, o yüzden de bir tane uydurmakla yükümlüyüz. Gramer her cümle için bir özne bulmamızı gerektirdiği için, bu, mukabil gerçekliğin de şeyleri yapan öznelerden oluştuğunu hayal ettiğimiz anlamına mı geliyor?

Navaho diline kıyasla İngilizce nisbeten durağan gözükse de, Japonca'ya kıyasla çok *aktif* bir dildir–en azından tercihli fiillerinde.

Gazetecilik ve İngilizce kompozisyon öğretmenleri, sürekli olarak, öğrencilerin aktif fiil biçimlerini kullanmasını öğütler. Pasif biçimler sadece zayıf görünmekle kalmayıp, sorumluluğu da kaldırır görünmektedir. "Dendi ki" cümlesi "Kim dedi?" sorusuna yol açmaktadır. Washington'dan edilgen çatıda siyasî bir açıklama yapılınca muhabirler şüphelenebilir: Söylenmeyen nedir, isminin verilmesini istemeyen kimdir? Japonca'da edilgen çatı çok daha fazla yaygındır, öyle ki Japon-

ca'dan İngilizce'ye çeviri yapılması çoğu kez edilgen yapıların etken yapılara dönüştürülmesini gerektirir.

Mary çalışkandır: Şimdiki zamanda, "o çalışır" veya "o çalışıyor;" geçmişte, "çalıştı" veya "çalışıyordu." Gelecekte ise, "Mary çalışacak". Fiillerimiz zamanı üç büyük yığına ayırır: Geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek. Peki, Mary'i üç zamanın hepsini kapsayan bir fiille tarif edebilir miyiz? Peki, düşünüşümüzü, fiil zamanlarımızca tayin edilen aynı üç birime bölmeden geçmişten geleceğe süreklilik biçiminde düşünebilir miyiz?

Bizimkinden çok farklı zaman sistemlerine sahip diller bulunmaktadır. Bilme şekilleri için çekim yapan diller vardır, yani, onu gördüm veya onu görüyorum anlamındaki "o burada" ile, birisi onun burada olduğunu bana söyledi veya burada olduğunu sanıyorum, çünkü ceketi burada anlamına gelen "o burada" farklı olacaktır. Bu tür fiiller, tarif ifadeleriyle çıkarım ifadeleri arasında ayrım yapmaktadır. Yoksa, İngilizce'yi konuşanlar, dilleri bu tür ayrımlar yapmalarını icap ettiren konuşmacılardan daha mı fazla çıkarım eğilimlisi?

SYNTACTIC SAHASI

Daha önce, insanlar için ne önem taşıyorsa onun dillerine yansımasının şaşırtıcı olmadığını belirtmiştik. En sık kaydedilen örnek, Eskimoların ve karlı ülkelerdeki başkalarının kar için kullandığı kelimelerin sayısıyla ilgilidir. Danimarkalı bir dilbilimci, Grönland'da kar için kullanılan kelimelerin sayısının üçyüzü aştığını bildiriyordu. Farklı kelimeler şeklinde yansıyan ayrımların önemli olduğunu farzedebiliriz. Bir donanım mağazasındaki binlerce farklı kalem mal nasıl sadece "donanım"dan ibaret değilse, o da sadece "kar"dan ibaret değildir.

Ekilen, biçilen, kurutulan, depolanan, pişirilen ve yenilen şey için tek bir kelime kullanırız: *Pirinç*. Pirincin hayatın direği olduğu kültürler ise bu aşamaların her birisi için ayrı isimlere sahiptir. Japonca'da çiftçi *ine* eker, bakkal *okome* alır, ve insanlar *gohan* yer.[4] "*Gohan* ekmek" veya "biraz *ine* pişirmek"ten bahsetmek gülünç düşer. Tek bir kelimeye alışmış olanlarımız bunun ne fark ettireceğini anlamada güçlük çeker. *Un, hamur* ve *ekmek* kelimeleriyle konu biraz daha anlaşılır kılınabilir. Un ve ekmeği ayrı ayrı şeyler olarak görürüz; ekmeği sadece "pişmiş hamur" olarak düşünmeyiz.

Eğer bildiklerimiz veya bildiğimizi düşündüklerimiz konuştuğumuz dil tarafından güçlü biçimde etkileniyorsa, bu konuyu düşünürken dahi dilimizin etkisini yansıtıyor olabiliriz. Sapir-Whorf hipotezi, Hind-Avrupa dışı bir dili konuşandan çok bir İngilizce konuşan için geçerli sayılabilir. Dolayısıyla, genel anlambilimdeki temel varsayımlar, kısmen, ilk olarak formülleştirildikleri ve ifade edildikleri dilin ürünü olacaktır.

KELİME VE ŞEY'İN BAĞIMLILIĞI

Antropolog Dorothy Lee, Kuzey Amerikan Kızılderili dilleri hakkındaki bilgilerini kaleme alırken, *kelimeler* ile *şeylerin* kesin ayrılığına karşı çıkmaktadır.[5] O, kalem tutan bir el ile ilgili soruyu takip ederken, onun muhakemesini takip edelim biz de:

> *Klasik görüşe göre, kelime şey değildir. Elimde tuttuğum bu nesne ona verdiğim etiketten bağımsızdır. O, bir kalem değildir; ben kalem ismini ona sadece atfediyorum. Onun ne olduğu, ona ne isim verdiğimden bağımsız düşünülür. Kalem yalnızca gerçeklik, yani şey için kullanılan bir ses bileşimidir. Fakat ... bu "kalem" dediğimde, onu aynı zamanda bir madde, bir isim olarak sınıflıyorumdur; onu, uzandığı parmaklardan başka birşey olarak ayırırım. Peki, ona kalem demeden önce o bir şey midir?*

Lee'nin, o nesnenin (kalem) algılanabilirse mi mevcut olup olmadığını sormuyor. Yalnızca şu soruyu soruyor: "Ben ona kalem demeden önce o bir *şey* midir?" Lee devam ediyor.

> *Eğer değilse, o halde önceden mevcut olan birşeye bir isim uyguluyor değilim. Bu fizikî gerçeklik, bu biçimsiz kütle veya enerji veya ilişkiler dizisi, ancak ve ancak benim ona kalem dememle sınırlanmakta, şekil ve öz kazanmaktadır. Örneğin bir Maidu Kızılderilisi, bu gerçekliği ne tanıyacak, ne de nesne olarak kalem şeklinde sınırlayacaktır; tersine, elin özgül eylemini–bu örnekte bir kalemle işaret etme eylemini–algılayacak ve bunu, "işaret etmek" sonuna katılan bir son ek aracılığıyla ifade edecektir: İşaret etmek-ince-uzun-bir-âlet-ile (kalem, veya düz bir boru veya bir sigara ya da bir değnek gibi). Bu son ekte maddeye veya bir nesneye hiçbir atıf yoktur. Benim için kalem olan şey, onun için bir eylemin niteliği veya sıfatıdır ve elin böyle bir eylemi yapmasına imkân tanıdıkları ölçüde bu şekildeki diğer nesnelerle ve sigaralarla aynı sınıfa dahil-*

dir. Eğer buna şey denilebilirse, o zaman şu ya da bu derecede yardımcı olmuş sembolik süreç fizikî gerçeklikten farklı şeyler oluşturur.

O yüzden, klasik bu, şey değil, gerçekliğin kendisidir, diyeceğim. Onun bir şey olduğu noktada, o çoktan birşey haline sokulmuştur. Şey ve kelime, konuşan tarafından ilişkilendirilen ayrı ayrı ögeler değildir; onlar birbirine bağımlı, ferdin eylemi olmadan ve o eylemden ayrı olarak vücut bulamazlar.

Kelime ile şey arasındaki karşılıklı bağımlılığa ilişkin bu daha gelişmiş görüş, önceki bölümde açıklanan, şeylerin ve kelimelerin tamamiyle ayrı oldukları varsayımına göre daha tercihe şayan görünmektedir. "Kelime şey değildir" dediğimizde, iddiayı zaten ispat etmiş oluyoruz--zira, ilk elde *şey* neydi? Ayrı bir "şey"in varlığını varsaymak durumunda kalmıştık. Şimdiki gözden geçirilmiş varsayımımız ise şöyledir: *Şey* fikri ancak sembolleştirme yoluyla ortaya çıkabilir. Bu gözden geçirilmiş görüş, gerçekliğin büsbütün varlığını reddeden felsefelerle karıştırılmamalıdır; *duvar* için kelimemiz olmasaydı, *duvar* kelimesinin sembolize ettiği nesneye doğru yürüdüğümüzde bir şeye çarpmazdık diye de düşünmemek gerekir. Yine de birşey bizi durdururdu, ama çarpışmayı *tarif etmek* zorlaşırdı. Kısaca, *gerçeklik, sembolleştirme* (dil) yoluyla pek çok *şey* halinde şekillendirdiğimiz bir uyarandır. Dünyadaki *şey*lerden konuşuyorsak, bu uyarana şekil vermişiz demektir.

DİLİN DÜŞÜNCE ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Kelimelerin ve şeylerin birbirine bağımlı olduğu, bildiğimiz dünyanın konuştuğumuz dille ilişkili olduğu fikri, daha da ileri götürülebilir. Bazılarının deyişiyle "mantıkî uzantılarına dek," eleştirmenlerin deyişiyle ise "uç noktalarına dek."

Güçlü siyasî romanı, *Bindokuzyüzkırkdört*'te, George Orwell böyle bir uç nokta sunuyordu. Orwell, hemen hiçbir ferdî hürriyetin bulunmadığı zalim bir polis devletin resmini çiziyordu. "Düşünce polisi" ve her şeye gücü yeten Büyük Birader daima gözlüyordu. Ancak, en etkili baskı gücü polis değil, dilin kendisiydi. Orwell, devletin isteklerine zıt düşecek açıklamaları önlemek amacıyla "düşünce sahasını daraltması tasarlanan" bir dil, *Yenidil* teşkil etmişti. Orwell, romanında, Yenidil'in ilk aşamalarında free (hür) kelimesini "Tarla yabanî otlardan azadedir" (The field is free of weeds) veya "köpek pirelerden azadedir" gibi cümlelerde kullanmanın hâlâ mümkün olduğunu; fakat, free kelimesinin

insanın hürriyet isteğini ifade etmek için kullanmanın mümkün olmadığını açıklamaktadır. Yenidil'de böyle bir ifade söylenememekte; düşünülememektedir.

Anlambilime ilgi duyan öğrencilere *Bindokuzyüzkırk*dört'ü okumaları (üniversitede söylemeyi öğrendiğimiz şekliyle, *yeniden okumaları*) tavsiye edilir. Çağdaş söylemde rahatsız edici paralellikler dahi bulunabilir. "Savaş Barıştır" sloganı, Amerikan silahları içinde en yıkıcı nükleer füzelerden birisinin gerçek ismini akla getirmektedir: "Barış Koruyucusu."

Hicivler mübalağa ederek ışık tutarlar ve biz de unutmamalıyız ki, Yenidil, dilin düşünce üzerindeki muhtemel etkisinin bir mübalağasıdır. Dilbilimsel izafiyetçiler dilin muhtemel etkilerini anlatmak için *belirler* veya *denetler* yerine *meyletmek* ve *teşvik etmek* gibi terimleri tercih edecektir.

Yine de birçok dilbilimci bu kelimelerin dahi çok güçlü olduğuna inanır. Dilde gözlenen farklılıkların anlamı ve düşünme üzerindeki muhtemel etkileri konusunda şüphe uyandırırlar. Eleştirilerinin sayısı çoktur. İhtiyaç hasıl olduğunda dilin yeni deyimler icat etmedeki esnekliğine işaret ederler. Papa'nın konuştuğu Latince'de, Romalıların asla hayal edemeyeceği şeyler için kullanılan kelimeler vardır. Üstelik, bazı kişiler, ana dillerinin onlara hiç öğretmediği ayrımlar yapmayı öğrenmektedir. Saman nezlesinden muzdarip kişiler, rahat rahat nefes alanların farketmeden geçtiği otları birbirinden ayırmayı öğrenmektedir.

Ayrıca, her ne kadar, dilbilimsel izafiyetçi görüşü ciddiye alanlar daha çok kültürel antropologlar ve her kültürün biricikliğini bulmaya çalışan diğerleri ise de, eleştirmenler insanlar arasındaki benzerlikleri ve dilin evrensel yönlerini vurgulamaya eğilimlidir.

Şöyle etkileyici bir delil sözkonusudur: Biyolojik olarak her fert, çevresindekilerin konuştuğu dile uygun olan ama yalnızca duyduğunu tekrarlamakla sınırlı olmayan sözler çıkaracak şekilde donanmıştır. Çocuklar, ana dillerinin genel kurallarına uysa dahi, garip ifadeler kurabilirler. İlk dili öğrenmenin zamanı ve aşamaları dünyanın her yerindeki çocuklar için aynı gözükmektedir. Bu iki gözlem, dildeki en aşikâr farklılıkların bazılarının düşündüğü kadar önemli olmadığını; dilde dahi kendisini açığa vuran, insanoğlunun evrenselliğinin sözkonusu olduğunu ifade etmektedir. Ancak, bu dilbilimci okulunun görüşünde en

önemli şey şu teoridir: Herhangi bir dilde söylenen birşeyi, daha derin bir düzeyde incelenirse (yani, açıklamanın yüzeyinde değil), bir başka dildeki benzer ifadelere dönüştürmek mümkündür. Zannımca, müşkilin köklerinin dilde yattığını reddetseler de, yukarıdaki dil görüşünü kabul eden dilbilimciler genel anlam bilimcilerin çoğu endişelerini kabul edecektir. Ancak, Dorothy Lee'nin muhakemesine katılmayacaklardır.

Elbette, Lee dilin (ya da sembolleştirmenin) etkisine çok daha fazla vurgu yapmaktadır.

Maalesef, "gerçekliğin algılanışının dili şekillendirdiği" görüşünü ispatlamak mümkün olmadığı gibi, "dilin gerçekliği algılayışımızı şekillendirdiğini" ispatlamak da mümkün değildir. Algılamayı ve saf düşünceyi değil, dilleri ve dillerin birbirine çevrilmesini kıyasladığımızdan, hipotezleri ispatlıyor değiliz. Ve bazı ilim adamlarına göre, bu, hipotezlerin görmezden gelinmesi için yeterli sebeptir. Bu yazarın da dahil olduğu bazı yazarlar ise bu ince ama önemli konuda Mark Twain'in şu yargısının geçerli olduğuna inanır: "Doğruysa, ilginçtir... ve ne olursa olsun ilginçtir."

[1]Korzybski için, bu, *zamanı dondurma* yeteneği ismini verdiği, ve insanları diğer canlılardan ayıran, geçmişten ders alma kabiliyetiydi. Hayvanlar, tehlikeden kaçarak veya besinin bulunduğu yerlere veya daha uygun iklimlere göçerek mekânda hareket yetenekleri sayesinde hayatta kalmaktadır, diyordu Korzybski. İnsanlar ise kendi tecrübeleri kadar geçmişten ve başkalarının tecrübelerinden ders alma ve böylece kendi ömür müddetlerini aşma yetenekleri sayesinde hayatta kalmaktadır.

[2]Leslie Spier (y.h.), *Language, Culture and Personality; Essays in Memory of Edward Sapir* (Dil, Kültür ve Kişilik; Edward Sapir'in Anısına Denemeler), (Menasha, Wis.: Sapir Memorial Publication Fund, 1941), s. 75-93. Mükemmel bir tetkik ve yorum sunan, Whorf'un eserlerinin derlemesi için, bkz. John Carroll (y.h.), *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (Dil, Düşünce ve Gerçeklik: Benjamin Lee Whorf'un Seçme Yazıları) (Cambridge, Ma.: MIT Press, 1956).

[3]Gary Witherspoon, *Language and Art in the Navajo Universe* (Ann Arbor, Mich.: University of Michigan Press, 1977), s. 48-49.

[4]Pirinç Japonca için o kadar önemlidir ki, kahvaltı, öğle ve akşam yemekleri yerine geçen sözler sabah pirinci, öğle pirinci ve akşam pirincidir.

[5]Dorothy Lee, "Symbolization and Value", *Freedom and Culture* içinde (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1959), s. 80.

5

AMA KELİMELER BENİ HİÇ İNCİTEMEZ Kİ

Çocukken, taş ve sopanın kemiklerimizi kırabileceğini, ama kelimelerin bizi hiç incitemeyeceğini öğreniriz. Bazı felsefeciler de bunun aynısını söylemiştir. Bunlardan biri, Ludwig Wittgenstein, dünyanın bizim irademizden bağımsız olduğunu söylüyordu; bizim deyimimizle, dünya, ona ne dediğimizden ayrı olarak, ne ise odur. Anlambilimci de öyle olduğunu kabul eder, ama dünyanın tamamı değil, bir kısmı için. Tabiî bilim ile sosyal bilim arasındaki bölünme, dilden etkilenmeyen dünyalar ile, dil tarafından çokça değiştirilen dünyalar arasında ayrım getirebilir. Tuğla, kendisine *tuğla* mı yoksa *inşaat malzemesi* mi dendiğine belki aldırış etmez, ama duvar ustası, kendisine *amele* mi, zenaatkâr mı, yoksa *inşaat mühendisi* mi dendiğine göre farklı davranış sergileyebilir. İnsanların konuşma ve iddia dünyasında, şahsî uyum ve muhakeme dünyasında, kelimeler müthiş bir etki gösterir.

Bu bölümde, kelimelerin davranışları etkilediği pek çok tarzdan birkaçını göstermek için sunulan ilkelerden bazılarını uygulayacağız ve genişleteceğiz.

İÇTEN GELEN TARAFGİRLİK

Hiçbir kategori tarafsız değildir. Tek başına bir sınıflandırma değil, çoğunlukla sınıflandırmaya eşlik eden bir tutum amaç yansıtır. Size bir arkadaşımdan, Bay Jackson'dan sözedecek olsam; ona karşı tutumlarınız, onun bir kolej müdürü, matematik öğrencisi, futbolcu, şair veya zenci olduğunu söyleyişime göre farklılık gösterebilecektir. Arkadaşımın tüm bu terimlerle–bir karşılığı şu ya da bu şekilde etkilemesi *kastedilmemiş* terimlerle–tanımlanması mümkün olabilir. Ama sizin tutumunuz her farklı sınıflamayla birlikte farklılık gösterebilir. Herhangi bir etiketin anlamı kısmen dinleyende saklı olduğundan, arkadaşım Jackson'ın sizin için ne anlam ifade ettiğini bilemem. Belki futbolculardan hoşlanıyor, öğrenci şairlerden hoşlanmıyorsunuzdur. Belki tüm matematik öğrencilerinin harika olduğunu, fakat çoğu siyah'ın öğrencilerden daha iyi atlet olduğunu düşünüyorsunuzdur. Eğer öyleyse, arkadaşım Jackson hakkında değil, kelimelere gösterdiğiniz karşılıklar hakkında konuştuğunuz açıktır.

Popüler iknacılar–hatipler, reklamcılar, gazeteciler vd.–sınıflamanın etkisini çok iyi bilirler. Lehte ya da kötüleyici bir terime gösterilecek genellikle tutarlı tepki tahmin edilebiliyorsa, böyle bir sınıflama vurgulanabilir. Örneğin, bir Chicago gazetesi aynı eyalet senatörü için iki sınıflama dizisi kullanırdı: Birini, onayladıkları eylemleri yorumlarken, diğerini ise onaylamadıkları eylemleri yorumlarken. (Ola ki, bir önceki cümlede yeralan "eyalet senatörü" sınıflamama tepkinizi belirtesiniz). Bir durumda, Senatör, "Daha İyi-Hükümet-Derneği'nin-en-iyi-milletvekili-ödülünü-iki-kez-kazanmış-kişi"ydi. Diğer bağlamda ise "İşçi-yanlısı-solcu-Bağımsız-Seçmenler-üyesi-Illinois-Senatörü"ydü.

Popüler propaganda aygıtlarından birisi *isim takma*'dır ve kimi kez öğrencilere bunun çirkin bir uygulama olduğu öğretilir. Fakat,–tıpkı *propaganda* kelimesinin seçiminin bir isim (*onların* yaptığı şeyin ismi–ki *biz* sadece *bilgi* sunuyoruz) olması gibi, her türlü etiketleme bir *isim takma*'dır. Eğilim, aleyhte tepkilere yol açan etkilemelerin isim takma olduğunu, lehte olanların ya da alışkanlıkla kullandıklarımızın ise isim takma olmadığını düşünme yönündedir. Elbette ki bu doğru değildir. Aaron Burr'a bir vatan haini (ki mahkeme öyle dememiştir), George Washington'a da bir vatanperver dersek, her ikisine de isim takmış oluruz.

Tıpkı, *bizim* yaydığımıza *bilgi*, *onların* yaydığına *propaganda* demememiz gibi, gerilimler tırmandığında ya da meseleler kutuplaştığında *bizlonlar* gibi kelimeleri kullanabiliyoruz. Savaş zamanındaki haberler en bariz örneklerden bazılarını sergiler: Biz bilgi toplarız, onların casusu vardır; biz hürriyet savaşçılarını destekleriz, onlar teröristlere yataklık eder; biz sürpriz saldırılar düzenleriz; onlar sinsi saldırılar yaparlar.

Ancak, sözsüz dünyanın *özünü* bir isimle *yakaladığımızı* ya da nitelediğimizi düşündüğümüzdedir ki, kendimizi zora sokarız. Hiçbir kelimenin bunu yapmayacağını ve her sınıflamanın, farklı tutum ve tepkilerle ilgili olan, birçok muhtemel sınıflamadan biri olduğunu anladığımız sürece dilimiz bizi aldatmaz.

KELİMELER HAKKINDAKİ KELİMELER HAKKINDAKİ KELİMELER... HAKKINDA BAZI KELİMELER

Buraya kadar, kelimelerin *şeylere* ilişkin anlayışımızı nasıl çarpıttığını, hatta ve hatta bu şeylerde değişimlere yol açtığını tartıştık. Kelime ve şeyin birbirine karıştırılmasından doğan oldukça farklı bir başka problem vardır. Bu, bazen, dilin öz-dönüşlü (self-reflexive) tabiatından ileri gelen problemdir. Yani, şeyler hakkında, veya şeyler hakkındaki *sözler* hakkında sözler edebiliriz. İkinci durumda, ilkinden sadece bir adım uzağızdır. Problem şudur: İki ilişki türü (şeylere dair kelimeler ve şeylere dair kelimeler için kelimeler) birbirinden ayırd edilemezse, kendi tepkilerimize tepki göstermeye başlayabiliriz.

Franklin Roosevelt'in ünlü "Bizim korkunun kendisinden başka korkacak şeyimiz yoktur" sözü böyle bir problem için uyarıda bulunmaktadır. Korkmak birşeydir, korkmaktan korkmak başka birşeydir. İlki sağlıklı bu davranış sayılabilir, ikincisi bir nörozdur.

Topluluk önünde konuşma derslerinde sık sık başa gelen şeylerden birisi, konuşma korkusudur. Bir konuşmacının sinirli olması tabiî birşeydir. Bir konuşmaya ilk başladığında, pek az konuşmacı bu hissi tamamen yitirir; muhtemelen daha sonra korku hissi geçer. Ama konuşmacı eğer kendi korkusundan korkuyorsa, bu gerilimlerle başa çıkmada fazlasıyla zorluk çekecektir.

Bir kişinin duyduğu diğer hisler, meselâ aşk, tabiîdir, istenir ve insanîdir. *Aşık olmak* birşeydir; *aşık olmaya aşık olmak* başka birşeydir. *Önyargı* birşeydir; *önyargıya önyargı* başka birşeydir.

Kendi kendisine atıfta bulunan bir ifade, sözsüz düzeydeki birşeye dair ifadeden farklı bir şekilde değerlendirilmelidir. Bu ilke, Bertrand Russell'a bağlanan "tipler teorisi"nde bir benzerini bulmaktadır; teori, bir sınıfın kendi kendisinin üyesi olamayacağını belirtir. Dolayısıyla, "Her kuralın bir istisnası vardır; bu bir kuraldır" dersem, bu ifadeyi tanımladığı şeyin içine sokuyorumdur, ki bu apaçık bir paradoksa neden olur. Bunlardan bazıları oyalayıcı veya zaman geçirmek için çözülen eğlenceli bulmacalar olabilir. Ama, kişilerarası iletişim araştırmaları ve psikolojik danışmalar geçtiğimiz yıllarda şunu ortaya koydu: Çoğumuz oyalanmadan başka birşey olmayan amaçlar için benzer stratejiler kullanıyoruz. Bir hasta terapistine şöyle der: "Size söylediğim her şeye inanmayın.. Ben hep yalan söylerim." Bu da bir yalan mıdır? Yoksa, yalnızca daha sonra söylenecek sözlere mi atıfta bulunmaktadır? Bazıları (ki onları "hasta" diye niteleyebiliriz.) bilinçli biçimde, koruyucu gördükleri paradoks veya karşılıklar meydana getirmek amacıyla dillerini tersyüz etmektedir. Bu tercihi bize dil verir.

"O-HANIMEFENDİ-DEĞİLDİ" SENDROMU

Malum bir mizah çatısında, sözsüz düzeydeki bir *şey* alınır ve birbirini dışlar gözüken iki farklı ama yerinde isim kullanılarak, bu şey hakkında konuşulur. Bu "O hanımefendi değil, karımdı" klasik çizgisinin, ve kasıtsız mizahın temelini oluşturmaktadır; birinin "O benim arkadaşım değil, kardeşimdir" demesindeki gibi. Aynı tekniği, Falstaff'ın hırsızlık işlerinden vazgeçtiği *IV. Henry*'de Shakespeare kullanmıştı. "Bu hayattan vazgeçmeliyim, ve ondan vazgeçeceğim", diye açıklamada bulunur arkadaşlarına Falstaff. Hal ona hemen başka bir hırsızlık teklif edince, Falstaff baş-göz üstüne kabul eder. Bu tutarsızlığın nedeni sorulduğunda, şöyle cevap verir: "Çünkü, bu benim mesleğim, Hal. Bir adamın mesleğinde çalışması da günah filan değil." Diğer bir ifadeyle, "O günah değil, benim mesleğim." Aynı ilkenin bütün uygulamaları mizahla sonuçlanmamaktadır.

Herhangi bir *şey* çeşitli şekillerde sınıflanabildiği için, bu *aynı şey* için yapılan farklı sınıflamalar arasında zorunlu bir çatışına olması şart değildir. Buna rağmen, farklı sınıflamaların birbirini dışladığını varsaydığımızda, kendimize sık sık problem çıkarırız. Bir tatilin dinlendirici mi, yoksa faal mi olması gerektiği sorulunca, onun her iki niteliği de aynı anda taşıyabileceğini unutabiliyoruz. Edebî bir eserin iyi bir konu-

yu mu aktarması, yoksa mesaj mı vermesi gerektiği sorulunca, en iyi eserlerin her ikisini de barındırdığını unutabiliyoruz. Öğrencilerin bir dersi bilgilenmek için mi, yoksa iyi bir not almak için mi alması gerektiği sorulunca, iki gereğin çatışmadığını unutabiliyoruz. Tartışmalarda çıkan bu gereksiz sözlü çatışmalara ben *o-hanfendi-falan-değildi-sendromu* diyorum. Bunlar çoğunlukla aynı konunun iki değerli görüşüyle başlamakta ve her kategorinin diğerini tehdit ettiği nahoş iddialara ulaşılmaktadır. Bir yerlerde ise işin mizahı büsbütün kaçmaktadır.

Belirli bir sistemde, farklı etiketlerin birbirini dışladığı alanlar vardır. Meselâ, hukukta, dışardan birisine her iki etiket de uygulanabilir görünse de, diğerini dışlayan bir etiketin seçilmesi çoğu kez zorunludur. X, bir tekel midir, yoksa sadece etkin bir ürün mü? Belki ikisi de, ama mahkeme salonunda bu ayrımın yapılması şart hale gelebilir. Y, yalan yere yemin mi ediyor, yoksa sadece "hafıza kaybı"na mı uğramış? İlgisiz bir tarafın gözünde belki ikisi de geçerli olabilir, ama iddia ve savunma taraf tutacaktır. Z, taammüden cinayet mi, yoksa aşkın yol açtığı bir cinayet eylemi mi? Ve saire. Siyasette, ahlâkiyatta, pazarlamacılıkta, açıklanmış veya farzedilen kuralların eşit biçimde geçerli tanımlar arasında bir seçim yapılmasını teşvik ettiği herhangi bir sahada pek çok örnek düşünmeniz mümkündür.

Aynı sözsüz şey için geçerli kelimelerin ikisine de sahip olup, alışılmış O ... falan değil, ... idi kalıbında ifade edilebilecek bir çatışma bulunduğunda, tartışmanın neden gerekli olduğu sorulmalıdır. İki kelime üzerinde pazarlıklar yapmak yerine, sözsüz dünyaya dönüp onu daha yakından tetkik etmek çok daha iyidir.

Bu iddia hayattaki çatışmalarının çoğunun çözümü hususunda yapmacık ve safça bir yaklaşım olarak görülebilir, bazı problemler için öyle olduğundan da eminim. Ancak, birbirini dışlama testini uygulamada zorluk çekecek olursanız, sanırım onun çoğu kez işe yarar olduğunu anlayacaksınız. Gereksiz sözlü çatışmanın daha safça bir tutum olduğunu da.

DARALAN VİZYON

Önceki tartışma, birbirini dışlaması gerekmeyen, ama öyleymiş gibi muamele edilen tabirlerle ilgiliydi. Daha yaygın bir problem, ilk planda gereksiz olan birbirini dışlayan kategorileri ayıklama eğilimidir. Sınırlı ve uç (karşı kutuplardaki) kategorileri ayıklamaya başladığımız anda sıkıntıya davetiye çıkarıyoruzdur.

Kategorilerimiz darlaştığında, algısal dünyamız da darlaşıyor olabilir. Dünyayı iki kategoriye–iyi veya kötü, doğru ve yanlış, siyah veya beyaz–böldüğümüzde bu en yaygın ve muhtemelen en tehlikeli hale gelir. Anlambilimciler bu eğilim için *iki-değerli yönelim* terimini, klasik mantığın *ayırıcı safsata*'sına kabaca denk gelen terimi kullanmaktadır. Korzybski, iki-değerli yönelimin Aristo mantığının ikinci kanunu (dışlanmış orta kanunu) tarafından teşvik edildiğine inanıyordu. Bu kanun her şeyin ya *A*, ya da *A-değil* olduğunu söyler. Bazı sistemlerde, bu mantık geçerli ve uygundur[1]. Gündelik uygulamada ise bu dikotomi o kadar pratik değildir.

Korzybski, iki-değerli yönelimi oldukça tenkit ediyor ve onun yerine çok-değerli yönelim izlememizi teklif ediyordu. Basit bir benzetme, farkı ortaya koyabilir. Bir radyo veya müzik setinin açık/kapalı düğmesiyle, ses ayar düğmesini karşılaştırın. İlk düğmede yalnızca iki ihtimal vardır: Set ya açıktır, ya da kapalı. Fakat açıkken de, ses öyle kısılmış olabilir ki, set kapalıymış gibi gelebilir, veya sonuna kadar açılmış olabilir. Odanın içinde birkaç kişi varsa, hepsinin setin açık veya kapalı olduğu hususunda ittifaka hazır olduğunu belirtebiliriz. Fakat, ses ayarını nasıl yapmak gerektiği hususunda tamamıyla ihtilafa düşebilirler. Bu benzetme, iki-değerli yönelimin bazı vak'alarda bazı kişilere çekici gelişinin bir nedenini açıklamaya yardım edebilir: Seçimleri ve anlaşmayı açıkça basitleştirmektedir. Ne yazık ki–veya bereket ki–dünya, dereceler ve derecelenmeler açısından tarif edildiğinde daha ince ve daha zengin görünmektedir.

Sadece iki açık-seçik ihtimalin olduğu bir olay var mıdır? Doğu felsefecileri her ne kadar bunların birbirine tamamen karşı şeyler değil, aynı gerçekliğin parçaları olduğunu öteden beri ileri sürüyorsa da, hayat ve ölüm en bariz örnekler olarak görünüyordu. Birçok vak'ada bir kişinin canlı mı, yoksa ölmüş mü olduğu konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Fakat, bazı vak'alar var ki değişim o kadar net olmayıp, bir kelime anlamı problemi olmaktan uzaktır; mesele biyoloji, tıp, hukuk ve ahlâkiyat sahalarının yorumlarını gerektirebilir. Sadece birkaç yıl önce, kalp atışı durduğunda kişinin öldüğü yaygın şekilde kabul ediliyordu. Şimdi ise, bir kere durmuş kalplerin çalıştırılması veya kalp nakli yapılması elbette ki mümkündür. Bu nedenle, birçok doktora ve bazı kanunlara göre ölümün tayininde belirleyici organ beyin olmuştur. Ancak, bu noktada, bazı kıstaslara göre bir kişinin canlı, başka kıstaslara göre ölmüş sayılması mümkündür.

Ya/ya da iki-değerli alternatifler şeklinde yerli yerince sembolleştirilen başka olaylar var mıdır? Az-çok, bir derece, birazcık veya çoğunlukla şeklinde isabetle tanımlanamayacak başka olaylar var mıdır? Bir genç kız birazcık hamile olabilir mi? Birşeyi yapmak veya yapmamak için tercihte bulunulduğu durumlar vardır; (bu her ne kadar çok karmaşık bir sözsüz olaya etiket uygulaması ise de) bir sanığın suçlu veya suçsuz bulunması, evlenmek veya evlenmeme (ve şüphesiz, burada da olağanüstü fedakârlıklar vardır) gibi.

Gerilim zamanlarında, görünürdeki tercihlerin sayısı daralır. Yaygın bir ikna tekniği, biri cazip, diğeri ise pek zor hayattar bir tercih olan alternatifleri kutuplaştırarak gerilimlerin üstüne oynamaktır. Günahlarınız bağışlanacak mı, yoksa lanetlenecek misiniz? Çözümün mü, yoksa problemin mi parçasısınız? Amerika: Ya seversin, ya da gidersin.

Belirli akıl hastalıkları, iki-değerli yönelim açısından tanımlanmıştır: Dünyasını tehditler–tehdit olmayanlar şeklinde değerlendiren paranoya meselâ. İncelikli kitabı *People in Quandaries*'de, Wendell Johnson, birçok aklî rahatsızlığın semantik yön bozukluğuna dayandırılabileceği iddiasında bulunmaktadır.[2] Johnson, birçok ciddî problemin iki-değerli yönelimde yansıma bulduğuna inanmaktadır. İddiasına göre, sağlıklı insanlar eylemler ve diğer insanlar için çok sayıda sınıflamalarla daha çok rahatlarken, rahatsız insan iki ihtimal arasında tercih yapma durumunda kaldığında çok mutlu olmaktadır.

Johnson'ın sonuçlarından bazılarına karşı çıkılmıştır.[3] *The Measurement of Meaning*'in yazarları şöyle demektedir: "Sonuçlar, normallerin kesin dikotomilerde nevrotiklerden daha rahat ettiğini göstermektedir." Araştırmalarda farklı yaklaşımlar kullanıldığından, bu görüşlerden birini ya da diğerini desteklemek gerekmiyor. Karar vermekten iğrenme gibi nevrotik eğilimler, dışardakilerin tehdit edici veya tehdit edici olmayan diye sınıflandığı savunmacı eğilimler vardır. Dahası, *normal* ile *rahatsız* kişiler arasındaki ayırım, yanıltıcı biçimde iki-değerlidir.

Sözlü bir sistemin seçime bağlı olduğunu ve dünyayı kaç tarzda dilimlersek dilimleyelim, onu yine de çarpıttığımızı bilmemiz yeterlidir. Fakat, sayıyı sadece iki ihtimaliyle sınırlamak da son derece çarpıtıcıdır ve mümkün olduğunca kaçınılması gereken bir semantik problemdir.

EYLEMLER VE ZAMANLAR

Fiillerimizin özgül zamanları olmasına rağmen, isimlerimizin nadi-

ren zamana ilişkin ipuçları vermesi İngilizce dilinin bir özelliğidir. Bu nedenle *gitmek* fiilinin değişik zamanlarını kullanarak "çocuk gidiyor" veya "çocuk gidecek" veya "çocuk gitti" diyebiliriz, ama bu ihtimallerin hepsini kapsayacak bir cümleyi kolay kolay kuramayız. Ancak, bir isimle, meselâ *çocuk* için tersi doğrudur. Bir isimde (veya sıfatta) onun zaman ve mekânda konumunu gösteren hiçbir şey yoktur. Bu tür belirsiz, her-zaman isimleri için bariz bir uygunluk varsa da, bunlar, dikkatli olmazsak bize çok sayıda problem çıkarabilir.

Roman Katolikleri, Cumhuriyetçiler veya kardeşlik cemiyetleri hakkında yazacaksam, açık ki, bu etiketlerle sınıflanmış olan hepsini dahil etmek gerekir. İstersem, ilâve niteleme kelimelerini ekleyebilirim: "İspanya'da, 1603'deki Roman Katolikleri" veya "İkinci Ekümenik Konseyindeki Roman Katolikleri" gibi ifadeyi biraz daha özgülleştiren kelimeleri. Gündelik konuşmalardan çıkarılacak bir örnekleme, muhtemelen, daha özgülleşme zahmetine katlanmaktansa yığın isimlerini konuşmayı tercih ettiğimizi gösterecektir.

Korzybski, genel ifadelerimizi daha kesin kılmak için, onlara satıraltı ilâvelerinde bulunmayı teklif ediyordu. Bu durumda, Chicago siyasetinden değil, Chicago siyaseti 1965'den ve Chicago siyaseti 1985'den vs. bahsederdik. Serbest girişim sistemini yüceltmek veya yere batırmak yerine, "serbest girişim sistemi demiryolları, 1880'ler" veya "serbest girişim sistemi, Willy's Rib Shack, 1980'ler" dememiz daha yerinde olur. Bu notlar düzyazı stiline pek uymasa bile, ifadenin açıklığına büyük katkıda bulunur. Korzybski'nin üslûp ve anlaşılırlık arasındaki tercihi bellidir.

Kendinizi *ben* diye düşünmektense, farklı yıllar ve farklı durumlardaki farklı *ben*'leri göstermek daha hikmetlidir. Bu, önemli ama çoğu kez *ben* etiketi altında kaybolan değişim ve gelişim gerçeğine dikkat çekebilir. Halk arasında, herkesin, hiç değişmeyen, *temel kişilik* veya *aslî kişilik* olan bir *öz*'e veya *esas*'a sahip olduğuna inanılmaktadır. Dil alışkanlıklarımız bu tutumu teşvik ediyorsa da, bir ömür boyu için bunun gerçekçi bir görüş olduğuna emin değilim. Belirli bir çağdaki bir ferdin, kendisiyle mezara düşmekten sakınan kişiye göre, aynı yaş ve arka plana sahip diğer kişilerle, daha fazla özelliği paylaştığı söylenebilir. Gerçekten de, insan davranışı konusunda yapılan bilimsel araştırmalara imkân veren de bu yaygınlıktır. Buradaki mesele, gelişim ve davranış değişikliğini belirtmek için dönem dönem isimlerimizi değiştirmemiz

değil, nisbeten uzun bir dönemde aynı ismin kullanılmasıyla gizlenebilen pek çok değişikliğin olduğunu hatırda tutmamızdır.

Şeyler'i zaman sınırı olmadan kavramsallaştırma eğilimiyle yakından ilişkili şey, tek bir olayı yaygın bir özellikmiş gibi sözlü genişletme alışkanlığıdır. "Arthur geçen Salı bana yalan söyledi" demekle "Arthur bir yalancıdır" demek arasında fark vardır. Uygun olan ilk tür ifade iken, çoğu kişi ikinci tür ifadeleri kullanır. Ya da şu iki cümleyi ele alalım: "Louie geçen Eylül teyzesini öldürdü" ve "Louie bir katildir." İkisi arasındaki karışıklık, bir sabah gazetesine göz atıldığında görülebileceği üzere, daha da yaygındır. Bazıları şöyle düşünebilir: "Şüphesiz şimdi hepimiz yalan söylüyoruz, ama bu bizi *yalancı* yapmaz; gelgelelim birini öldürdüğünüzde kesinlikle katil olursunuz." Tek bir olayı topyekün tanım halinde genişletme her iki durumda da aynıdır. Tıpkı, yalan söylemeye göre cinayet hakkında daha güçlü duygulara sahip oluşumuz gibi.

Genelleştirilmiş etiketleri kullanmak zaman ve enerji kazandırır. Düşünüş ve iletişimimizin fiiliyatta çarpıtıldığı da muhakkaktır. Daha kötüsü, bu etiketler çoğunlukla yapışıp kalmakta ve hatta, çarpıtmayı arttıran diğer çıkarımlara temel olmaktadır. Daha özgül olma ve etiketin uygulandığı şartları açıklama zahmetine katlansak, genelleştirilmiş etiketlerin uçuk tehlikelerinden kaçınabiliriz.

ETİKETE HAK VERDİRMEK

Kelimeler kimi defa, tanımladıkları şeyleri bilfiil değiştirmeye vesile olur. Bir kişinin başka bir kişiye dair belli bir zaman ve yerdeki izlenimini nitelemek için takılan etiketler ona yapışıp kalabilmektedir.

Etiketin delalet ettiği şey olma potansiyelimiz her zaman vardır. İster başkaları, isterse kendimiz tarafından takılmış olsun ("utangaç," "tam bir mankafa," "tipik sınıf palyaçonuz"), etiketlerimize hak verdirecek şekilde hareket edebiliriz.

Kekeleme problemi üzerine geniş yazılar yazan Wendell Johnson, kişilerin ancak kendilerine "kekeme" denmesinden sonra kekeme olduğuna inanmaktadır. Diğer türlü geçici bir konuşma zorluğuna dikkat çeken bir ismin verildiği ("Sanırım bizim John kekeme") çocuk, meraka düşüp yeni etiketine mukabele etmeye başlar ve mukabelelerinde "kekemeleşir." Davranışına anlam/önem verecek kelimeler olmasa, John'un bu tür problemlerden kurtulması mümkündür.

Çoğunlukla bir etikete mukabele ederken rahatlık duyulur. O tür etiketlere hiç sahip olmamaktansa "Ben Terazi burcundanım" veya "Ben bir satranç tutkunuyum" demeyi tercih edebilirsiniz. Kendinizi "matematikte başarısız" veya "berbat bir hatip" ya da "harika bir tip" diye etiketlerseniz, bunun böyle olduğunu ispatlamaya devam edebilirsiniz. Bu tür etiketlere verdiğimiz karşılıklar bize yön sağlar; bu yön geriye doğru olsa bile. Bu tür etiketlere karşılık vermek, tercihler çok da hikmetli olmasa dahi, neyi yapacağımıza ve neyi yapmayacağımıza karar vermemize yardım eder. Böyle bir davranışta, etiketin ilk olarak hangi şartlarda takıldığını ve duruma ilişkin yorumumuzun hangi dereceye kadar etiket seçimimizi tayin ettiğini unuturuz.[4]

ÖYLE SÖYLE, ÖYLE OLSUN

Bir kişinin tutumunun, öz-saygısının ve davranışının, kabul edegeldiği etiket tarafından etkilenebileceği aşikârdır. Çok sayıda başka insanın, yekpare kurumların, hatta ve hatta tarihteki olayların, haklarında söylenenlerle kısmen değiştirilebilmesi mümkündür.

1982 yılında, çok sayıda gazeteye aynı anda yazan bir borsa tahlilcisi, borsa endekslerinin önemli ölçüde düşeceğini tahmin etti ve sayıları milyonları bulan okuyucularına ellerindeki hisseleri çabucak satmalarını tavsiye etti. İki şey oldu. Okuyucuları ve tahminini duyanlar sattılar; ve tahmin edildiği üzere, borsa fiyatları tehlikeye girdi. Bir yorum, danışmanın olacakları önceden gördüğü ve izleyicilerini uyaracak hünerlere sahip olduğu şeklindeydi. Diğer yorum ise, o kadar çok insanın, piyasanın düşeceğini düşünerek, çabucak elindekini sattığını, bunun da piyasanın düşmesine yol açtığını ileri sürüyordu. İkinci örnek, "kendi kendini gerçekleştiren kehanet" diye bilinegelen şeyin bir örneğidir. Ki bu olguyu ilk kez sosyolog Robert K. Merton teşhis etmişti.

Kendi kendini gerçekleştiren kehanetin, ancak tahminin yapıldığı alanın bir şekilde tahmini yapan kişi tarafından etkilenebilmesi halinde işlediğine dikkat edin. Bu kehanet, "Yarın yağmur yağmayacak" gibi açıklamalara uygulanmaz.

Kendi kendisini gerçekleştiren kehanetin gücü olağanüstüdür. Meselâ, kampüsünüzdeki öğrencileri veya yeni taşındığınız apartmandaki komşularınızı *soğuk* diye etiketliyorsunuz diyelim. Etiketinizin kendisi de bir çeşit tahmindir: Başkalarından ne tür davranış beklediğinizi ve beklemediğinizi ifade eder. O halde, tahmininiz doğruysa nasıl hareket

edersiniz? Elbette ki, siz de dostane davranacak değilsinizdir. Şayet diğerleri sizin davranışlarınızı buna göre algılayacak olursa, o insanların hiç de dostane olmadığından artık emin olacaksınız.

1970'lerde yapılan şaşırtıcı bir araştırma, öğretmenlerin öğrencilerinden bekledikleri performansı kolayca elde edebileceklerini ortaya çıkardı. Öğrenciler tesadüfî biçimde gruplara ayrıldılar, sonra da bu gruplar ya son derece başarılı öğrenciler, veya orta ya da başarısız öğrenciler şeklinde keyfî biçimde tanımlandılar. Aslında, elle gösterilir hiçbir fark yoktu ve elbette öğrencilere bundan sözedilmedi. Araştırma açık ve seçik olarak şunu gösterdi: Öğretmenler öğrencilerinin zeki ve istekli olduğunu düşündüğünde, öğrenciler o şekilde hareket etmeye meylediyordu. Öğretmenler, öğrencilerinin kıt yetenekli olduğuna inandığında ise, öğrenciler o şekilde hareket etmeye meylediyordu. Bunun nedenleri öğrencilerde değil, öğrencilerin, kendilerine söylenenlere dayanarak farkında olmadan farklı beklentiler ileten öğretmenlere tepkilerinde yatmaktadır.

Bir kişinin bazı şeylerde başarısızlığa düşmesinin–bir sınavı vermesinin, bir oyunu kaybetmesinin, birşeyi yapmaya çalışmaktan vazgeçmesinin– nedenleri arasında, muhtemelen, kendi kendisini gerçekleştiren kehanetin bazı etkileri de bulunmaktadır. Sabah bir sınavınız varsa ve geçemeyeceğinizi tahmin ediyorsanız, çalışma zahmetine katlanmamak akıllılıktır. Ve çalışmamanın tahmininizin doğru çıkmasına yardım edeceği çok muhtemeldir. Bir takım kazanamayacağını biliyorsa, kazanmak için muhtemelen çaba sarfetmeyecek ve tahmini de gerçekleşecektir.

A ülkesi B ülkesinin kendisine düşmanlık beslediğini tahmin ediyorsa, bu ülkeye karşı savunmasını güçlendirecektir. B ülkesi A'nın, kendisinin hasmâneliği hakkında azametli açıklamalar yaparken bir taraftan da savunmasını güçlendirdiğini görse, B ülkesinin ne yapmasını bekleriz? B de A'ya karşı savunmasını güçlendirir ve bu da A'nın tahminini doğrular. Bu ise daha fazla savunma takviyesini, bu da B güçlerinin karşı takviyesini getirir ve böyle uzayıp gider.

Bu kalıp çeşitli isimlerle–silahlanma yarışı, silahlanma spirali, tırmanma, vs.–tanınmakta ve kendi kendisini gerçekleştiren kehanetlerin en korkuncu haline gelmektedir.

SEMBOLİK STRATEJİLER

Gerçekliği değiştirmek yerine sembollerimizle oynayabildiğimiz yollara *sembolik stratejiler* ismini veren, edebiyat ve belağat eleştirmeni Kenneth Burke'ydi. Dil ve düşüncenin bütünü, bir anlamda, şu karmakarışık faaliyet ve değişim dünyasıyla sembolik olarak uzlaşma stratejisidir. Dış dünyaya dil yoluyla her düzen dayatışımızda, bir tür strateji uyguluyoruzdur. Dilin umumî fonksiyonundan başka, kendine özgü ve çoğu kez şahsî olan şeyleri onlar sayesinde ele aldığımız bazı özel stratejiler vardır. Bunlardan dördünü inceleyeceğiz.

Sembole sahip ol

Sembolik strateji biçimlerinden birisi, sembollerin temsil ettiği şey zor veya ulaşılması hemen hemen imkânsız ise, sembollerin ele geçirilmesidir. Günümüz kitle toplumu, neredeyse herkese birkaç dolar harcaması şartıyla, hemen her şeyin sembolünü sunabilmektedir. İktidar, aşk, statü, cinsellik, ve hatta tevazu sembolleri arabalarla, iğnelerle, evlerle, dergilerle ya da giysiyle temsil edilebilmektedir.

Dost kazanma, etkili konuşma, kâr amaçlı yazarlık, hafızanızı güçlendirme, hipnotizma öğrenme gibi çeşit çeşit konuda her yıl binlerce kitap, bu becerilerini geliştirmeye hiçbir zaman uğraşmayacak kişilere satılmaktadır. Bu insanlar için o becerilerin sembollerini çalışmak yeterlidir. Çoğumuz için, bu bilgilere, yani birtakım büyük kitaplara *sahip olmakla* eş-anlamlı hale gelen bilgilere sahip olmak, bazı özel kelimeleri bilmek, ya da *bu* dersi almak bu sembollerin temsil ettiği şeyleri alış-veriş tarzımızdır.

Kendi kendini kandır

Herhalde hepimiz, evdeki veya kollarındaki saatleri beş-on dakika öne almayı alışkanlık edinen kimseleri tanırız. Bu tür kişiler, genellikle, bu oynamanın, saatleri birazcık geç kaldıklarını gösterdiğinde ihtiyaç duydukları fazladan birkaç dakikayı kendilerine verdiğini iddia ederler. Bu kendi kendini aldatmanın mantığı bana tamamen anlaşılır gelmiyor, fakat bazıları için işe yaradığı belli. O da bir başka sembolik strateji türü. Veya, sınava girmiş ama aldıkları notları henüz öğrenmemiş öğrencilerin örneğini düşünelim. Öğrencilerin sınavda, düşündüklerinden daha başarısız olduklarını söylemeleri nadirattan değildir. Kendilerini böylece kandırarak, notlar açıklandığında hayal kırıklığına uğramayacaklarına inanırlar.

Hileler kasıtlı olduğundan ve sadece o ferde yönelik olduğundan, bu tür sembolik stratejilerin mutlaka zararlı olması sözkonusu değildir. Böylesi alışkanlıklara karışmış batıl inanç veya ayinler de bulunabilmektedir, fakat temelde yatan ilke, biraz muğlakça faydalı ve koruyucu bir şekilde kişinin kendi kendisini kandırmak için sembollerle oynamasıdır.

Özdeşleşme

Sembolik stratejilerin bir başka çeşidi, vaziyeti denetim altında tutar gözüken kişilerle kurulan geçici özdeşleşmedir. İyi ve kötü arasındaki çizgilerin açık-seçik biçimde çizildiği bir dünyayı resmettiği için bir kovboy filminden hoşlanırken, doğru ya da yanlış, idaresi bizimkinden daha kolay bir dünyaya sembolik olarak giriyoruzdur. Kendimizi daha önemli ve daha sorumlu hissetmek için yalnızca denetimi elinde tutan adamla özdeşleşmeye ihtiyaç duyarız. Bu tür özdeşleşme, sık sık program, film, kitap veya diğer tecrübe sona erdikten bir süre sonrasına dek devam eder. Haber programlarındaki, "gerçek dünya"nın giderek karmaşaya girdiği bir zamanda kovboy filmlerinin televizyondaki yetişkin programı haline gelmesi herhalde tesadüf değildir. Başa çıkabileceğimiz bir dünya bulmak amacıyla, fantazilere, meşhur kişilerin biyografilerine veya çeşitli melodramlara kaçabilmekteyiz. Siyasî nutuklardaki, merasimlerdeki, mezuniyet günü konuşmalarındaki vd. popüler davetkâr söylemin çoğu aynı fonksiyonu icra etmektedir.

Mittyizm

Profesyonellerle özdeşleşmemizin doğurduğu sembollere yönelmek yerine, kendi fantazilerimizi oluşturabiliriz. Cüceler dünyasında bir dev olma veya kendimiz kalıp dünyayı bizim boyumuza göre küçültme tercihimiz vardır. James Thurber'in Walter Mitty'si ilk yaklaşımın ünlü bir örneğidir. Ancak, Thurber'in resmettiği hiç de kurguyla sınırlı değildir. Uyku faaliyetimizin, hayallerimizin büyük kısmı normal ve dünyadaki konumumuzu sembolik olarak yeniden tesis için gerekli görünmektedir. Bu tür şuur dışı sembolik faaliyetler çok erken yaşlarda başlar. Örneğin, yatağını ıslatan bazı küçük çocukların ana-babalarını sembolik olarak suda boğmaya çalıştıkları şeklinde bir spekülasyon vardır. Daha tanıdık ve şuurlu şekli ise fizikî olarak patronuna tekme atamadığı için, arkadaşları arasında patronuyla gıyaben alay eden işçidir. Diğer

benzeri sembolik stratejiler alaycı, iğneleyici ve birçok şaka türü adlarını almaktadır.

Kendimize ve problemlerimize önem vermek için, kendi kendimiz olarak kalmayı, buna karşılık bütün dünyayı problemlerimize katmayı tercih edebiliriz. Sözgelişi, zor bir final sınavı gününde şöyle düşünebilirsiniz: "Okul yanıp kül olsa da, şu sınava girmesem." Bu yaklaşım daha ahlâksızca ve korkakça görünse bile, galiba hayli yaygın. Her iki tarz–yani, kendinizi koca çirkin dünyadan daha büyük hale getirmek veya dünyayı sizin büyüklüğünüze indirmek–gerçeklikle ilişki kurarken sembollerle oyna ilkesi yürürlüktedir.

Dünyayla bize rahatlık veren bir şekilde ilişki kurmak için sembollerimizle oynadığımızda, mutlaka sağlıksız bir şekilde hareket ediyor değilizdir. Boşalmak için, moral bulmak için veya harekete geçmede ilk adımı atmak için, bu tür stratejiler, yaygın olduğu kadar sağlıklı da olabilir. Ama, sadece sembollerle oynayarak sözsüz dünyada birşeyi değiştirdiğimizi zannedersek, ya da gerçek problemlerle yüzyüze gelemeyecek kadar sembollere kaçarsak, ya da hayal dünyamızı gerçek dünyanın yerine geçen şeyle karıştırırsak, o zaman kendimizi ciddî bir sıkıntı içinde bulabiliriz.

Taşlar ve sopalar belki kemiklerimizi kırabilir, ama kelimeler bizi asla incitemez. Keşke doğru olsaydı bu. Taş ve sopanın açtığı yaralar kapanabilir–veya, en azından sigortadan para alabiliriz. Kelimelerin yol açtığı zararlar ise daha keskin ve bazen daha kalıcıdır. Ve, nadir vak'alar hariç, semantik hasarı tazmin edebilecek bir sigorta poliçesi de yoktur. Üstelik, kendi kendisine taşlarla veya sopalarla zarar verenler olsa olsa tuhaf kişilerdir, oysa kendi kendisine açtığı semantik yaralardan muzdarip olmayan kişi neredeyse yoktur.

[1]Bu iki-değerli mantığın zorunlu biçimde sınırlayıcı olması hususuna, Aristo'nun zamanında bile bazı eleştiriler yapılmıştır. Bkz. Hans Reichenbach, *The Rise of Scientific Philosopy* (Berkeley: Univ. of California Press, 1959), s. 215-218.

[2]Wendell Johnson, *People in Quandaries* (New York: Harper and Row, 1946), s. 294-335

[3]Charles E Osgood, George J. Suci, Perch H. Tannenbaum, *The Measurement of Meaning* (Urbana, Ill.: Univ. of Illinois Press, 1957), s. 250.

[4]Etikete hak verdirme eğilimine ilişkin hayatî bir kişilik teorisi için, bkz. Carl Rogers, Client-Centered Therapy (Boston: Houghton Mifflin, 1951), s. 481-533.

6

"CİCİ" KELİMELER VE "KAKA" KELİMELER

İnsanların özel itina gösterdiği belli konular ve belli kelimeler vardır; *terbiyeli* toplulukta ağzımızdan çıkmayan konular, veya *karma* toplulukta (her ne kadar bu deyim kaybolmaya yüz tutmuşsa da) kullanmadığımız kelimeler. Federal İletişim Kurulunun radyo veya televizyonda söylenmesine izin vermediği, veya bir filmde kullanılması hâlinde yapımcıların potansiyel izleyicileri önceden uyarmalarını gerektiren kelimeler vardır. Bu kelimelerden bazılarının kullanılması, anne babaların çocuklarının ağzını sabunla yıkamalarına yol açacaktır. Ve, kelime-şey ilişkisi ve sembollerin mahiyeti konusunda bir yerlere geldiklerine inanan milyonlarca yetişkin, bu kelimelerin bazılarından yine de etkilenecektir. Yüzümüz kızarabilir, utançtan sinebilir veya yere bakabiliriz. Bunlar, bazılarının *kötü* sözler veya *çirkin* kelimeler dediği, bizim ise *tabulu* sözler dediği kelimelerdir.

Terbiyeli olan ve herhangi bir nahoş güceniklikten kaçınmak için niyetlenilen başka kelimeler vardır. Ki bunlar cici kelimelerdir, bizim deyişimizle *hüsnütabirler*dir (euphemism). Tabu ve hüsnütabir konusu geçici ilgiden fazla birşey olup, kelime-şey ilişkisinin karmaşıklıklarından bazılarını daha iyi anlamamıza ve işleyişte, derinden kök salmış semantik tavır ve değerlerimizden bazılarını sınamamıza yardım edebilir.

Bir kültürde söylenmesi veya sembolleştirilmesi uygunsuz olan, bir başka kültürde gayet masum olabilir. Birleşik Devletler'deki ve bazı Batılı toplumlardaki çok sayıda insan, onüç sayısından sinirlenebilmektedir. (Onüç sayısı korkusu kendi ismini dahi bulmuştur: *triskadaikophobia.*) Modern oteller bile bir katı gösteren o sayıyı çoğunlukla atlamaktadır; asansörler onikiden ondörde sıçramaktadır. Neden bir insanı Ay'a gönderecek kadar cesuruz da, bir Hilton Otelinin onüçüncü katına gönderecek kadar cesur değiliz? Batıl inançların izahları çoğu kez halk teorilerine dayanır: Onüç sayısına karşı tutumumuzun bir izahı, Hz. İsa'nın son yemeğinde bulunan onüç kişiye dek dayanır.

Japonya'da ise dört ve dokuz sayıları dikkatle kullanılmalıdır. Bu defaki korkular, *homophonic*'tir, yani benzer seslere dayanmaktadır. Japonca'da dört sayısına karşılık gelen ses, aynı zamanda ölüm kelimesinin parçası olan *shi*'dir; dokuz sesi olan *ku,* aynı zamanda elem anlamına gelebilmektedir.

Müslüman ülkelerde, sağ elle (temiz elle) yapılan ve (bazı temiz olmayan işler için kullanılan) sol elle yapılan işler arasında çok net bir ayrım vardır. Benzer şekilde, ayak veya ayakkabı tabanı temiz olmayanla birleştirilmektedir. O nedenle sol elin uygunsuzca kullanılması veya ayak tabanının çıplak bırakılması son derece kötü hareketler kabul edilebilir. Diğer taraftan, orta parmağın yukarıya dikilmesi ve öyle konuşulması Birleşik Devletler'de müstehcen bir hareket iken, bu (Müslüman) ülkelerde kimsenin dikkatini çekmeyecektir.

Bu ülke kadın göğüslerinin açılmasına hâlâ bir iffet duygusu beslerken, dizlerin gösterilmesi bugün edepten daha çok bir moda meselesidir. Dünyanın birçok kısmında ise tersi geçerlidir.

TABU VEYA TABU DEĞİL

Gariptir ve garip şekilde anlaşılabilirdir ki, kelimelerimizi en dikkatli şekilde seçtiğimiz konular insanî durumların temelidir; cinsellik, varoluşun tam temeli; ölüm, dünyevî varlığın sona erişi; ve bedenin bazı kısımları, terler, salgılar ve o bölgelerle anılan irade dışı diğer eylemler. Bu konulardan her biri sembolik anlamla yüklüdür, fakat aynı zamanda sözgelişi giyecek veya barınaktan daha fazla, hayatın bir *zaruretidir.* Her ne kadar bu kelimelerden birçoğu, *hayatın gerçekleri* denilebilecek şeyleri ifade ediyorsa da, *hayat hakkındaki* diğer *gerçekler*den çok daha duygusal şekilde değerlendirilmektedir. İnsanlar nefes alıp verme

konusunda tiksinmemektedir. Yemek yemek ise ortalarda bir yerdedir, çünkü tabulu yemekler ve âdetler ve bazen kelimelerin seçiminde itina (masa örtüsünün ve mumların bulunduğu zerafetli bir sahnede) vardır.

Tabulu sözlere dair şaşırtıcı bir teoriyi İngiliz antropolog Edmund Leach ileri sürmüştür.[1] Kategoriler hakkındaki duygular üzerine ve *ya/ya da* mantığının bir uyarlamasına dayandığından, bu teorinin anlambilimsel bir teori sayılması mümkündür. Leach, çocuğun sosyal ve fizikî dünyayı bölünmez bir bütün şeklinde algıladığı varsayımıyla başlıyor. Ancak bir dilin öğrenilmesiyledir ki, dünya ayrı kategorilere bölünür. Çocuğun gözünde, kendi parçası olan ile olmayan arasındaki ayırım önem kazanır. (Psikologlar, son derece etkili olabilecek bir öğrenme tecrübesinden çokça sözetmişlerdir: Anne çocuğun bir uzantısı değildir.) Yine de, dil ile ayrılmış ayrı ayrı *şeyler* ile ayrışmamış şeyler, hem bir çeşit, hem başka çeşit görünen şeyler arasında birçok boşluk devam etmektedir. Her çocuğun hem *ben* ve aynı zamanda hem de *ben–değil* şeklinde hissedeceği şeyler vardır. Leach'ın görüşüne göre, bunların tabulu olması ihtimali vardır–ya da, korku, sıkıntı, veya bazı durumlarda saygı ile bakılmaktadır bunlara.

Balıklar su yaratıkları, evcil hayvanlar kara yaratıklarıdır; sürüngenler ise her ikisidir, ve her yerdeki kültürlerde bunlardan korkulmakta, insanlar tarafından öldürülmekte ve büyük ölçüde yenmez olarak görülmektedirler. İnsan dünyasında, her nasılsa hem *ben* hem de *ben-değil* olan şeyler muhtemelen tabuludur, bunun nedeni ise esrarengiz ve korkutucu olmalarıdır. Çocuk için, bir hüsnütabir kullanacak olursak *bedensel atıklar,* bu kıstasa uyduğunu öğrendiği ilk şeylerden birisidir. Benzer şekilde cinsel eylem ve hamilelik muğlak şeylerdir. Ve ölüm de; hem bu dünyalı ve hem de değil gözüktüğümüzde...

Bu teori, nelerin yenebileceğini ve nelerin yenemeyeceğini nasıl sınıfladığımıza dek uzanır. Meselâ, evcil hayvanlar *insan-dışı* ile *bizden biri* arasında belirsiz bir noktadadır. Leach, aynı zamanda, sözlü olarak başkalarını tahkir eden ve aşağılama duygusu uyandıran hayvanların bize en yakın ve en aşina hayvanlar olduğuna; alışılmamış hayvanların ne kadar korku verici olurlarsa olsunlar, başkalarını tahkir için kullanılmadığına inanmaktadır. Hayvanlara ilişkin gözde küfrünüzü düşünün, muhtemelen buna uyduğunu göreceksiniz. Birisine "buffalo oğlu buffalo" dendiğini en son ne zaman duydunuz?

Tutarlı görünen şey, ne zaman bizi sıkıntıya sokan veya korkutan birşey varsa, onun hakkında nasıl konuştuğumuza dikkat etmemizdir. Alternatif olarak, kulağa hoş gelen kelimeler —hüsnütabirler— buluruz. Dolambaçlı ifadeler kullanarak onun hakkında dolaylı konuşuruz. ("Mâlûm şeyi kimin yaptığını biliyorsun!") Onu zikretmekten kaçınabilir veya bunun için çaba sarfedebiliriz.

Hakkında nasıl konuştuğumuza bakarak bizi sıkan veya korkutan şeyin ne olduğunu söyleyebileceğimiz anlamına gelir bu. Her biri kendine özgü görünümlere sahip, üç tabulu saha ve bunlara ilişkin kelimeleri ele alalım.

ÖLÜM

Ölümle ilgili akla gelen hiçbir kelime, bir editör veya yayıncı veya okuyucu tarafından kağıda dökülmeyecektir. Ölüm, ölü, ölmek, gömülmek veya ölünün yakılması, hatta ve hatta ceset diye yazabilirim ve kimse de muhtemelen şoka girmez veya yüzü kızarmaz. Küfür olarak dahi birisinin *ölü* düştüğünü söylemek, aynı kişiden vücudunun bir bölgesine karşılık gelen argo bir kelimeyle bahsetmek kadar alt-üst edici olmayacaktır. Buna karşılık, şayet bir kişi, ailesinden birisi ölmüş birisine bir başsağlığı kartı göndermek istese, kartta ölümle ilgili bu kelimelerden hiçbiri olmayacaktır. Cenaze merasiminde yas tutanlar *ölmek, ölü* veya *ölüm* kelimelerini ağızlarından kaçırmamak için dikkat gösterirler.

Bunun nedeni kısmen kültüreldir. Meksikalı şair ve denemeci Octavio Paz, sıra ölümden konuşmaya geldiğinde, bu tür farklılıkları belağatlı bir dille yazmıştır:

> *Ölüm kelimesi New York'ta, Paris'te, Londra'da telaffuz edilmez, çünkü dudakları yakar. Meksikalı ise, aksine ölüme alışkındır, şakasını yapar, onunla kucaklaşır, onunla uyur, onu kutlar; ölüm, en gözde oyuncaklarından birisi ve en değişmez aşkıdır.*[2]

Birleşik Devletler'in ve Meksika'nın kültürleri bu açıdan çok farklı olmaya devam etse de (meselâ, Meksika'daki ölüler günü kutlamalarını Halloween ile kıyaslayın), bu ülkede geçtiğimiz yıllarda ölümle ilgili değişimler yaşanmıştır. Artık insanların ölüm hakkında daha açık konuşması teşvik edilmekte, ölmek ve ölüm hakkında birçok seminerler

düzenlenmekte, kitap ve yazılar yazılmaktadır. Yine de, ölümle ilgili hüsnütabir dağarcığımız en büyük ve en çok kullanılanlardan birisi olmayı sürdürüyor. Size aşina gelen ölümle ilgili, argolar da dahil, kelimelerin hepsini düşünün: Ortalama bir kişi onbeş veya daha fazla kelimeyi hatırlamakta zorluk çekmeyecektir.

Hüsnütabirlerin çoğu dinî ilhamlıdır: *Rahmetli oldu, Yaratıcısının yanına gitti, daha iyi bir hayata geçti.* Pek çoğu ise gidilen yer hakkında daha muğlaktır: *İrtihal etti, gitti, bizi bıraktı, ayrıldı.* Sonra, yaşayan kişinin duygularını vurgulayan, meselâ birinin yakınını *kaybetmesi*nden sözetmek gibi hüsnütabirler vardır.

Açıkça görülmekte ki, bu durumlardaki maksat, sevdiği birisinin ölümüyle acı çeken diğerlerinin duygularını rencide etmemektir. Genellikle, şahsen tanımadığımız veya uzun süre önce ölmüş kimseler hakkında hüsnütabir kullanmayız. "George Washington 1799'da irtihal etti" demeyiz.

Belirli bir zamanda çok sayıda ölüm olduğunda ve tanıdığımız kimselerin ölebileceğine dair farkındalık arttığında, daha fazla hüsnütabir bulmaya meylederiz. Bazı hafta sonu tatillerinde, sözgelişi, Millî Güvenlik Konseyi araba kazalarındaki ölüm haberlerini ilân eder. Bunlar genellikle *kazazedeler* gibi hüsnütabirlerle ifade edilir. ("Bırakın istatistikçiliği!" gaddar bir uyarıydı.) Savaş zamanında (mevsim gibi gözüken *savaş zamanı* gibi bir tabu ne kadar acaip), hüsnütabirler moral kaybetmemek için kullanılacaktır. 1. Dünya Savaşı sırasında Avrupa'ya gönderilen yeni birliklere bir süre *yer değiştirme* dendi; bu daha sonra *takviyeler* şeklinde değiştirildi. Bizim tarafımızdaki ölülere ait haberler *(ağır kayıplar),* diğer taraftaki ölümlerin haberlerinden daha muğlaktır. Bu uygulama türü, zirvesine Vietnam savaşı sırasında ulaştı; bu savaşta düşmanın *ceset sayısı*, bir borsa haberi düzenliliğiyle duyuruldu.

Nalları dikmek veya *gebermek* gibi argo hüsnütabirler de vardır. Argoda, eski ifadeler genelde kullanım dışı kalırken, diğerleri kelime dağarcığına girmektedir: *Can vermek* daha geçerli tabirlerden birisidir.

Sürekli ölümle yüzyüze kalan mesleklerin kendi hüsnütabirleri vardır, ki bunlardan bazıları halk tarafından da kullanılmaktadır. Hastanelerin, can çekişen veya ölmüş hastalar için daha geniş bir hüsnütabir dağarcığı vardır. Ölüme yakın ölümcül bir hastanın hastane kartında DNR yazılı olabilir; yolu oradan geçen bir ziyaretçi belki bunun farkına varmayacaktır, ama hastane çalışanlarının gözünde, o *Do Not Resuscita-*

t.c (Canlanmaz, Hayat Emaresi Göstermez) anlamına gelir. Hastane müstahdemleri, hüsnütabir kabilinden argo tabirleri, sürekli duygusal gerilimle başa çıkmak ve üstesinden gelmek amacıyla kullanabilmektedir.

Ölümcül vak'alar, *kısa süreli ziyaret,* çok sayıda ciddî yara alınış bir kişi ise kritik vak'a olabilmektedir.

Ölmüş bir hasta için şahsî bir hüsnütabir, *olumsuz hasta bakım sonucu.* Bunu, Reagan yönetiminin vergiler için kullandığı *gelir arttırma* hüsnütabiriyle birleştiren bir muhabir, Ben Franklin'in ünlü bir vecizesine şöyle bir modern uyarlama getirmiştir: Bu hayatta olumsuz hasta bakım sonucu ve gelir arttırmadan başka hiçbir şey kesin değildir.

Cenazecilik mesleği, en geniş hüsnütabir dağarcığına sahiptir ve faal şekilde kendi tabirlerini genel kamuya sokmaya çalışmaktadır. *Cenaze işleri* için sarı ilân sayfalarına bakacak olursanız, *cenaze yönetmenleri* tarafından yönetileceğinizi görmeniz muhtemeldir. Mezarlar *ebedî istirahatgâhlar;* tabutlar *uyku kutuları* olmaktadır. Bir zamanlar *kabristana* hüsnütabir olarak kullanılan *mezarlık* da belki artık *abide bahçesi* veya *park* adını alacak. Bütün bunlar, ölülerin, daha doğrusu, ebediyet ülkesindeki *sevgililer*in yararı içindir.

BEDEN VE İFRAZ İŞLEMİ

Herhalde çocukların söylememeyi öğrendikleri ve onların yerine hüsnütabirlerin kendilerine öğretildiği kelimeler ifraz ile ilgilidir. Yani, idrar ve dışkı çıkarmakla ilgili kelimeler. Ne var ki, sözkonusu kelimeler, teknik veya bilimsel geldiği için, anne babalarca nadiren kullanılır. Bu toplumumuzdaki tabuların anlamı için de doğrudur: İki ayrı kelime dizimiz vardır; birisi gündelik kullanım için fazla teknik görünen, diğeri kibar kullanım için fazla kaba düşen. Argo ve bebekçe de dahil, hüsnütabirler, ortalarda bir yerleri işgal eden yegâne kelimelerdir.

Tek bir anaokulu sınıfında, öğretmenler, çocukların banyoya gitmeleri gerektiğinde kullanmayı öğrendikleri iki ya da üç düzinelik bir hüsnütabir repertuarı duyabilirler. Yetişkinler daha da fazlasını bilir.

*Banyo*nun kendisi çoğu kez banyoyla ilgili olmayıp, *tuvalet* kelimesinin bir hüsnütabirinden ibarettir. *Tuvalet* bazı insanları kızdırır, ama bir zamanlar o da bir hüsnütabirdi. Hüsnütabirlerin alışılmış kaderi, sonunda, yerine konuldukları kelimeler gibi, nahoş hale gelmektir. *Kabristan*'ın yerine geçen *mezarlık* örneği gibi. Onbeşini geçmiş her

Amerikalı *aynasız, keş, hanımlar, erkekler, WC* gibi kelime ya da ifadelerden bir düzine bilir. Bunların çoğunun, *aynasız* (the john) gibi, yüzyıllar öncesine uzanan bir tarihi vardır.

Ancak, tabulu kelimelerin, hüsnütabir olarak hizmet etmiş kelimelerin hepsinden daha eski olması muhtemeldir. Meselâ, *shit* (b.k) kelimesi dörtyüz yıldan fazla bir zamandır mevcuttur. Bu kelimelerden çoğu haklı olarak Anglo-Sakson kelimeler olarak isimlendirilmektedir. Norman işgali esnasında, yönetimdeki sınıf Fransızca'yı, köylüler ise İngilizce'yi konuşuyordu. Bugün hüsnütabirlerimizden çoğu ya Fransızca'dan ya da Latince'den türemiş, "kaba dil" ise Anglo-Sakson kalmıştır.

CİNSELLİK

Cinsellik birkaç harflik bir kelime, fakat bazıları onun sık sık kullanıldığı şekliyle tabulu bir kelimeden çok bir hüsnütabir olduğunu iddia edecektir. Şayet bir toplumu kelimelerinden, en çok konuştuğu konulardan, ve bunu nasıl konuştuğundan tanımak mümkünse, bu toplumun cinselliğe hemen hemen her şeyden fazla değer verdiği muhakkaktır.

İnsanlar, son yirmibeş yıl boyunca Birleşik Devletler'de ve dışarda yaşanan çok karmaşık ve çok sayıda değişimi gözden kaçıran bir güvenle "cinsel devrim"den bahsetmektedir. Bazı değişimler teknolojikti, doğum kontrol hapı ve hamileliği önleyici diğer teknolojiler gibi. Diğerleri, işgücündeki kadınların sayısının artması da dahil, sosyal ve ekonomik değişimlerdi. Annelerin evde çocuklarıyla birlikte kaldığı aileler ancak yüzde ondördü bulmaktadır. Sonra, daha açık resimlerin ve "müstehcen" sözlerin basılmasına veya filmde, bantta, televizyonda ya da diğer iletişim araçlarında dışavurulmasına izin veren hukukî değişimler izledi. Günümüz gençlerine, sadece birkaç sene önce bir film yapımcısının *hamile* kelimesinin bir filmde söylenmesine izin verilmesi için mahkemede savaş vermiş olması şaşırtıcı gelir; sadece bir kuşak önce, Hollywood sinema kanununun, Mickey Mouse çizgi filmlerinde çıkan ineklerin memelerinin gösterilmemesini istemesi de inanılmaz gelmektedir.

Aldous Huxley'in kehanet romanı *Cesur Yeni Dünya,* bir bebek fabrikasında tüp bebeklerin *dökülmesiyle* üreme yapılan bir gelecek toplumunu tasvir etmektedir.[3] Bir sahnede, bir grup okul çocuğu müdür ta-

rafından fabrikada gezdirilmektedir. Genç ziyaretçilere tarihte geçen bir olayı anlatırken, müdür *ebeveyn* kelimesini kullanır. Durur ve çocuklara *anne* ya da *baba*'nın anlamını bilip bilmediklerini sorar.

> *Rahatsız edici bir sessizlik oldu. Erkek çocukların birkaçının yüzü kızardı. Ayıp söz ile saf bilim arasındaki önemli ama çok ince ayrımı yapmayı henüz öğrenmemişlerdi. Sonunda, birisi elini kaldıracak cesareti gösterdi.*
>
> *"İnsanlar eskiden..." Durakladı; yanaklarına kan hücum etti. "Şey, eskiden doğurgandılar."*
>
> *"Çok doğru." Müdür onaylarcasına başını salladı.*
>
> *"Ve bebekler (tüpe) döküldüğü zaman..."*
>
> *"Doğduğu," diye geldi düzeltme.*
>
> *"Şey, işte o zaman, onlar ebeveyndi–bebekleri kastetmiyorum tabiî; diğerleri." Zavallı çocuk utançtan eziliyordu.*
>
> *"Kısaca," diye özetledi Müdür, "ebeveyn baba ve anneydi." Gerçekte bilim olan bu ayıp söz, çocukların gözlerini kaçırdığı sessizliğe gürültüyle düştü. "Anne" diye tekrarladı...*

Roman hiciv nitelikli, ama bir zamanlar gayet tabiî ve insanî görülen şeyin tabulu hale gelebileceği hususu, gerçek dünyada bilim kurgu romanlardan daha sık meydana gelmektedir. Bugün birçok kimse tavuk ya da hindi etinden *beyaz et* ve *siyah et* diye sözetmektedir. Bu tabirler, *göğüs* ve *diz* demekten kaçınmak için Victoria döneminde popüler hale gelen hüsnütabirlerdi. O kelimeler fazlasıyla imalı, Huxley'in ifadesiyle çok fazla ayıptı; bir hayvan için kullanıldığında dahi.

Victoria döneminde, bir kimse, bugün alternatif ifadelerini düşünmeyi zorlaştıracak kadar normal gelen birçok kelimeden kaçınırdı. Giysi isimleri bile bundan etkilenmişti. Kadın *iççamaşırının* Fransızca bir hüsnütabiri vardı: *lingerie;* ve hiç saçma olmayan/anlamsızlık-karşıtı hüsnütabirciliği, *ağza alınamayanlar* vardı. Eğer tamamıyla cinselliği hatıra getiriyorsa, hayvan tabirleri değiştirildi: *eşek* (donkey) *merkebin* (ass), bir süre de *erkek-inek* (he-cow) *boğa*'nın (bull) yerini aldı ve *kancık* (bitch) *dişi köpek* (lady dog) haline geldi. Günümüzde pek çok insan, ayıp sözlerle bilimi birbirine karıştırmanın ne kadar kolay olduğunu gösteren bir tavırla, eski tabirlerden hâlâ rahatsız olmaktadır.

Diğer hüsnütabirlere gelince, cinsellikle ilgili olanlar hüsnütabir olarak uzun bir süre devam edebilir veya yerine geçtiği kelimelerin nahoş çağrışımlarından bazılarını kazanabilir. Meselâ, *cinsel temas* (sexual intercourse) bir asır önce, *çiftleşme* kelimesinin yerine geçmiş bir hüsnütabirden başka birşey değildi. Temas kelimesi, karşılıklı konuşma da dahil, her türlü sosyal etkileşim anlamını çağrıştırıyordu ve hâlâ yeri geldiğinde şöyle kullanılmaktadır: "Geç kaldığım için affedersiniz arkadaşlar, ama kütüphane merdivenlerinde temasta [görüşmede] bulunuyordum." Bugün çoğu Amerikalı için, temasın, yegâne olmasa da en çabuk akla gelen anlamı cinseldir. Sonuçta, kelime hüsnütabir olarak etkinliğinin büyük kısmını kaybetmiştir. Yakın zamana dayanan bir hüsnütabirler sözlüğüne göre, biriyle *yatmak* bin yıldan daha eskiymiş.

Kaba ve hüsnütabirce kelimeleri ve ifadeleriyle, bazı tabulu konuların anlambilimi hakkında özel birşey var. Tabulu kelimeler çoğu kez *alışılmış* kelimelerin çoğununkinden daha farklı iletişim fonksiyonu görmektedir. Bazı kimselerin tepkilerinin şiddetinde olduğu kadar, neden tabulu konular olduğuna dair teorilerde de, *sihirli kelime*'nin bir delili vardır; sanki belli bir kelimeyi söylemek veya hatta düşünmek korkunç birşeyin olmasına yol açacakmış gibidir. Küfür olarak kullanıldığında, bu kelimeler boşalma sağlar: Kızgınlık, gerginlik ya da acı duygularının rahatlamasına yardım eder. Aşıklar arasındaki mahrem durumlarda, bazı tabirler en yoğun erotik aşk ifadeleri haline gelmekte ve dolayısıyla anlamları birincil olarak hissî nitelik kazanmaktadır. Ve şüphe yok ki, aslî olarak tarif veya habercilik tabirleri olabilmektedir bunlar. Onlar bu fonksiyonu görse de, bazı eleştirmenler, sanki kelimeler birbirinin yerine geçebilirmiş gibi, şöyle soracaktır: "Neden bu kelimeyi kullanmak zorundasın?" (Bu, Başkan Harry Truman hakkında anlatılan bir hikâyeyi akla getiriyor. Truman kaba dil kullanmasıyla dikkat çekermiş. Bayan Truman'ın bir dostu, Başkan'ı konuşmalarında *gübre* yerine "verim arttırıcı kimyevi madde" demeye ikna etmesini tavsiye etmiş. First Lady cevap vermiş: "Hayatım, ona gübre dedirtmek yirmi senemi aldı.")

Tabu ve hüsnütabir meselesi karmaşıktır. Bazıları, insanlar, beden, cinsel ilişkiler, insanın faniliği ve tabulu hale gelebilen diğer konular hakkında daha bilimsel, daha gerçekçi bir anlayışa sahip olsaydı, tabiî olanı tartışmaktan kaçınmaya yarayan kelimelerden kaçınmak için kullanılan bu gelişmiş kelime sistemleri ortadan kalkıverirdi diye iddia

eder. Onların iddiasına göre, yayın ve filmde ifade edilebilecek şeylerin hürriyeti büyük ölçüde artsa dahi, bir kelimenin sesinin veya şeklinin şehvet uyandırdığı yerde bazı kelimeler fetişizm olarak görülebilecektir. Diğerleri ise boşalmak için bu tür işaret tepkilerine ihtiyacımız olduğunu savunur. (Bkz. Bölüm 9)

Bu "özel kelimeler"in çoğu kimse için hâlâ hayli şahsî ve esrarlı olan şeylere delalet etmesinin normal ve sağlıklı olduğunu düşünmektedirler.

Bir kişinin bu konuda ne hissettiği elbette onun o andaki değerlerine olduğu kadar çocuklukta beslenen tutumlara da bağlıdır. Aynı şekilde, bir kişinin tabu ve hüsnütabirlere yönelik görüşünün çocuklarında teşvik etmeye çalıştığı şeylerde yansıyacağını bekleriz. Birşeye inandığımızı söyleyip sonra da çocuklarımıza farklı birşeyi öğretmeyi tercih edişimiz tuhaftır. Siz de kendi kendinize sorabilirsiniz, siz çocuğunuza ne öğretirdiniz?

Geçtiğimiz yirmi-otuz yıl, tabulu kelimelere, özellikle ölüm ve cinsellikle ilgili olanlara karşı genel bir serbestleşmeye şahit oldu. Haklarında konuşma veya konuşmaktan kaçınma biçimlerimize göre karar verilecek, bizi sıkan ve korkutan başka konular var mıdır? Çok sayıda olduğu muhakkak, fakat burada ikisini kısaca ele alacağız.

Tom tekerlekli sandalye kullanıyor. Dik âmâdır. Harry *normal* görüyor, ama işitemiyor; başkalarını anlamak için dudakları okuyor ve Tom ile Dick'ten farkedilir şekilde farklı konuşuyor. Tom, Dick ve Harry ile konuşan birçok kişi, gözlerini onlara dikmiş görünmemek için gözlerini başka yöne çevirmektedir.

Pek çok kimse bu kişilere tek tek ya da toptan nasıl atıfta bulunacaklarından emin değildir. Hangi kelimelerin *kötü* ve hangilerinin *güzel,* veya en azından sosyal açıdan kabul edilebilir olduğundan bile emin değildir. Dick'le konuşurken, ellerinde olmadan "İki konu arasındaki farkı gördün mü?" gibi birşey ağızlarından çıktığında mahcup olurlar. Ancak Dick'i dinlemiş olsalardı, onun da aynı şeyi söylediğini duyacaklardı; zira o "görmek" (to see) kelimesinin iki kullanımı arasındaki farkı bilmektedir.

Âmâlar, gören kimselerin bazen *kör* kelimesini kullanmaktan kaçınmak için çabaların muhtemelen farkındadır. Gözleri görmeyen bir avukat, Harold Krents, karşılaştığı bir durumu ve tepkilerini şöyle anlatıyor:[4]

Havaalanına gidip de uçağa binmem için bilet memurundan yardım istediğimde, değişmez biçimde telefona sarılıp bir yer hostesiyle görüşür ve fısıldar... "Burada bir 76 var." Kör kelimesinin iki nedenden biri dolayısıyla kullanılmadığı sonucuna ulaştım: Ya o korkunç kelime ağızdan çıktığında bilet memurunun retinasının hemen ayrılacağından korkuyorlar; ya da bana, daha önceden haberdar olmadığım bir durumu bildirmek istemiyorlar.

1980'ler, Birleşmiş Milletler Milletlerarası Özürlüler Yılı ile başladı. Dünyanın dört bir yanındaki, kendi fizikî sınırlamalarından çok sosyal tutum ve politikalar yüzünden görmezden gelinen ya da zarar verilen milyonlarca kişiye dikkat çekildi. Bunların çoğu anlambilimsel alışkanlıklarda yansımakta, ki bu alışkanlıklar da toplumdaki korku, sıkıntı ve cehaleti yansıtmaktadır. En büyük sakatlık anlambilimsel sakatlıktır.

Yaşlanmayla ilgili kelimelerde de sıkıntı yaşandığını görüyoruz. 2020 yılına gelindiğinde, 65 yaşının üzerindeki Amerikalıların sayısının bugünkünün iki katı olması beklenmektedir. Kuruluşundan beri gençlik niteliklerine değer veren bu toplum, çok büyük sayıda *yaşlı* kimselerle dolacaktır. Ama en azından şimdi, bu birçoğu için tabu olan bir kelimedir. Yaş yelpazesinin genç ucundaki kimseleri tanımlamak için yaşlı ucundakilerden daha fazla kelimeye sahibiz. Üstelik, olumlu veya tarafsız tepkiler uyandıran kelimelerden de mahrum görünüyoruz.

Yaşlanmayla ilgili tabu ve hüsnütabirce kelimeler olduğu açık. Hepimiz yaşlanıyoruz, ama genel olarak kültürümüz *yaşlı* kelimesinin fazla olumlu çağrışımlarını vermemiştir bize. Bir kişi için yaşlı olmak çok doğru olabilir, ama *yaşlı* denilmek doğru değildir. Arkadaşlarınıza *yaşlı adam* veya *yaşlı kadın* için kelime çağrışımlarını sorun. Bunları *genç adam* veya *genç kadın* ile karşılaştırın. *İhtiyar* (elderly) belki daha iyi, ama o sınıfa sokulan bazıları bunun kendilerini fazla yaşlılaştırdığını, ya da kulağa *hasta* veya *sakat* vb. başka bir hüsnütabir gibi geldiğini söyleyerek itiraz edecektir.

ÖZET

Korku, sıkıntı ve genellikle cehaletle baktığımız konular muhtemelen sembolik olarak özel bir muameleye tutulacaktır. Bir konu hakkında konuşmaktan kaçınabilir; o konuyu çağrıştıran belli kelimelere çok şiddetli tepki gösterebilir; en azından bir süre için daha kolay konuşmamıza fırsat verir gözüken daha yeni kelimeler bulma ve kullanma yoluna gidebiliriz.

Ancak, zaman içinde, o konuya yönelik tutumlarımız fazla değişmemişse, hüsnütabir muhtemelen yerine geçmesi istenilen kelimeyle aynı tepkiyi uyandıracaktır.

Tepkimiz çoğunlukla kelimeler düzeyindeki duygularla uğraşma şeklindedir ve yeni hüsnütabirler veya daha usta dolambaçlı sözler bulmaya çalışırız. En iyisi ise korkularımıza ve sıkıntılarımıza neden olan temeldeki sebepleri keşfetmek olsa gerek.

[1]Edmund Leach, "Verbal Categories and Animal Abuse", Eric Lenneberg (ed.), *New Directions in the Study of Language* içinde (Cambridge, M.: MIT Press, 1967).

[2]Octavio Paz, *The Labyrinth of Solitude* (New York: Grove Press, 1957), s. 3

[3]Aldous Huxley, *Brave New World* (New York: Harper and Row, 1939), s. 44.

[4]Barbara Baskin ve Karen Harris, *Notes from a Different Drummer: A Guide to Juvenile Fiction Portraying the Handicapped* (New York: R.R. Bowker Company, 1977), s. 8

7

YARATICILIK

ŞİŞENİN İÇİNDEKİ KAZ

Anlambilim eserlerindeki değişmez konulardan birisi, semantik alışkanlıklarımızın gereksiz yere bizi sık sık engelliyor oluşudur. Geçmişteki bazı etiketleri göremeyen ya da sembollere değişken ve esnek şekillerde tepki gösteren bizler, kendi ördüğümüz sözlü ağlara takılıyoruz. Dilimiz, düşünüş ve eylemlerimiz üzerinde kendi sınırlarını dayatabiliyorsa, aynı şekilde bizi özgürleştirebilir de demektir. Yalnızca sıkıcı alışkanlık ve önyargıların değil, yenilik, buluş, yaratıcılık veya problem çözümünün de kaynağı aynıdır: dünyayı onlarla karşıladığımız semboller.

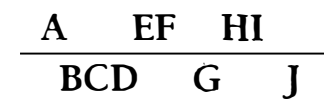
Bu felsefe eski bir Zen masalında güzel ifade edilmektedir. İnce uzun büyük bir cam şişeniz var. Bu şişenin içinde de, biraz daha küçük bir kaz, ama onun da uzun ve ince bir boynu var. Şişeyi kırmadan ve kaza zarar vermeden o kazı şişeden nasıl çıkarabilirsiniz?

Soruyu düşünün. Klasik Zen cevabını bölümün sonuna doğru ele alacağız, fakat herhalde o zamana kadar, aynı derecede yaratıcı cevaplar kendilerini size gösterecekler.

Semantik alışkanlıkların düşünüş ve eylemlerimizi engelleme yollarından bazıları neler? Davranışlarımızda nasıl daha esnek ve daha yaratıcı olabiliriz?

Çizginin üstü

Alfabedeki harflerin birisi aşağıdaki şekilde yazmış. Harfleri yazmaya siz devam edecek olsaydınız, hangilerini çizginin üstüne, hangilerini altına koyardınız?

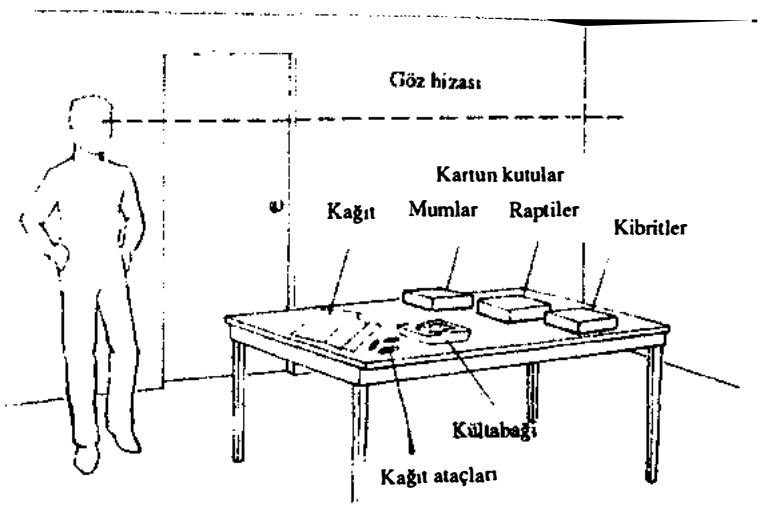

Bu tür probleme çeşitli ortak tepkiler vardır. Birisi: "Aa, ben bu problemlerde iyi değilimdir"–hemen kendisini etiketleyen, problemleri *bu problemler* diye çoğullaştıran, ve *onları* ismi meçhul bir kategoriye sokan bir tepki. O kişiye *bu problemlerin* ne tür olduğunu sorarsanız, cevap totoloji olabilir: "Benim iyi olmadığım tür!" Her hâlükârda, problemi daha zor ve kişiyi daha alık gösteren semantik çifte nazaran, problem çizme ihtimaline çok zor yardım edecektir.

Buna çok benzeyen birşey, Birleşik Devletler'deki milyonlarca genç kız ve erkeği her yıl etkilemektedir. Üstü örtük şekillerde matematiğin kız değil, erkek çocuklar için olduğu öğretilen birçok öğrenci, öğrenebilecekleri şeyi öğrenememekle kalmayıp, matematikten ve benzeri konulardan korkmaya başlamaktadır. Buna karşılık, birçok üniversite öncelikle kızlar için "matematik kaygısı kliniği" kurmuştur. Öğrenciler korkularının temelini anlayıp kendilerini yeniden sınıflamaya başlayınca, matematik yetenekleri şaşırtıcı bir düzelme göstermektedir.

Bu belirli problemin, *bu problemler*'den biri olmadığı düşünülebilir–bir kişinin zihninde ileri bir matematik veya mantık problemi olduğunu varsayarsak. Ancak, alfabe problemi Japon anaokullarına giriş sınavının bir parçası olarak kullanılmıştır. Bu bilgi verilince, probleme belki daha az korkuyla yaklaşılabilir ve çok basit kalıp keşfedilebilir: Düz hatlı harfler yukarıya yazılmaktadır.

Pek çok problem türünü çözmenin önündeki en korkunç engel, herhalde, problemin veya sözde çözücünün veya her ikisinin bütün gayretleri baltalayacak şekilde etiketlenmesidir. Yine de bu yegâne semantik mani değildir.

Yeteneklerimizi sınırlayan sınıflamalarla kısıtlanmıyorsak, bir problem türünü çözümünü daha da zorlaştıracak şekilde etiketlemekten kaçınıyorsak, problem çözme ve yaratıcılığın belki de en yaygın engelinin hakkından geliriz. Çalışmamız gereken şeyi veya kimseyi sınıfladığımız yolların dar sahasıdır bu. Çalıştığı malzemelerin şekillendirme potansiyellerini görebilmesi gereken yalnızca heykeltraşlar değildir ki. Yöneticiler, öğretmenler, anne-babalar, hatta iyi arkadaşlar başkalarını çoğu kez dar bir sınıflama dizisiyle kısıtlayınca onların potansiyelini göremezler.

Yıllar geçtikçe, yaratıcılık ve problem çözme konusundaki çok sayıda deney aynı ilkeyi, yani *şeylerin* sınırlı ve katı biçimde etiketlenmesinin onların potansiyel değerlerinin gerçekleşmesini engellediğini göstermiştir. Problem çözme konusundaki klasik bir deneyi Karl Duncker sunmuştu. Duncker, bazı görsel deneyler için kullanılan bir odaya insanları davet ediyordu. Deneylerden birine ışık tutmak için, ziyaretçilere kapıya, göz hizasında üç küçük mumun asılması gerektiği anlatıldı. Bu görevin ifası için kullanılabilecek malzeme resimde gösterilmekte-

dir. Bunların arasında kağıt yaprakları, ataçlar, bir kibrit kutusu da bulunmaktadır. Okumaya devam etmeden önce, o mumları kapıya göz hizasında nasıl tutturacağımızı düşünün. Yukarıda anlatıldığı şekliyle ilk deneyinde, katılanların yarısından fazlası problemi çözemedi. İkinci uyarlamada ise, Duncker önemli bir değişikliğe gitti ve küçük çivileri, mumları ve kibritleri kaldırdı ve masanın üzerindeki karton kutuları boşalttı. Bu defa, problemi herkes çözmeyi başardı, çünkü kutular başka maddelerin *kapları* olarak değil, iş kaynakları olarak görülüyordu. Üçüncü bir uyarlamada, Duncker çivileri, mumları ve kibritleri masanın üzerinde bıraktı ve kutuları düğmelerle doldurdu. Zihinlerinde onları *düğme kutu*ları diye sınıflayan ve dolayısıyla ilgisiz bulan, problemi çözmesi istenenlerin yüzde 90'ı istenileni yapamadı.

Problem çözme konusundaki diğer pek çok deney, birşeyin nasıl sınıflandığı ile nasıl algılandığı ve görüldüğü arasında aynı türden bağlantıyı göstermiştir. Neden, sınıflandırma şemalarımızda çoğu kez pek değişik değilizdir veya neden hayal gücümüz zayıf kalmaktadır? Şüphesiz bunun birçok nedeni var; fakat yeterince ciddi veya o ânda pratik görünmeyen muhayyileye, fantaziye ve oyunculuğa ket vuran sosyal ve kültürel baskının olduğu da muhakkak. Dolayısıyla, birçok psikoloğun çocukların yetişkinlerden çok daha yaratıcı olduğunu söylemesi şaşırtmamaktadır. Yetişkinlere oranla çocukların sanatsal yaratıcılığını kıskandıklarını ifade eden sanatçılara da gıpta edilebilir, ama bu kişilerin vizyonu işleyişte darlaşmakta ve daha tahmin edilebilir hale gelmektedir.

Anlatılan alıştırmalardan bazıları, sınıflamalardaki ve semantik tepkilerdeki esnekliğin arttırılmasında mükemmel bir pratik sağlamaktadır. Burada, zihnî çeviklik için *yaratıcılık idmanları* olarak işgörebilecek birkaç alıştırma daha sunulmaktadır.

Gözle ve isimlendir

Rastgele, herhangi tanıdık bir nesneyi seçin. Saat tutun ve iki dakika içinde bu nesne için kaç tane farklı sınıflama düşünebildiğinize bakın. Bu alıştırmayı birkaç hafta boyunca farklı nesnelerle tekrarlarsanız, listelerinizin boyu uzayacaktır.

Kim nedir?

Aynı tür sınıflama alıştırması, arkadaşlara veya aile üyelerine uygu-

lanabilir. Nesneleri sınıflamaya kıyasla, tanıdığımız kimseleri sınıflamada ne denli katı olduğumuza şaşırabiliriz. (3. Bölüm'deki kendimiz için yaptığımız sınıflamaları da hatırlayın.)

Tuhaf çiftler

Genellikle birlikte bulunmayan farklı farklı tanıdık onbeş-yirmi madde toplayın: Anahtarlar, bir kurşunkalem, bir çorap, bir havuç veya sarmısak, bir çivi; ne kadar ilgisiz olurlarsa o kadar iyidir. Sonra da bu maddeleri size tamamen ilgisiz gelecek şekilde çift çift ayırın, anahtarlar ve havuz gibi.

Maddelerin hepsini tuhaf çiftler halinde ayırdıktan sonra, her bir çiftin neleri ortaklaştığına dair yazabildiğiniz kadar açıklama yazın. Artık daha fazla neden düşünemeyinceye dek yazın ve daha sonra diğer çifte geçin. Bu alıştırmanın o maddelerden soyutlamalar yapmanıza ve yeni, yaratıcı biçimlerde sembolleştirilmelerine yardım ettiğini göreceksiniz.

Bu alıştırmayı yaptıktan bir süre sonra, başka birşeyi de keşfedeceksiniz belki de. Maddeleri hatırlayacak ve onlara tek tek bakmış olmanıza ve onları *mantıkî* bir tertiple gruplamış olmanıza göre çok daha iyi biçimde nasıl çiftlere ayrılabileceklerini göreceksiniz.

Buna benzer, alışılmamış sınıflama alıştırmaları, çevremize ve etrafımızdaki kişilere bakışımızın esnekliğini arttırmaya çok yardım edebilir. Ancak, şeyleri herkes bizimki gibi–anahtarlar ve havuçlar–gruplamaya başlarsa, terkipler ve kurduğumuz mantık tamamıyla tabiî gelecektir. Tıpkı, gözalıcı bir sanat eserinin, orijinalin dikkat çekici vasfını kaybedecek denli bir klişe haline indirgenebilmesi gibi, herhangi bir sınıflama da rutinleşebilir.

Geleneğin baskıları ve bürokrasilerin kısıtlamaları, sınıflamalar konusunda son derece katıdır. Resmî politikalara bağlı, her bir vak'ayı değişmez bir kategoriler dizisine uyduran bürokrat, yeni fikirler ortaya atma lüzumunu hissetmez. Gerçekten de, katı bir sistemin asıl amacı ve üstünlüğü onun standartlaştırmasında, ferdlerin değişmesinden zahirî etkilenmezliğinde yatar. Sistemin kurbanı olduğunu hisseden birisi, muhtemelen her ferdin veya durumun biricikliği karşısında kayıtsızlık duyacaktır. İçerideki–standartlaştırmanın bir tür dilden başka birşey olmadığını iyi bilen–birisi için biraz olsun yaratıcılık mümkündür.

Yaratıcı çözümlerin hepsi değerli veya kabul edilir değildir. Ameri-

ka'nın en alışılmamış ve yaratıcı mizahçılarından birisi Robert Benchley'di. Ancak Harvard'da öğrenciyken, Benchley'in "yaratıcı" cevapları daima takdir görmezdi. Bir ekonomi final sınavında, kendisinden herhangi bir bakış açısından Massachusetts balıkçılık sanayii hakkında kısa bir deneme yazması istendi. O, denemesini bir balığın açısından yazdı. Öğretmen bundan hoşlanmadı. Veya belki hoşlandı, fakat Benchley'e kırık not verdi.

Çoğu kez yaptığımızda veya söylediklerimizde daha alışılmış, daha az yaratıcı görünürüz; çünkü fazla orijinal birşeye gülüneceğinden veya eleştiri geleceğinden korkarız. Zamanla sıradışı veya alışılmamış şekillerde düşünmeyi bırakırız. Sonuçta, kitaplarda veya tecrübeler olarak ortaya konulan problemler ve çözümler ile *doğru* veya *en iyi* cevabın en azından kısmen başkalarınca nasıl görüldüğüne bağlı olduğu gündelik hayatta sunulanlar arasında farklılık oluşur.

Yine, yenilikçi ve yaratıcı düşünme şekilleri üzerindeki bir başka sınırlama, başkalarının bizim fikirlerimiz hakkında ne düşündüğü endişesidir. Başkaları bizimle birlikteyken (hatta ve hatta sadece bizim düşüncelerimizdeyken) genelde kendi söylediklerimizi izleriz. Bunu birçok nedenden ötürü yaparız, bu nedenlerin arasında başkasını gücendirmeme veya söylediklerimizin yanlış anlaşılmaması isteği de vardır. Bu suretle, bir kenara itileceğinden veya alayla karşılanacağından korktuğumuz bazı fikirleri kendimize saklayabiliriz.

Bu tür tepkilerden kaçınmak içindir ki, yeni fikirler ortaya atmaya çalışan gruplarda, beyin fırtınası olarak bilinen teknik kullanılmaktadır. Beyin fırtınası kuralları, kulağa ne kadar çılgın gelirse gelsin, hiçbir fikrin reddedilmemesini öngörür. Bir fikir acaip gelse dahi, sonunda çözüme ulaştıracak başka birşeyin düşünülmesi için başkalarını etkileyebilir. Beyin fırtınası aynı zamanda semantik tepkilerimizin ne kadar zengin ve karmaşık olduğunu açığa çıkarabilir. Bir teklif, çok sayıda sembolik çağrışıma dayalı olarak başkalarında tepkiler uyandırabilir. Böyle bir beyin fırtınası oturumunu kaydetmeye çalışabilir ve daha sonra fikirleri birbirine bağlayan olağanüstü mantığı izlemeye gayret edebilirsiniz.

DÜŞÜK VE YÜKSEK DÜZEYLİ SOYUTLAMALAR

3. Bölüm'de soyutlama düzeylerini tartışmış, duyu verileri algılarının tanımlarına daha yakın olan kelimeleri *düşük düzeyli soyutlamalar*

olarak tanımlamıştık. İster genellemeler (*insanlar* kelimesi gibi), isterse duyu veri tabirleriyle tanımlanamayan kavramlar olsun, kelimeler *yüksek düzeyli* soyutlamalardır. Korzybski'nin felsefesi yüksek düzeyli soyutlamalara güven duymaz, çünkü kavramları temsil eden semboller görgül dünyadan çok fazla uzak düşmektedir. Korzybski ayrıca düşükten yükseğe, gözlemden daha ileri soyutlamaya doğru "soyutlama sırası"nı yazmıştır. Aynı tercih, daha yaratıcı düşünce için tavsiye edilebilir. Birşeyi ne kadar soyutlamışsak, onu gerçekte o kadar az algılarız. Dolayısıyla, birşeyi çeşitli farklı açılardan göremez hale gelebiliriz. Problemler, çoğunlukla onları gözümüzde canlandırabildiğimizde, haklarında konuştuğumuzdakinden çok daha kolay çözülmektedir. Bundandır ki, üzerinde çalıştığımız problemlerin resimlerini veya diyagramlarını çizmek için sıkça teşvik ediliriz. *Bakmak, üzerinde düşünmekten* daha etkin olabilmektedir.

Şu basit problemi inceleyin:

> *Aç bir kitap kurdu, bir rafın üzerinde normal sırasıyla duran üç ciltlik bir ansiklopediyi yemeye karar verir. Tıtız bir kitap kurdu olduğundan 1. cildin 1. sayfasından başlamaya karar verir ve 3. cildin son sayfasında durur. Her cildin kapağı 0,75 cm. kalınlıktadır (0,75 cm. ön kapak, 0,75 cm. arka kapak), ve her cildin sayfalarının toplam kalınlığı ise 5 cm.dir. O halde, planını takip ederek 1. cildin 1. sayfasından 3. cildin son sayfasına en kısa yolu izleyen bu aç kitap kurdu ne kadar mesafe yolculuk yapacaktır?*

İnsanlar bu problem "üzerinde düşündüğünde" genellikle her cilt için ön ve arka kapağı toplarlar (0,75+0,75=1,5), buna her cildin sayfaları için verilen santimleri eklerler ve üçle çarparlar, ve toplum olarak 19.5 cm.yi bulurlar. Sonra da 1. cildin 0,75 cm.sini ve 3. cildin 0,75 cm.sini çıkarak 18 cm.ye ulaşırlar.

Çizim yapan kimseler ise muhtemelen farklı bir sayıya ulaşacaktır. Niçin? Bir resim veya diyagram çizdiğimizde önem taşıyabilecek ayrıntıların farkına varmamız, nesneyi hayal etmemiz halindekinden daha muhtemeldir. Hâlâ bir soyutlama olsa da, bir çizim, yalnızca kelimeyle uyandırılan bir imajdan daha düşük bir soyutlama düzeyindedir. Ansiklopediler örneği için, bir rafa olağan sırasıyla konulmuş üç cilt çizin. Şimdi sorun kendi kendinize, 1. cildin birinci sayfası nerede, 3. cildin son sayfası nerede? Dostumuz kitap kurdu ne kadar seyahat edecek?

TANIMLAR

Bir kelimenin nasıl kullanılacağını göstermek amacıyla zaman zaman bir tanım sunarız. Birşeyi tanımlamak onun sahasını daraltır ve sınırlar koyar. Tanımlanabilecek olan yalnızca kelimeler değildir. Sosyologlar ve iletişimciler, *durumların tanımlarından* da bahsederler. Örneğin, bir sınıfın farklı öğrencilerce çeşitli farklı şekillerde tanımlanması mümkündür. Birisi için, sınıf, öğretmenlerin konuştuğu, öğrencilerin dinlediği ve öğretmenin söylediklerini yazdığı bir yer olabilir. Bir başka öğrenci için, sınıf, öğrencilerle öğretmen arasında fikir alışverişinin yapıldığı yerdir. Daha başka bir öğrenci belirli bir sınıfı, havaya uçmadan geçilmeye çalışılan bir çeşit mayın tarlası olarak tanımlayabilir. Duruma dair her tanım, öğrencilerin nasıl hareket edeceğini ve öğrencinin başkalarının hareketlerini nasıl yorumlayacağını etkileyecektir.

Belki de durumları tanımlarken hangi tanımın toplumca arzu edilir olduğunu hesaplamayı o kadar dert ediniyoruz ki, muhayyilesi daha veya daha yaratıcı olmayı başaramıyoruz.

Bir defasında karım yeni bir şehirde iş aramaktan çekinir hale gelmişti. Kendisini yetenekli, tecrübeli bir meslek kadını olarak tanımlıyordu ve bir iş bulma kurumuna girdiğinde karşılaştığı muameleden rahatsız oluyordu. Anlaşılan "işsiz müracaatçılardan birisi daha" şeklinde tanımlanıyordu. İki ya da üç nahoş tecrübeden sonra durumu yeniden tanımlamaya karar verdi. Bir başka kuruma girdiğinde vaziyeti tersine çevirdi. Resepsiyon memuruna daha olumlu bir tarzda yaklaşarak, kısaca, yeni bir iş aramakta olmadığını açıkladı. Kendi geçmiş ve niteliklerine uygun birisi için şehirdeki en uygun kurumu arıyordu.

Birdenbire kendisini kurumun müdürüyle, mülakat yapılan değil mülakat yapan konumunda ve müdür kurumun geçmişi ve nitelikleriyle kendisini etkilemeye çalışır bir halde buldu. O durumu yeniden tanımlamış, işleyiş içinde kendi yeteneklerini ortaya koymuş, kendi davranışını değiştirerek faydalı bir bilginin ne kadar iş göreceğini öğrenmişti.

Toplumun *sakat* veya *malûl* diye etiketlediği kişiler (bkz. 5. Bölüm) öyle etiketlenmeyenlerden çoğu kez çok daha *yaratıcı*dır ve o yüzden sınırlamalarının daha az farkında olabilmektedir. Sakat kişiler, karşılarındaki en büyük engelin fizikî durumları değil, diğerlerince sakat diye etiketlenmelerinden doğan sosyal kısıtlamalar olduğunu söylemektedir. Çoğunlukla başkalarına hizmet eden fizikî veya sembolik yapıların çev-

resinde çalışmaları istenen bu tür kişiler, toplumda başarı kazanmak için durumlarını yeniden tanımlamada olağanüstü biçimde yaratıcıdır.

Aslında, dünyayı fizikî özürlü bir kişinin açısından tecrübe edebilseydik, kendimizi ve başkalarını görüş biçimimizde daha yaratıcı olabilirdik. Kendisinden başka üç *özürlü* kadınla birlikte hoş ve esprili bir müzikal revü hazırlayan Victoria Ann-Lewis'nin bakış açısı bu türdendir.

Kendilerini yeniden sınıflamaları "Söyleyin Onlara Ben Bir Deniz Kızıyım" başlığında ve revü sırasında söylenen "Özürlü Olabilmek İstemez Misiniz?" gibi şarkılarda kendisini göstermektedir. Bir otomobil kazasında boynu kırıldığından bu yana tekerlekli sandalye kullanmak zorunda kalan Nancy Becker Kennedy şöyle diyor: "Bunun çatlakça olduğunu düşüneceksiniz, ama özürlü olmak yaşanılası harika birşey. Bir sürü çirkinliği olsa da, tıpkı Cehennem'e yolculuk yapıp geri dönmek gibi, bir ayrıcalık... Eğer herkes bunu yapabilse ve sağlam bedenli çıksa, gerçekten tavsiye ederdim."[1]

MUĞLAK DİL

Bir kelime veya söz birden fazla biçimde yorumlanabilir. İfadenin içinde göründüğü bağlam–sözlü bağlam da dahil, fakat aynı zamanda konu, zaman, konuşan ve dinleyen–genellikle muhtemel yorumların alanını azaltmaya yetecek kadar, anlamı daraltır.

Ancak kimi zaman bir kelime veya sözün birden fazla anlam taşıması kasten düşünülür. Maksat çoğunlukla mizah ya da nükte sergilemektir. Modern basılı ilânların çoğunda (hemen hemen hangi tam sayfa dergi ilânına baksanız görebileceğiniz gibi) bu geçerlidir. Bu aynı zamanda tişört mesajlarında, tamponlara yapıştırılan mesajlarda ve birçok fıkrada–özellikle de (cinsel) imalı fıkralarda–da görülebilir. Birçok durumda, muğlaklık, başka birşey ima ederken, yeterince masum görünen birşey denmesine fırsat verir. "Komik" kısım ikinci bağlantıyı yaptığımız zaman görünmektedir. Bu dil türünü bar ve restaurantlara yapıştırılan gülünç işaretlerde görüyoruz: "GARSONUNUZUN KABA OLDUĞUNU DÜŞÜNÜYORSANIZ, MÜDÜRÜMÜZÜ GÖRMELİSİNİZ" veya "DÖKÜLEN İÇKİLER PARA HALİNE GELEBİLİR."

Pek çok popüler bilmece ve bulmaca, ve daha gelişmiş kelime problemleri ifadenin muğlaklığı sayesinde çözülebilmektedir. Cevabı bulamayanlar, diğer yorumu göremeyenlerdir. Problemi çözenler ise ifadelerin birden fazla anlamına bir derece açık kişilerdir.

Aşağıda bu türden iki problem vardır. Çözümleri bölümün sonunda verilmektedir.

• 1955 yılında kaç ayda 28 gün vardı?

• Charles Brown Dr. Leslie Brown'ın oğludur, ama Dr. Leslie Brown Charles Brown'ın babası değildir. Bu nasıl mümkün olur?

G- DÜŞÜNÜŞ VE O-DÜŞÜNÜŞ

Bazı psikologlar iki geniş düşünüş tipi arasında ayırım yaparlar. Bunlardan birisi, *gerçekliğe uyumlu düşünüş,* yani *G-düşünüş*'tür. Bu düşünme türü karmaşık bilgilerin tahliline ve problem çözümüne ilişkindir. Korzybski'ci genel anlambilim hemen hemen yalnızca G-düşünüşle ilgilenmekte ve yol gösterici ilke olarak, dilimizin, temsil ettiği nesnel gerçekliklere uyumlu olması gerektiği kabul edilmektedir.

Bazen *otistik düşünüş,* ya da *O-düşünüş* denilen başka bir düşünme çeşidi daha vardır. İsminin de ima ettiği gibi, bu çok ilkel olan ve öncelikle "gerçeklik"e uyumlu olmayan zihnî bir faaliyettir. Düş kurmak O-düşünüş'ün bir çeşididir. Gün-düşü kurmak da başka çeşidi. İlaçların verdiği uyku halleri, halüsinasyonlar, ve diğer zihnî oyunlar böyledir.

O-düşünüşün bir biçimi "eidetic" muhayyiledir. Bu, sanki gerçekmiş gibi görünen zihnî bir hayal gücüdür. Yani, bir kişi, "gerçek" birşeyin görünüşünü veya sesini ya da kokusunu taşıyan bir imajı zihin yoluyla yansıtabilmektedir. Tuhaf olan, yetişkinlerin ancak yüzde onunun "eidetic" imajlar yaşayabilmesine karşılık, çocukların tahminen yüzde doksanının bu yeteneğe sahip olmasıdır. Bu yeteneğin niçin kaybedildiği belli değildir. Belki de, ergenlik civarında beyinde meydana gelen değişimlerle ilgilidir. (Bu dönemden sonra ikinci veya üçüncü bir dilin öğrenilmesinin çok çok zor oluşunun nedeni, kişinin fazla yaşlı olması değil, öncelikle beyindeki yanallaşmadır (lateralization). Bunun nedenleri muhtemelen hayatta yolumuzu çizerken kelimelere fazlasıyla bel bağlamamızdır aynı zamanda. Bir noktada şeyleri *görmeyi* bırakıp, onları *okumaya* başlıyoruz. Veya müzikte, insanlar dinlemeyi bırakıp–müzik grubunu, müzik ismini, müzik çeşidini vs.–etiketlemeye başlıyor.

Japonya'da hocalık yaparken, *soroban*'da, yani Japonca *abakus*'ta becerikli öğrenciler tanıdım, ki abakus dükkanlarda, bankalarda ve evde temel hesap makinesi olarak Asya'nın her yerinde hâlâ geniş biçimde kullanılmaktadır. Bazı öğrenciler bir abakusu gözlerinde canlandırabiliyor ve aynı zamanda çubukları aşağı ve yukarı kaydırmayı gözlerinde

canlandırabilerek hesap yapıyorlardı. Çoğumuza kafadan yapılması mümkün görünmeyen matematik problemlerinin cevabını öyle bir kişi rahatça *görebilir*. (47x13-8=603 gibi)

Bir final sınavında iken, zikretmek istediği belirli bir sözü hatırlayamayan bir öğrencinin durumu anlatılır. Öğrenci, o sözü nerede okuduğunu hatırlayabiliyormuş. Kendisini sınıftan çıkıyor, kütüphaneye gidiyor, raflardaki kitabı buluyor, kitabın sayfasını açıyor ve o sözü okuyorken hayal etmiş; kelimesi kelimesine mavi defterine geçtiği o sözü. Öğrenci daha sonrasında yaptığı "hile"den dolayı biraz suçluluk duyduğunu söylemiş.

"Eidetic" tecrübelerin her türlüsüne karşı Allah vergisi yeteneğe sahip en tanınmış kişiler arasında, Cornell Üniversitesi'nden Prof. Titchner bulunmaktadır. Okulun en meşhur bilginlerinden ve belağatlı hatiplerinden birisi olan Titchner, eidetik yetenekleri sayesinde ders notlarına hiç ihtiyaç duymadan dersini en ince ayrıntılarıyla anlatabiliyordu.

"Synaesthesia", diğerlerine göre daha yaygın olan bir başka O-düşünüş biçimidir. Synaesthesia, farklı duyusal tecrübelerin birbirine karıştırılmasını veya birleştirilmesini ifade eder. Görsel birşeyi tanımlamada sesi çağrıştıran bir kelimeyi kullanırkenki gibi, bazen duyuları birbirine katıyormuş gibi konuşuruz. *Gürültülü renkler*den sözedebiliyoruz, meselâ. Isıyla ilgili tabirleri çoğu kez diğer duyularla birlikte kullanırız–serin caz veya sıcak dokumalar. Fakat, bir O-düşünüş türü olarak synaesthesia duyusal tecrübeleri gerçekten birbiriyle karıştırmaktadır. Birçok kişinin bazı sayılarla veya haftanın günleriyle güçlü renk çağrışımları vardır (mavi Pazartesi gibi deyimleri veya klişeleri saymıyoruz.) Japonya'da synaesthesia estetiğin ve gündelik hayat kültürünün temelidir. Meselâ, yaygın rüzgâr çanı *(furin)*, rüzgârın çanı çaldırmasını sağlayacak şekilde büyükçe bir püskülün çan diline tutturulduğu küçük bir çandan ibarettir. Buradaki fikir şudur: Sıcak bir yaz günü *furin*in yumuşak ve tatlı sesini duyduğunuzda onu çaldıran esintiyi *hissedecek* ve böylece serinleyeceksiniz. Bazı renklerin sıcak hissettirmesi veya serinletmesi, bir çeşit synaesthesia'nın başka bir örneğidir.

Yaratıcılık, insanî kaynakların hepsini kullanmalıdır. Problemler genelde G-düşünüş açısından tanımlanmakta ve belki en iyi şekilde G-düşünüş biçimleriyle çözülmektedir. Bu, kelimeler tarafından yanlış yola sevkedilmeme veya engellenmeme anlamına gelir. Esas aldığımız sı-

nıflamada mümkün mertebe esneklik ve bir durumu nasıl tanımladığımız anlamına da gelir. Fakat O-düşünüşün de teşvik edilmesi gerekir. Gün-düşü kurmayı veya diğer içsel tecrübeleri bir kenara itmek, yaratıcılığın ilk parıltılarını söndürebilir.

Ah, evet. 1955 yılında, bütün yıllarda olduğu gibi, bütün aylarda 28 gün vardı. Leslie Brown ise Charles Brown'ın annesidir. Şimdi, şişedeki kaza gelince; şişenin içine ilk olarak nasıl girdiğini sorun kendi kendinize. Evet, onun şişenin içinde olduğunu siz *söylediniz*. Öyleyse nasıl çıkartabiliriz onu?

[1]Tom Shales, "'Mermaid' Adeptly Raises Consciousness", Deniz Kızı Bilinçleniyor, *Albuquerque Journal* (Aralık, 1983) s. A-11.

8

TECRÜBEMİZİ DÜZENE KOYMAK

Plainfield Eyalet Öğretmen Kolejindeki o muhteşem seneyi hatırlarsınız, hani futbol takımı birçok galibiyet kazanıp ülke çapında yenilgisiz küçük kolej takımları arasına girmişti. Takımın o harika kaptanını, Johny Chung'u hatırlarsınız, hani devre arasında bir kâse pirinç pilavını mideye indirip sahaya çıkmış, Plainfield'i galibiyete taşımış ve takıma imrenen Blackboard Bowl'dan davet alınmasına neden olmuştu? Hatırlamıyor musunuz? Belki onu hatırlayamayacak kadar gençsiniz, çünkü Plainfield Cumartesi gecesi futbol sonuçlarında yer aldığında bundan otuz sene önceydi. Hatırlamazsınız, çünkü Plainfield Eyalet Koleji diye bir kolej de yoktu. New Jersey'li bir halkla ilişkilercinin hiç bulunmadığı ve hakkında bilgi edinmeye dikkat etmediği yerlerden gelen futbol maç sonuçları münacatından yılmasıyla geliştirdiği *Grand Deception*'da (Büyük Aldatış) Alexander Klein'ın tanımladığı gibi, kocaman bir şakaydı bu. Eğer *Time* dergisi takım ve meşhur kaptanı Chung hakkında bir yazı hazırlamak istememiş olsaydı, Plainfield onbiri muhteşem Blackboard Bowl'a da gitmiş olacaktı. En sonunda yakayı ele verdiler, son haber bülteni, Johnny de dahil takımın bir sınavda kopya çekerken yakalandığını bildirdi ve oyun sona erdi.

Okuduğumuz ya da radyo veya televizyonda dinlediğimiz şeylerin çoğu hiç görmediğimiz kişilerle, hiç bulunmadığımız yerlerle ve belki olmuş, belki de hiç olamayacak olaylarla ilgilidir. O yılki spor haberlerinde, Plainfield Eyalet Öğretmen Koleji, Notre Dame veya Slippery Rock kadar sembolik gerçekliğe sahipti. Birileri çıkıp doğruluğunu kontrol edip de böyle bir okul olmadığını, tamamen oyundan ibaret olduğunu keşfedinceye kadar öyle değildi. Bu hoşunuza gittiyse ve hakkında daha sağlıklı bilgiye sahip olduğunuzu düşünüyorsanız, bu hikâyenin, Alexander Klein'ın ve hepsinin bir başka oyun olmadığını nereden biliyorsunuz?

Bu bölümde, kasten çarpıtılmış ifadelerle–şakalarla, abartmalarla veya yalanlarla (etiketlemenin bir diğer ilginç örneği)–değil, her gün yaptığımız ve duyduğumuz iyi niyetli, çokça yaygın açıklamalarla ilgileniyoruz. Hakkında konuştuklarımızı *nasıl* bildiğimizi bilebilmek için, söylediklerimizi değerlendirirken güvenilirliği noktasında bazı standartlar veya kıstaslar koyabilmek isteriz. Her türlü ifade türüne izin vermek, ama aralarında yine de ayırım yapabilmek isteriz: Meselâ, bazılarının *gerçek*, bazılarının ise *önsezi* diyeceği şeyler arasında; şahsî bir yargı olduğu için hiç kimsenin karşı çıkıp tartışamayacağı şeyler; ve ne olduğunu bilmeden, anlamak için anlaşmış olduğumuz için neredeyse hepimizin üzerinde anlaşmaya vardığı açıklamalar arasında ayrım yapabilmeyi isteriz.

Temel bir ayrım olarak görünen şeyle başlayacağız.

ÇİFTE STANDART: DUYU-VERİ VE SİSTEM

Sembollerin değerlendirilmesinde iki usûlün birbirinden ayırd edilmesi önemlidir: 1) Bir sembolün sözlü olmayan *duyu-veri gerçekliği*'ne karşı sınanması; ve 2) Bir sembolün *diğer semboller sistemi*nde sınanması. "Bu köpekte pire var mı?" cümlesi, sözlü olmayan köpeğin incelenmesiyle cevaplandırılabilir. "Bu köpeğin ruhu var mı?" cümlesi ise köpeği inceleyerek değil, ama *ruh* kelimesinin bir dinî sistemde kullanılış şekli araştırılarak cevaplanabilir. Ruhunu bulmak için köpeği incelemek veya "Bu köpekte pire var mı?" gibi bir soruyu soyut şekilde tartışmak iki standardın birbirine karıştırılmasıdır ve dolayısıyla varılacak her türlü kararı anlamsızlaştırır. Kelimelerin standartlardan birisi ile sınanabileceğini göremediğimizde veya bu ikisini değerlendirme süreci içinde birbirine karıştırdığımızda düşünüşünüz karışacaktır.

Bu iki değerlendirme standardı, gündelik davranışlarda olduğu kadar felsefe ve bilimde de iki temel gelenek ve yöntemdir. Bir, (en alt soyutlama düzeylerinde ve çoğu kez Korzybski anlambiliminde *uzanım yönelimi* (extensional orientation) denilen) *duyu-veri yönelimi* vardır, bir de (daha yüksek soyutlama düzeylerinde, soyutlama sürecinin farkında olarak veya olmayarak, ve bazen anlambilimciler tarafından *yoğunluk yönelimi* [intensional orientation] denilen) *sistem yönelimi* vardır. Akıl yürütmede, tümevarımcı yöntem duyu veri ile başlar ve onun sistemleştirilmesine doğru yol alır; tümdengelimci yöntem sistemden başlar ve sistemin kurallarından duyu veri hakkında sonuçlar çıkarır.

Duyu-veri vurgusu yönelimi ile sistem vurgusu yöneliminin karşılaştırılmasını, eğitim, felsefe, siyasî teori, din vd. gibi çeşitli sahalardaki karşıt eğilimlerin kıyaslanmasında uygun bir yol olarak buluyoruz. Sözgelişi, Batı dünyasındaki klasik eğitim yüzyıllardır "yedi yüksek ilim"i vurgulamıştır. Modern yüksek ilim kolejleri, uzun süredir bu aslî yedi disiplinden ayrı düşmüş durumdadır. Ancak bu asıl yedi (belağat, dilbilgisi, mantık, matematik, geometri, müzik ve astronomi) son derece sistem yönelimliydi. Hepsi de sistemlerin kurallarının öğrenilmesiyle ilgiliydi: İlk üçü, yani *Trivium*, öncelikle sözlü sistemlerdi; son dördü, yani *Quadrivium* ise öncelikle sayısaldı. Bilimsel görünen tek dal astronomiydi, ama–bitkileri ve hayvanları değil de–yıldızları ve gezegenleri inceleyerek, meraklı öğrencilerin araştırıcı ellerinden uzak mı uzak bir gerçekliğin "ebedî sistemi" keşfedilmek isteniyordu. Eğitimdeki daha çağdaş sahalar ise–tabiî ve sosyal bilimler, saha araştırmaları vd.–bilakis çok daha duyu-veri yönelimlidir.

Tümdengelimci muhakeme, biçimsel mantık, matematik ve insan davranışına kuralcı yaklaşım, öncelikle sistem yönelimlidir. Tümdengelim, görgülcülük, pragmatizm, ve insan davranışına tanımlayıcı yaklaşım (yani kuralların insanların yapmaları gerektiği şeyleri nasıl söylediği değil, insanların nasıl hareket ettiği ve konuştuğu) ise daha duyu-veri yönelimlidir. Aynı şekilde, din ve siyasette, geleneksel sosyal veya ahlâkî düzenin korunmasına yaptığı vurguyla, muhafazakâr felsefeler arasındaki ayrım sistem tarafına meyillidir. Din veya siyasetteki birçok biçimiyle liberalizm ise değişimi, ilerlemeyi vurgular ve "sistem"e meydan okur.

Algılanan gerçeklik ile dilin ilişkisinde, *duyu* veri ve sistemler yönelimleri arasında apaçık bir paralellik vardır. Dünyada hiçbir iki şey bir-

birinin tıpatıp aynısı değildir, denilir: Bu, kar tanelerinden alınan bir derstir. Ama, gerçekte birbirinin aynı olmayan şeyleri tanımlamak için tekrar tekrar aynı kelimeleri kullanırız. Şeylerin farklılığından haberdarlığı bir şekilde sembolleştirmek amacıyla her kelimenin farklı farklı olduğu bir dil hayal edilebilir mi acaba? Cevap *hayır* görünüyor. Her söz benzersiz olsaydı, taklit etmek ve dolayısıyla bir dili öğrenmek ve anlamak için hiçbir dayanağımız kalmazdı. Kısaca ne *sistem*imiz, ne de dilimiz olurdu.

Felsefe tarihinde, sistem yönelimine önem veren birçok düşünürü ve duyu-veri yönelimini vurgulayan diğerlerini bulmamız mümkün. F.S.C. Northrop, ilkinin (sistem yönelimi) Batı düşüncesini karakterize ettiğini, diğerinin de Doğu düşüncesini karakterize ettiğini belirtmiştir.[1] Northrop'un ayrımını bile, çok net biçimde iki-değerli olduğundan bazı Doğulu felsefeciler esasen Batılı saymıştır.

Ama biz, bu temel farkı göstermek için Batı ile Doğu'yu dövüştürmek zorunda değiliz. Batı felsefesinde sistem yönelimini vurgulayan düşünürler de bulunmaktadır; duyu veriye vurgu yapanlar da. Bu bilhassa Anglo-Amerikan geleneğinde doğrudur, zira Amerikalılar kadim Yunanistan'ın dehasına saygı duymakla birlikte, Amerikan düşüncesi daha çok İngiltere'ye, çok farklı görgül bir geleneğe borçludur. Örneklendirme ve basitleştirme gereğince, biri Rönesanslıların sonuncusu, diğeri ise "modernler"in ilki olan Plato ile Francis Bacon'ın alternatif felsefelerini ele alalım.

Çabuk değişik, kişiden kişiye farklılaşan ve dolayısıyla sağlıksız nitelikte olduğundan, Plato duyu verilerine güvensizlik duyuyordu. Ebedî, kalıcı/değişmez ve her yerde aynı olacak kadar sürekli birşeye duyduğu istek, kimi kez *klasik tutum* denilen şeyi temsil eder. Meselâ, *Theatetus*'unda, bu kitabın önceki bölümünde sunulmuş olan kişilerarası algının bir tanımını koyar ortaya. Ancak, kişilerin şeyleri farklı farklı gördüğü noktasını belirtmek yerine, Plato, çok karmaşık olduğu *için* algıya güvenmememiz gerektiğini belirtir. Daha güvenilir birşey içinse, Plato bu duyu dünyasından değil de öylesi problemlerin mevcut olmadığı bir *ideal* dünyasından olan bir sisteme yönelmiştir. Yüzyılımızın bir Platoncusu, Richard Weaver, bu görüşü açık seçik ifade eder:

Tabiî olarak, her şey, bilgiyle ne kastettiğimize bağlıdır. Ben şu klasik önermeye bağlı kalacağım: Duyumsama düzeyinde bilgi yoktur, o nedenle bilgi evrensellerdendir ve hakikat olarak bildiğimiz her şey tahminde bulunmamızı sağlar. Öğrenme süreci yorumu gerektirir ve genellememize ulaşmak için ne kadar az özele (particular) ihtiyaç duyuyorsak, hikmet okulunda o kadar zeki çocuklarız demektir.

Modern düşüncenin bütün eğilimi, buna bütün ahlâkî dürtüsü de denebilir, ferdi sonu gelmez tümevarımlarla meşgul etmektir. Bacon'ın zamanından beri dünya ilk ilkelere yaklaşmak yerine onlardan hızla uzaklaşmaktadır, sonuçta sözlü düzeyde "hakikat"ın yerini alan "gerçek"i görüyor ve felsefî düzeyde soyut fikirlere ve spekülatif tefekküre hücum edildiğine şahit oluyoruz.[2]

Böyle bir görüş rahatlatıcı gelebilir, ama bizi diğer sembolik sistemlere bağlamaktadır. Plato gibi Weaver'ın da gerçeklik dediğimiz şeyin değerini bulmaya çalışmamızdan son derece rahatsız olduğunu tahmin edebiliriz. (Gerçeklik, üçgenlerin hiçbir zaman tamamen mükemmel olmadığı, dairelerin hiçbir zaman tam tamına yuvarlak olmadığı, ve tanımların teoriye dayalı tahminlere en iyi ihtimalle yaklaşabildiği, duyu-veri düzeydedir.) Kısacası, Plato ve bir çağdaş Platoncu olan Weaver ile göstermeye çalıştığımız sistem yönelimi, insanın duyu-veri algılamasının, ancak sembolik bir sistemde mümkün olabilen incelik ve tutarlılığa ulaşamadığını kabul eder.

Francis Bacon, bunun karşısındaki görüşü temsil eder. Dörtyüz yıl öncesinden çağdaş anlambilimcilerin fikirlerini birçok açıdan önceleyen yazıları, sistemlere karşı neredeyse topyekün bir güvensizliği ve duyu-veriye ise aynı derecede topyekün bir inancı sergiler. Bacon, daha genel birşeye gitmeye yetecek örneklemeyi elde edinceye dek, duyu-verinin titiz bir kataloglanması şeklinde anladığı saf tümevarımı savunuyordu. Sistem tabiî biçimde, ama yavaş yavaş gelişecekti. Meselâ, bir ısı ya da ışık teorisi formüle etmeden önce, ısı ya da ışığın bilinen bütün örneklerini almamız ve onları incelememiz gerekirdi. Ancak o zaman, genellemeye, bir sistem kurmaya başlayabilirdik.

İki görüş de tatmin edici değil. Gündelik tecrübelerimizi dikkate almayan bir sistemin faydası sınırlı kalacaktır. Ve diğer taraftan, onu kabul etmeden önce böyle bir sistemin nereden geldiğini de sormamız gerekir.[3] Katışıksız biçimde tümevarılmış bir duyu-veriye dayalı bir sis-

tem imkansızdır; çünkü, ısı veya ışık terimlerini kullanabilmemiz için önce onların bir sisteme ait olduklarını varsaymamız gerekiyor. Neyi dahil ediyor, neyi hariçte bırakıyoruz? Her iki sistemde de, dilin cehaletinin, tasarlamayla değil, tesadüf ve anlaşmayla gelişmiş bir insan buluşu olduğunu görüyoruz.

Gerek gündelik tecrübeleri yorumlama biçimimiz ve gerekse bilimsel yöntem geleneği sistem ile duyu-verinin birleştirilmesini gerektiriyor. Şahsî yaşamlarımızdaki olaylarla başlarsak, farklı derecelerde, hem duyu-veri ve hem de kabul edilmiş bir sisteme ilişkin fazla tecrübemiz olmadığını söyleyebiliriz. Tecrübe ile, birşeyi algıladığımızda harekete geçen tutumların, sezinlemelerin, vd. tamamını kastediyorum. Sözgelişi, bir öpücük, duyu-veriden öte birşeydir. Birisinin olayı anlatırken söylediği "Öpüldüm" sözünden kastettiği, yalnızca dokunma duyularının hatırlanması değil, çok daha karmaşık birşeydir. Bir öpücüğün anlam (aşk, saygı ya da ihanet) taşıdığı bir sistemle ilgili bir tecrübe, sadece bir öpücük anlamının sözlü tasnifinden ibaret olmayan birşeydir.

Bir kimse, yağmur yağdığını gözlemliyorsa, bu tecrübe duyu-veriden ibaret değildir. Öyle olsaydı, içeride oturup dışarıda yağan yağmuru anlatan birisinin tasviriyle, yağmurun altında duran birisinin tasviri birbirinden tamamen farklı olurdu. Duyu-veri her olayda farklıdır. İçerde, birisi birşeyi görebilir, duyabilir ya da koklayabilir. Dışarda ise, başka birisi birşeyi hissedebilir, koklayabilir, ya da birşeyi görebilir veya görmeyebilir. Neden ikisine de, aynı yağmur ismi veriliyor? Yağmur yağdığının gözlemlenmesi, her türlü duyu-veriyi aşan bir yorumdur, çünkü yağmur fikri, bütün tecrübeleri yağmur sınıflaması halinde düzenleyen bir sistemin parçasıdır.

Bir günü sırf duyu-veri yönelimiyle, ya da sırf sistem yönelimiyle yaşamak zordur. Tecrübelerimizi anlamlı kılmaya çalıştıkça, bir yönelimden diğerine yaklaşırız. Şüphesiz, iki konum, bu tartışmanın gösterdiği kadar net ve sabit de değildir.

Anlambilimciler, tecrübemizi sınırlayan veya sözsüz dünyayı sözlü dünyaya uydurmak için değiştiren sözlü sistemlere pek güvenmezler. Dil yaşanılan tecrübelere hizmet etmelidir, tecrübeler dile değil. Bu noktaya kadar (ve bu doğrultuda) anlambilimci duyu-veri yönelimlidir.

Şimdiye kadar anlattıklarımızı özetlersek, bütün tecrübeler daha büyük bir sistemde anlam biçilen, hemen o andaki duyu-verilerin bir kombinezonudur. Bu sistem, bir olayı belirlememize ve sınıflamamıza yara-

yan bir dil sistemi de olabilir; olayı yorumlarken kullandığımız dinî, siyasî ve sosyal bir sistem de olabilir.

İlkinde, sözkonusu sistem kültür ve dile dayalı olup, kaçınılmazdır. İkincisinde ise, daha şahsî, ve bir derece bir tercih meselesidir. Sadece duyu-veriyle (o da, hem bir toplum içinde büyüdüğümüz ve bilincine ermeden bir dili öğrendiğimiz halde sadece duyu-veriyi edinebilirsek) hiçbir yere ulaşamayız. Sadece sistemle ise aşırı yorumcu, fazlasıyla dile bağımlı, ya da kelimelere ve sistemlere "takılı" kalırız. Önemli olan, başladığımız ve vurgu yaptığımız noktadır. Eğer tecrübeyle başlarsak, yani olabildiğimiz kadar duyu-veriye yakın olursak, daha güvende olacağımızı bir önceki bölümün sonuçları ortaya koymaktadır.

TECRÜBENİN OLGUN VE OLGUNLAŞMAMIŞ DÜZENLEMESİ

Her gün, olayları işimize yarar görünen bir sisteme yerleştirmek için fırsat buluruz. Eğer soğuk bir kış sabahıysa ve araba birinci defada veya ikinci defada veya üçüncü defada çalışmıyorsa, araba dördüncü (ya da n'inci) defada çalışacak mı, yoksa otobüse binmemiz mi gerekli, buna karar vermeliyizdir. Karar anında, geçmiş tecrübelere dayanan bir sisteme güveniriz. Uzanımsal tecrübeden yoğunsal yoruma yöneliriz ("Bu araba eninde sonunda çalışacak" ya da "Bu araba asla çalışmayacak"). Bunun ne zaman yapılacağı önceden tahmin edilemez. Ya da, ancak belli ihtimal sınırı içinde tahmin edilebilir. Eğer tamamen sistem yönelimliyseniz, denemeden önce neler olacağını bilirsiniz. Eğer saf tümevarımcıysanız, hiçbir zaman bilmezsiniz.

Sık sık, başka kişiler hakkında, onların sistemlerinin sonuçlarına dayanarak yargılar veririz. Ahmak için, "Bazıları ne zaman çekileceğini bilmiyor," deriz. Kahraman için de, "Bazılarında değerli şeyler var," deriz. Belki ahmak ile kahraman aynı kişidir–ama, kahraman bir defa daha fazla denemiştir.

Yunan mitolojisi, zorlama ve metanetten ziyade ceza sayesinde, son derece uzanımsal olan karakterlerle doludur.[4] Akla hemen Sisyphus ve Tantalus geliyor. Onların çabaları bildiğimiz kadar, devam ediyor. Onlara karşı ümit, acıma ve Camus ile varoluşçulardan bu yana da aynîleştirme duyabiliriz. Eğer "mitoloji içre" isek, biliriz ki, Tantalus'un meyveleri ve içkisi elimizin uzanamayacağı bir yerde duracak, ve de talih asla Sisyphus'a gülmeyecektir. Fakat, bunun bizim için değil, bir defa daha deneyip denememe veya genel bir sonuca (sistem) ulaşıp ulaşmama ko-

nusunda tercih yapan başkaları için geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Bu bizim tercihimiz olduğunda, kesinkes bilmediğimizi biliriz. Tahmin edilebilir bir davranış içinde hareket etmeye yatkınızdır, doğru, fakat bunun nedeni herhangi birşeyin kaçınılmaz oluşu değil, klasik deyimle, kendi mitolojimizin ürünü haline gelişimizdir. Bu anlamda, asla vazgeçmeyen inanan ile hep vazgeçen nörotik, onlara verdiğimiz etiket dışında o kadar farklı değildir. Bizim ömrümüz ise onların arasındaki o geniş ülkede geçer.

Meydana gelecek şeylere ilişkin tahminimizin (yani, bir tecrübeyi bir sistem halinde sınıflayışımızın) meydana gelen şeylerin tayininde etkili olduğunu gösteren çok sayıda örnek vardır. Bu örnekleri 5. Bölüm'de tartışmıştık. Fakat "dünya bizim irademizden bağımsız" olduğu ölçüde, tahminlerde bulunmaya mecburuz. Yaptığımız tahminler ise kısmen dünyayı nasıl tanımladığımıza bağlı olacaktır.

OLAĞAN DİL

Tecrübelerimizi kaydetmek veya iletmek için, bu tecrübeleri, popüler biçimde anlaşılabilen sembollere indirgeriz. Bizim dilimizi konuşan toplumun bütünü bu sembolleri müzakere ettiğinden, dilimiz mecburen "gevşek" ve hatta savruk olacaktır. Tabiatı ve amacı, onun, dille anlatılabilecek tek bir tecrübeden daha genel olmasını gerektirdiğinden, dil hiçbir zaman kesinlik göstermez. Sembolleştirilmiş tecrübelerimizin büyük çoğunluğunu, bu *olağan dil* nakleder. Bir bilim adamı veya bir sahanın uzmanı daha kesin bir dil ister, çünkü onun sözlerini okuyan ya da duyanlar o dilde özel eğitim görmüş sayıca az bir topluluktur.

Üstelik, dil bir insan ürünü olduğundan, bütün ifadelerinde insandan birşeyler bulunur—"dış" dünyaya ilişkin açıklamalar olarak görünenlerde dahi. Daha önce belirttiğimiz gibi, duyu-veriden *tecrübeye* doğru gidildikçe, şahsî katılım hayli artar, ve anlamlı ifadelerimizin çoğu, şu ya da bu türden tecrübeleri konu alır. Ancak, dış dünyaya ilişkin açıklamalara şahsî katılımın dereceleri vardır. Oyun sergileyen fillerini öven coşkulu sarhoş veya anne-babasına odasındaki milyonlarca kaplandan yakınan çocuk, ya da hep kötü not alan ve yağmurun altında durup pekiyi'lik ilk kağıdına bakıp "Harika bir gün!" diye haykıran öğrenci, tasvir ettiklerini sandıkları şeyin büyük ölçüde parçası haline gelmişlerdir. Fakat, bunlar uç örnekler olsa da, sözkonusu olan derece farklılığıdır. Ne zaman birşey söylersek, tasvir ettiğimiz şeye kendimiz-

den birşeyler katarız. Alışılmış dilimiz kesinlikten uzak olsa bile, cümle türleri arasında önemli ayrımlar yapabiliriz. Dilimizi elimizden gelen en güzel şekilde kullanmak istiyorsak, bunlar çok önemli değerlendirme standartları sağlamaktadır. Meselâ, şu cümlelerin birbirinden farkını ortaya koyabiliriz:

1. *Köpek havlıyor.*
2. *Köpek sağlıklıdır.*
3. *Köpek insanın en iyi arkadaşıdır.*
4. *"Köpek" dört ayaklı, havlayan bir hayvandır.*

Yukarıdaki cümlelerin hepsi, aynı kelimeyle başlıyor: Köpek öznesiyle. Fakat, muhtemel bir bağlam hayal edersek, her cümle birbirinden farklı. İlki, bir tasvir cümlesi; ikincisi, çıkarıma dayalı bir cümle; üçüncüsü bir değer yargısı cümlesi; dördüncüsü ise bir totoloji. Bu dört tip cümle, gündelik konuşmalarımızın muhtemelen büyük kısmını içine alır. Bunların hepsini inceleyeceğiz.

TASVİR İFADELERİ

Diyelim ki, önümüzde bir köpek var, ve köpek havlıyor. O zaman şu ifade üzerinde anlaşmamız gerekir: "Köpek havlıyor." Hepimiz sağır olsaydık, köpeğin ağzını açıp kapadığını görebilir, fakat köpeğin havlayıp havlamadığını söyleyemezdik. ("Ağzını açıp kapadığını görüyorum, fakat hiçbir şey işitmiyorum–havlıyor mu?") Havlıyor kelimesi genellikle sese atıfta bulunur. Ses hakkında bir açıklama yapmamız içinse, o sesi algılayabilmemiz gerekir.

Aynı şekilde, köpeği gözlemleyemeseydik, elimizde hiçbir anlaşma temeli kalmazdı. Meselâ, diyelim ki, tecrübeyle biliyoruz ki, Barney'nin evindeki telefon çaldığında köpeği vahşi şekilde havlar. Barney'nin evine telefon edip, telefon çalınca köpeğinin havlamaya başlayacağını bilmenin tam zamanı diye düşündük. Telefon ettiğimizde Barney'nin köpeğinin havladığı hususunda anlaşabiliriz, fakat köpeği gözlemleyemediğimizden, anlaşmamız meşrulaştırılamaz.

En doğru ve kesin açıklamalar, gözlemleme yeteneğine sahip kişilerin gözlemlediği şeylere ilişkin açıklamalardır. Tek bir kişinin sınırlı kalması nedeniyle, gözlemde bulunabilen ve gözlemleri hakkında anlaşabilen kişilerin sayısı arttıkça, onların ortak tasvir açıklamalarına o kadar

çok güvenebiliriz. Bir açıklamaya güven duymak için, tek başına anlaşma yeterli bir kıstas değildir. Fromm'un "isimsiz otorite" dediği alışkanlığın baskısından, "yaygın kanaat"ten vd. açık zorlamanın en aşikar biçimlerine dek, toplumda anlaşma meydana getirmenin çok çeşitli yolları vardır.[5]

Birden fazla gözlem yeteneğine sahip kişinin gözlemlediği şeylere ilişkin yapılan açıklamalara, tasvir ifadeleri diyeceğiz. Bu standartlara göre, bir numaralı açıklama, eğer havladığını gözlemlediğimiz bir köpek hakkında yapılıyorsa, tasvir ifadesidir.

ÇIKARIM İFADELERİ

Diyelim ki, önümüzde bir köpek duruyor ve içimizden birisi "Köpek sağlıklı" diyor. Karşımızda gözlemleyecek birşey (birşeyler yapan köpek) var belki, ama sağlığı havlamayı gözlemlediğimiz gibi gözlemleyebilir miyiz? Sağlıklı sıfatı, genelde gözlemlenemeyen bir dahilî durum için kullanılır. Bilhassa kendimiz için, bu kelimeyi, "Sanırım sağlıklıyım" veya "Kendimi sağlıklı hissediyorum" şeklinde bir cümle içinde kullanırız, çünkü sağlıklı tanımını oluşturan tüm dahilî şartları, bir doktor gibi gözlemleyemeyiz. (Doktora gittiğimizde veya köpeğimizi veterinere götürdüğümüzde, çıkarımımızı sınamaya çalışıyoruzdur.)

Köpeğin sağlıklı olduğunu gösterebilecek kimi gözlemlenebilir hareketleri belki hayal edebilirsiniz; fakat, gündelik dilde sağlıklı anlamına gelen dahilî durumu gözlemleyemediğiniz için, bu cümleye (köpek sağlıklı) tasvir ifadesi diyemezsiniz. Köpeği gözlemlemeden kurulan ifadeye gelince, bilinene dayanarak bilinmeyen hakkında bir tahmin yürütüyoruzdur. Ve, bu ifadelere çıkarım ifadesi diyeceğiz.

Çıkarım ifadeleri, doğrulanabilme yeteneklerine göre sıralanabilir. Doğrulanma yelpazesi ise, anında doğrulanabilen'den doğrulanamaz olan'a dek uzanır. Bir arkadaşınıza telefon ediyor ve "Arkadaşım bu saatte evde olmalı, öyleyse telefona cevap verecektir" çıkarımını yapıyorsanız, çıkarımınızın doğru olup olmadığını birkaç saniyede belirleyebilirsiniz. Ama sizin telefonunuz çalar ve açtığınızda hattın diğer ucunda kimse çıkmazsa, size telefon edenin bir telefon sapığı olduğu çıkarımında bulunabilir ve size kimin niçin telefon ettiğini doğrulayamazsınız.

Çıkarım ifadeleri, muhtemel oluşlarına göre de sıralanabilir. Bilinmeyen hakkındaki bazı tahminler daha fazla bilgi ve daha fazla tecrü-

beye dayandıkları için başka tahminlerden daha isabetli olabilmektedir. Profesyonel kumarbazlar, sigorta şirketleri ve borsa yatırımcıları, ellerinden gelen en iyi çıkarımları yaparak ihtimallere oynayanlardan bazılarıdır.

Tasvir ifadeleri gözlem esnasında kesindir; çıkarım ifadeleri ise ya muhtemeldir, ya da daha sonraki bir zamanda doğrulanabilir niteliktedir.

Pek çok yazar, bizim çıkarım ifadeleri dediğimiz kategoriden sayılan cümleler arasında ayrıma gitmeyi tercih ederler. Birşeyin niçin vuku bulduğunu açıklayan bir hipotez ve vuku bulacak birşeye ilişkin bir tahmin birbirinden ayırd edilebilir. Yani, birşeyin (meselâ, bir fizik kanununun) genelde niçin vuku bulduğuna ilişkin bir prensibi açıklayan bir ifade ile o kanuna dayanarak belirli bir olayı önceden tahmin etmeye yönelik bir ifadeyi birbirinden ayırmak mümkündür. Konuşmalarımızın büyük kısmında esası bu ayrımın oluşturduğuna inanmıyorum. 'Elimdeki kibrit çöpü alevine üflediğimde alev sönüp gider' diyorsam, geçmişteki olaylara dayanarak gelecekteki bir olay hakkında ön-tahminde (prediction) bulunuyorumdur. Açıklamam, o olguyu açıkladığı varsayılan bazı fizik kanunlarına dayanan bir çıkarım da sayılabilir. Veya, açıklamam geçmiş olayların tasvire dayalı bir genellemesi de sayılabilir–şimdiye dek ne zaman kibrit alevine üflemişsem hep sönmüşlerdir. Her iki halde de, bilinene dayanarak bilinmeyen hakkında bir tahmin yaptığımızda çıkarım sahasındayızdır; tahminimiz ister mâkul bir açıklama olsun, isterse gelecekteki özgül bir olay hakkında olsun, durum değişmez.

İnsan davranışlarının belki de çoğu çıkarıma dayanır. Sadece hangi aptal olursa olsun çıkarımlar yapabileceği için değil, davranışlarımızı dayandıracağımız olgusal gerçeklere çoğu zaman sahip olmadığımızdan dolayı bu böyledir. Yaptığımız şeyi anlamlı kılmak ve gelecekte ne yapacağımızı önceden görmek için, varsayımlarda bulunmamız gereklidir. Bunu kabul etmek, ihtiyattan el etek çekeceğimiz anlamına gelmez. Tersine, çıkarımlarımızı destekleyen olgu-tanım temelini gözönünde tutarak, bu çıkarımlarda bilhassa dikkatli olmamız gerektiği anlamına gelir. Ki, elimize yeni bilgiler geçtikçe tahminlerimizi değiştirmeye rıza göstermemiz gereklidir.

YARGI İFADELERİ

Dörtlü listemizin üçüncü ifadesindeki "insanın en iyi arkadaşı," gözlemlenebilen birşeyin tasviri değildir. Bir insanın hissetmiş olduğu şeye dayanarak yapılan bir çıkarımı olabilir belki (Barney'nin en iyi arkadaşı köpeğidir); fakat başkaları aynı derecede yerinde ifadelere başvurabilir: "Köpek insanın en kötü arkadaşıdır" gibi. Bu türden ifadelerde, değerlerimizi esas tutarız. Bir kişi için en iyi arkadaş bir köpektir; bir diğeri için bir kedi ya da kanarya olabilir; bir başkası için de annesi. Anlaşmaya varılması çok şey ispatlamaz, çünkü bir gözlem üzerinde değil, değerler üzerinde anlaşmaya varılıyordur. Bu tür ifadelere yargı ifadeleri diyeceğiz.[6]

"Zevkler (ve renkler) tartışılmaz" yargılara ilişkin kabul görmüş bir yargıdır: herkesin zevki kendine. Siz bifteğinizi pişmiş seversiniz, bense az pişmiş. Siz üçer aylık bir sistemi tercih edersiniz, ben sömestir sistemini. Siz bu kitaptan sıkılırsınız, bense ona bayılırım. "Zevkler ve renkler tartışılmaz."

Değer sorunu, Charles Morris'in belirtmiş olduğu gibi, bütün akademik disiplinler için sözkonusudur. İyi ya da kötü hakkında herkesin söyleyecek birşeyi vardır, ve herkesten de öğrenilecek birşey vardır. Fakat, tasvir veya çıkarım ifadelerindekine nisbeten yargı ifadeleri arasında daha az anlaşma beklememiz mümkündür. Milletlerarası ince zevk sahipleri veya eleştirmenler kongresine göre milletlerarası fizikçiler kongresinde daha fazla anlaşma sağlanacağını bekleyebiliriz.

Anlaşma gerekmediği ve hatta beklenmediğinden, yargıların çoğu kez değerli olduğu ileri sürülebilir. Birbirinden çok farklı insan davranışlarını ve kültürel eserlerini açığa çıkaran ve teşvik eden, işte insanlar arasındaki bu tercihler alanıdır. Eğer hep aynı yargıyı paylaşsaydık, hepimiz aynı kişiyi sever, aynı yemeğe iştah duyar, aynı işi yapmayı isterdik. Durum öyle olmasa da,–Allah'tan ki öyle değil–bir kültür içindeki tercihler benzerlik arzeder. Dil nasıl öğreniliyorsa, güzellik, moda, zevk ölçüleri vs. de öyle öğrenilir. Bir kültürde, yargılar birbirine ne kadar benziyorsa, tasvirlerle karıştırılma ihtimali de o denli yüksektir. Birşey üzerinde herkes anlaşmaya varmışsa, onun mutlaka doğru olduğunu varsaymak herkese kolay gelir.

Yargıları mahiyetlerine göre değerlendirmemiz ve tek-tip yargılar beklememiz veya talep etmememiz yerinde olacaktır. Önemli olan,

yargıda bulunurken yargıları sanki gerçekmiş gibi ifade etmekten kaçınmak ve diğer şıklara açık olmaktır. Böyle bir tercih, iletişim ortamını iyileştirmekle kalmaz, bizi daha ilginç bir kişi haline getirir.

TOTOLOJİLER

Köpek hakkındaki dördüncü ifade daha da farklı. Dört ayağı gözlemleyebiliyoruz, havlamayı gözlemleyebiliyoruz. Fakat, diyelim ki cümle, bu köpeğin dört ayağı var ve havlıyor, anlamına gelecek şekilde değil de, köpek dört ayağı olan ve havlayan bir hayvandır, şeklinde söylendi. Köpek hakkında konuşurken, bir kelime ve onu nasıl kullanmak istediğimiz hakkında konuşuyoruzdur. Tanım ne kadar faydalı olabilecekse, köpek'e bir tür tanım veriyoruzdur. Aynı şekilde, "İnsan tüysüz bir iki-ayaklıdır" diyebiliriz; şu insanın tüyü yok ve iki ayağı üstünde yürüyor, diyor değilizdir. İnsanı (ve bu arada kanguruyu) bu özelliklerle tanımlayabileceğimizi söylüyoruz. Bu tür köpek ve insan tanımları pekâlâ yararsız olabilir. Her hâlükârda, onlar birer tanımdır, tasvir ifadeleri değil.

Kelimelerin anlamı ya da kullanımı üzerindeki anlaşma, bir totolojinin ayırd edici özelliğidir. Bir kişi bir açıklamanın isabetli olup olmadığını gözlemlenen gerçeklikle (tasvir) veya gözlemlenmeyen fakat muhtemel olay ya da açıklamayla değil, bir kullanım sistemiyle anlamaya çalışıyorsa, totoloji yapıyordur. Nitekim, deminki cümle de bir totolojidir; çünkü, yazarın bu kelimeleri nasıl kullanmak istediğini ifade ediyor. Tanım gereği, "bir köpek ...tır" veya "adalet ...tır" veya "anlamsız ...tır" dediğimizde, bu ifade bir totolojidir ve ispatlanamaz; olsa olsa belli bir kullanım sistemi içinde ya kabul edilir, ya da reddedilir. Şayet, "Köpek insanın en iyi dostudur" şeklindeki cümleyle köpeğin dostluk açısından tanımlanması amaçlanıyorsa, bu cümleyi bir totoloji olarak sınıflandırmak mümkündür. Köpeklerin çocukları ve postacıları ısırdığı sözsüz dünyaya atıfta bulunmadan bu cümle kullanıldığı için, en yaygın anlama bu cümlenin sahip olduğu söylenebilir.

"-tır" fiili çok sayıda görevi yerine getirdiğinden ve o kadar çok cümlede kullanıldığından, aslında çıkarım veya yargı ifadeleri olarak kastedilen ifadeler totoloji olarak kullanılagelmektedir. Bir insanın köpekler konusundaki tercihi meşhur olunca, İngilizce konuşan dünya, köpeği bir değer sistemi cinsinden tanımlar hale gelmiştir.

Farklı ifade sınıflandırmaları birbirine karıştırıldığında, konuşmalar da karışmakta ve iletişim kopuklukları meydana gelmektedir. Bir iddianın baskısıyla veya dil muğlaklıkları yüzünden, bir cümlenin bir anlamıyla yola çıkıp diğerine saparız. Sıklıkla şöyle birşey yaşanır: Konuşmacı bir tasvirmiş gibi görünen bir sözle başlar, fakat bu söz öyle genişler ki neredeyse bir genellemeye dönüşür. Aynı konuşmacıya karşı çıkıldığında, istisnaları bertaraf etmek için tasvirini totolojiye çevirir. Meselâ, bir kişi "Kadınlar duygusaldır ve bir kriz karşısında asla soğukkanlı olamazlar" diye bir iddiada bulunabilir. Bir başka kişi ise o kadar duygusal olmayan ve kriz karşısında çoğu erkeklerden daha rahat davranan bir kadın tanıdığını söyleyerek cevap verir. İlk konuşmacı şöyle cevap verir: "Tamam da, o kimse gerçekten kadın sayılmaz." Aslında yaptığı şey, konusmanın konusunu kadınlardan kendi kadın tanımına kaydırmak olmuştur. Bu iddia kendisini Kadının Özgürleşmesi hareketinin eleştirmenleri tarafından çeşitli şekillerde ortaya atılarak, hareketin "sözcüleri"nin çoğu, "kadından başka birşey" olarak, yeniden sınıflandırılmaktadır.

Son ayırım önemli. Birisi bir satranç oyunundan sözederken "Fil; oyuncular ne kadar isterse veya başka bir taş tarafından durdurulunca ya dek, kendi renginde çaprazlamasına hareket eder" dediğinde, bir totolojiye de işaret ediyor olabilir; bir satranç oyununda görmüş olduğu şeyin tasvirini de ifade ediyor olabilir. Burada, açıklamayı yaptıran şartların tesbiti önem taşıyor. İki ihtimal sözkonusu olabilir. Bu söz gözleme mi, yoksa satranç hakkında okunan bir kitaba mı dayanarak söylendi? Eğer birincisiyse, o zaman o söz bir tasvirdir ve bir tasvir olarak da tasvirden öte hiçbir geçerliliği yoktur. Yani, bu şartlar altındaki konuşmacı, bilinene dayanarak bilinmeyen hakkında tahminlerde bulunması gerektiğinden, sadece ve sadece filin gelecekte nasıl hareket edeceği hakkındaki çıkarımları söyleyebilir. Eğer ikincisiyse, konuşmacının geçmiş, şu an ve gelecek hakkında konuşması için hiçbir gözleme ihtiyacı yoktur, çünkü fil'i onun hareketleri cinsinden tanımlamıştır. Hangi taş bu tanıma uygun hareket etmiyorsa, bir fil değildir. İkinci durumda, ifade bir totolojidir.

ÖLÇÜLER VE BAĞLAMLAR

Bir sözün hangi bağlam içinde söylendiği bilinmeden, o sözü bir tasvir, çıkarım, yargı veya totoloji diye sınıflamaya girişmek nereden

bakılsa risklidir. İzleyen bölümde, bağlamın bazı yönleri üzerine daha fazla şeyler söyleyeceğiz, fakat şimdi tek başına bulunan ifadelerin değerlendirilmesindeki genel probleme değineceğiz.

En azından, sözlü bağlam, yani bir değerlendirme ifadesini çevreleyen diğer cümleler vardır; insanların sözlerinin "bağlam dışı" aktarılmasına itiraz ederken düşündükleri şeydir bu. Ancak, onun da ötesinde, (izleyen bölümde bahsedilecek olan) paralinguistik sözler vardır; "iyi şanslar!" nidasını bir biçimde söylendiğinde şen-şakrak bir dileğe, farklı bir ses tonunda söylendiğinde ise başarıya ilişkin iğneleyici bir kuşkuculuğa çeviren sözler. Sözsüz bağlamından soyutlanmış yazılı sözlerden teşvik mi, yoksa istihza mı kastediliyor, anlamak mümkün değildir. Bir de zaman bağlamı vardır. Bir vakitte bir çıkarım olan, bir başka vakitte bir tasvir ifadesi olabilir. Çoğu kişi, "Dünya yuvarlaktır" (veya "Dünya elipsimsidir") ifadesini bir olgu-tasviri ifadesi şeklinde sınıflamak isteyecektir; oysa, bu sözün uygun standartları karşılamasını sağlayan ölçümler oldukça yenidir. Bu arada, sosyal ve kültürel bağlamın da hesaba katılması gerekir. "Her cana bir parça yağmur yağar"ı gözlemlerken bir ilahiyatçı ya da coğrafyacı muhtemelen farklı maksatlar güdecektir.

Bu tür geniş bağlamlardan başka, bir açıklamanın yapıldığı özgül şartları da gözönünde bulundurmamız gerekir; çünkü bunların, açıklamayı değerlendirmemiz için ölçülerimizle sınanması gerekecektir. Sözgelimi, "Yağmur yağıyor" ifadesi sadece, kişi havayı gözlemişse, bir tasvir ifadesidir. Eğer gökgürültüsünü ve suyun çatıya çarpmasına benzeyen bir sesi işitmeye dayalı olarak söylenmişse, cümle, bu tecrübelere dayanan bir çıkarımdır. Daha kesin konuşan birisi şöyle diyecektir: "Gökgürültüsünü ve çatıya düşen suya benzer sesleri duyuyorum, ve bundan yağmur yağdığını çıkarıyorum." Bu önemsizmiş gibi geliyorsa, bunun nedeni yağmur yağmazken yağıyor diye tahminde bulunmanın genelde zararı yokmuş gibi görünmesi olabilir. Fakat yaşamımızın büyük kısmında tasvirlere değil, *çıkarımlara dayanarak hareket ederiz*. Böyle zamanlarda, çıkarımlarda bulunduğumuzu bilmek bizi daha uyanık ve dikkatli kılabilir. Sanki çıkarımımız bir tasvir kadar doğru ve kesinmiş gibi "Önümdeki araba az sonra dönecek" demeye göre, "Önümdeki arabanın sağ sinyal lambası yanıp sönüyor (tasvir), ve bundan onun döneceğini (çıkarım) anlıyorum" demek, bizi hareketimizde daha fazla ihtiyata sevkedecektir.

Açıklamaların değerlendirilmesi hususunda daha keskin bir eleştirel tutum geliştirmenin yollarından birisi, herhangi bir açıklamaya neden olabilecek farklı farklı bağlamlar ve özgül durumlar hayal etmektir. Bu bir anlamda geriye çalışıyor olsa da, örnek açıklamalar üzerinde hayal kurmamız, kendimizin ve başkalarının konuşma alışkanlıklarına karşı daha eleştirel olmamıza yardım eder. Aşağıdaki örneklere bakarak, her birisi için, farklı değerlendirmeleri sonuç veren, farklı muhtemel bağlamlar ve farklı muhtemel durumlar hayal etmeye çalışın.

1) Kibar kimseler en son bitirir.
2) Bütün yollar Roma'ya çıkar.
3) Şubat en soğuk aydır.
4) Fıkra, insanı dinlendiren hoş bir fasıladır.
5) Lincoln: Büyük bir adam, büyük bir araba!

KONU FARKLARI

Tartıştığımız dört cümle türü için faydalı varyasyonlar vardır. Başlıklar konuyu zaten tasvir ettiğinden fazla açıklama yapılmayacak.

Şahsî tasvirler (veya bana-göre gerçekler): "Dişim ağrıyor" veya "Uykum var." Bunları, birden fazla gözlemcinin doğrulaması zor veya imkansızdır.

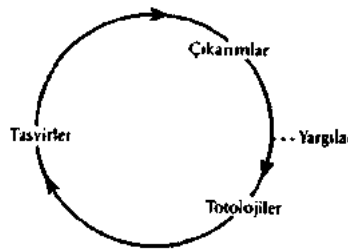
Tasvir aktarımları: "Tibet'in başşehri Lhasa'dır;" "George Washington 1732'de doğdu." Bu tasvirler nitelikli gözlemciler tarafından sınanmışsa da, açıklamayı yapan kişi bu sınamaları yapamayacak durumda olabilir.

Çıkarım aktarımları: "Mars gezegeninde hayat yok;" "Lee Harvey Oswald zihinsel özürlüydü;" "Patrick Henry 'Ya hürriyet, ya ölüm' demişti." İlk açıklama, içinde bulunduğumuz tarih itibariyle, elde mevcut verilere dayalı bir çıkarımdır sadece; gelecekte ispatlanabilir de, çürütülebilir de. İkinci açıklama çeşitli problemler arzediyor; bu problemlere, Oswald'ın Başkan Kennedy'yi vurduğu çıkarımı da dahil (Warren Komisyonu'nun esas aldığı "kanunî delil" Oswald'ın suçluluğunu "mâkul bir şüpheyi aşacak biçimde" ortaya koysa da, bu delil evrensel bir kabul görmüş değildir). Bir diğer zorluk, "zihinsel özürlü"nün anlamı hususunda çıkıyor. Bazıları için, başkasını vuran kim olursa olsun "zihinsel özürlü"dür. Ki bu, "zihinsel özürlü"nün muhtemel tanımlarından birisidir. Diğer tanımlar alındığı takdirde, bu durum sadece çıka-

rım haline gelebilir. Üçüncü cümle, halk katında bir tasvir aktarımı olarak düşünülmekte. Fakat yapılacak küçük bir araştırma, bu söze ilişkin kayıtlarımızın ilk kez, Henry'nin yirmi yıl sonra yazılan biyografisinde ortaya çıktığını gösterecektir. Birisi çıkıp, ünlü cümlenin sahibinin Henry değil de, biyografisini yazan olduğu çıkarımını yapabilir.

Bu dört tercih, çizgisel bir yelpazeye yayılmış görünmektedir: Bir kutubu tasvir açıklamaları, diğer kutubu ise totolojiler temsil etmektedir. Bu durumda, çıkarımları tasvir açıklamalarının yanına, yargı açıklamalarını da, çıkarımlarla totolojilerin arasına koyabiliriz. İki kutup şeklindeki uçlar bize en azından, (tasvirlere ilişkin) duyu-veri yönelimleri ile totolojilere öz-niteliğini veren sistem yönelimleri arasındaki karşıtlığı hatırlatacaktır. Çıkarımların totolojilerden çok tasvirlere yakın olduğunu ve yargılarımızın duyu-verilerden çok, iyi-kötü, çirkin-güzel gibi ferdî ve sosyal kıstaslarımıza (sistemlerimize) yakın olduğunu düşünmek daha kolayımıza gelir.

Oysa, konuyu daha iyi anlatacak bir şema daire şeklinde olacaktır:

Dairesel modelimiz, tasvir açıklamalarımızın dahi kelimelere veya diğer sembollere dayandığını ve onlarla ifade edildiğini; ve dolayısıyla ancak bir sistemin parçası olarak anlam taşıyabileceklerini hatırlatır bize. Buna ilerleyen bir süreci belirten okları eklersek, dairesel şemada şöyle ifade bulurlar: Bir sistemin kurallarının önceden tahminindeki çıkarımlara götüren tasvirler, ve yeni tasvirlere ve yeni çıkarımlara uygun düşmeleri için gözden geçirilen totolojiler. Böyle bir model faydalı kabul edilirse, dairesel süreci dairenin çevresindeki tek bir hareket olarak değil kesintisiz bir süreç olarak düşünmemiz gerekir. Şemamızda, yargılar kategorisini tarif ettiğimiz dairesel yolun hemen dışında bırakmayı da isteyebiliriz; açık ki, bütün yargı açıklamaları tasvir, çıkarım ve

totolojilerin karşılıklı bağımlılığına ve gözden geçirilmesine ilişkin değildir.

Bilimsel yöntem, anlatmış olduğumuz gibi, yargı ifadeleriyle uğraşmaz. Bilimsel yöntemin temelini diğer üç açıklama türü oluşturur. Duyu-verilerin tasvirleri, o vakit kullanılan sisteme bağlı olarak değişecektir. İkiyüz yıl öncesinin en üstün biliminin ısı tabiriyle tasvir ettiği şey, şimdi termodinamik tabiriyle tasvir edilmektedir. Kaydedilen yeni duyu verilere göre sistemler de değişecektir.[7] Irk meselesi bu yüzyılda biyolojik tasvirlerin konusu olmaktan çıkıp sosyal davranış tasvirlerine konu olmuştur. Bilimsel yöntem, yani en ince tecrübeler oluşturma girişimi, kesintisiz bir süreçtir. Kendi tecrübelerimizi oluşturma biçimimiz olabildiğince dikkatli olabilir, fakat kendi tecrübelerimin tasvirlerine dayanarak başkalarının nasıl davrandığına ilişkin yaptığım şahsî çıkarımlar beni "İnsan genelde çok vicdanlı ve dürüsttür" şeklindeki yargıya ulaştırmaz.

İŞLEMSEL BİR TUTUM

John Dewey ve özellikle de fizikçi P.W. Bridgman tarafından geliştirilen işlemselcilik kavramı, daha önce doğrulanamaz görülen pek çok cümleyi sınama ve sınırlama imkanı tanımıştır. Bir kişi özgül bir işlemi icra ettiğinde sözlü olandan sözsüz olana geçtiğinden, anlambilimciler bu kavramı özellikle faydalı bulmuşlardır. İşlemsel bir tanım, bir işin yapılmasına ilişkin bir talimat olup, bu işin yapılmasıyla kavram açıklığa kavuşacaktır. Diyelim ki, birisi *kırmızı* rengin ne olduğunu bilmek istiyor; ona içinde kırmızının görüneceği birçok şeyden birisi söylenebilir: "Parmağını kesersen, akan kanın rengi kırmızı olacaktır." Daha ağrısız bir tavsiye ise şöyle olabilir: Bir trafik lambasının yanına git, bütün arabalar sıra sıra beklerken yanan ışık kırmızıdır. Elbette başka pek çok yol vardır.

Sosyal bilimciler işlemsel olarak, bir deneydeki belirli bir uyarıcıyı "sıçanın kafesten atlamasına neden olan şey" olarak tanımlayabilirler. Profesörler, üstün bir öğrenciyi, belli bir sınavda 100 üzerinden 95'in üstünde alanlar şeklinde işlemsel olarak tanımlayabilirler. Bir kütüphaneci de, gürültüyü işlemsel olarak şöyle tanımlayabilir: Okurların yüzde 5'inden fazlasının verimli okuyamadıkları şikayetine yol açan herhangi birşey. Bu örneklerde bir uyaranın, üstün bir öğrencinin, veya bir gürültünün gerçekten ne olduğunu tartışmaya yarayacak hiçbir şey bu-

lunmamaktadır. İşlemselcilik kavramı, "amaçlarımıza göre" sözünün fayda taşıdığını varsayar. Şayet işlemsel bir tanım bir başka kişinin amaçlarına uygun düşmüyorsa, farklı bir işlem seçmekte serbesttir. Seçimi ne olursa olsun, dile ilişkin böyle bir tutum gözlem yoluyla anlaşma sağlamanın avantajına sahiptir.

İşlemselcilik kavramında bir sınırlamayla karşılaşıyoruz. Açıklamalarımıza güvenmeden veya onları işe yarar görmeden önce onların hepsinin işlerliğe kavuşmasını istersek, spekülatif sistemlerin değeri kaybolur. Teoriler çoğunlukla, onlara işlerlik kazandırma yolları mevcut olmadan çok önceleri ortaya atılmaktadır. Zaten, yeni işlem türlerinin yolunu açan da teorik sistemin bu yapısıdır. F.S.C. Northrop'un vurguladığı gibi:

> *Bilim tarihinde tümevarımsal olarak formülleştirilen teoriler; meselâ Albert Einstein'ın sınırlı evren teorisi, hep teorik sorulara cevap olarak kuruldular ve o esnada onları sınayacak hiçbir mâkul işlem bulunmuyordu. Daha ileri teorik araştırmalarla birlikte, teorinin deneye dayalı biçimde sınanmasına elveren teoremlere ulaşılması mümkün oldu. Bilimsel bir teorideki bütün kavramlar işlemsel olarak tanımlanmış kavramlardan ibaret olsaydı, bunun geçerli olup olmadığını anlamak zorlaşırdı. O halde, doğrulayıcı işlem kendiliğinden mevcut olmaksızın, hiçbir bilimsel teori gün yüzüne çıkamazdı.*[8]

İşlemsel tanımlar, hangi türden cümlede bulunursa bulunsun belirsiz terimlerden bazılarını daha belirli ve diğer türlü doğrulanamaz kalacak olan pek çok açıklamayı da doğrulanabilir hale getirerek birçok konuşmayı düzeltir.

Fakat konunun ayan beyan spekülatif olduğu ve bu nedenle değer taşıdığı yerde, işlemsel olma kıstaslarının her hâlükârda istenmesi sözkonusu değildir.

ÖZET

Dil araştırması bizi aşikâr bir ikirciğe sürükler. Bir taraftan, dünyayı birçok biçimde tasvir etme hürriyetimiz varmış gibi görünür; diğer taraftan ise, dünyayı nasıl tasvir edersek edelim, kelimelerimizle onu çarpıtırız. Tasvir etmeyi arzuladığımız şeyden soyutlama yapmış ve onu yansıtmışızdır. Birşeye ne dersek diyelim; dediğimiz, o şey değildir.

Bu problemi daha önce hiç düşünmemişseniz, ortaya çıkan şey moralinizi bozabilir. Bazı öğrenciler öylesine sarsılıyorlar ki, ya büsbütün nihilizmi benimsemeleri ya da mistik veya konuşmayı bile yasaklayan rahiplerden olmaları gerektiğini düşünüyorlar. Hiç hakikat konuşamıyorsam, hiç konuşmam daha iyi. Bu da bir yol.

Fakat bu yol (genelde) geçersiz kalıyor. Konuşmak şart oluyor... Çoğu zaman da keyif veriyor. Öte yandan, karşı iddia, bu sınırlar içinde pekâlâ iş görebiliriz, diyor. Bu da, bizi başladığımız yere getiriyor, fakat önemli bir farkla. Artık dilimizin getirdiği sınırlamaların ve yetersizliklerinin farkındayızdır. Bu suretle de, konuşurken ve düşünürken daha dikkatli olmaya çalışırız. Tecrübelerimizi anlamlı ifadeler halinde düzenlemek istiyorsak, dilin sınırları içinde bazı ölçülerin oluşturulması gereklidir.

Bu bölümde, farklı sembolik ifade türlerinin karşılaştırması için bir genel çerçeve çizdik. Bu çerçeve, bir uçtan hazır duyu-veri açıklamalarıyla, diğer uçtan da sözlü sistem hakkındaki açıklamalarla sınırlıdır. Dilimiz özel semboller vasıtasıyla farklı açıklama türlerini doğrudan göstermediği için, bizim kişisel olarak dikkatli ve eleştirel olmamız önem taşıyor. Böyle bir farkındalık, doğrulanabilir bir duyu-veri tasvirini tartışıyoruz zannederken aslında bir kelimeyi bir sistemin parçası olarak tartışmamızdan doğan gereksiz karmaşayı önleyebilir.

Duyu-verileri bildiren açıklamalara tasvir açıklamaları; tanımları, kullanım kurallarını bildiren ve bir sistem içinde kurulan açıklamalara totoloji adı veriliyor. Çıkarım ifadeleri bu sınırlar içinde kalan, hem gözleme hem de sisteme dayanan, ve bilinenden yola çıkıp bilinmeyen hakkında tahminde bulunan açıklamalardır. Değer yargıları ise dördüncü açıklama türüdür, ve şahsî veya kültürel bir değerler sistemi için belirlenir. Açıklamalara zemin hazırlayan durum bilinmediği takdirde, çoğu cümleleri bu dört türden birisiyle sınıflamak kolay değildir.

İşlemsel ilkenin uygulanmasıyla, açıklamalar gözlemlenebilen duyu-verilerle de ilişkilendirilebilir. Bu daha alt soyutlama düzeylerinde, farklı kişiler arasında birbirini anlama ve anlaşma şansı büyük ölçüde artmaktadır.

[1]F.S.C. Northrop, *The Meeting of East and West*, (New York: MacMillan, 1946).

[2]Richard Weaver, *Ideas Have Consequences* (Chicago: University of Chicago Press, 1948, 1960), s. 12-13.

[3]Topyekün sistemlerin açıklaması, çoğu kez, ilham ürünü oldukları ve bu yüzden kendi mütevazi fikirlerimize tercih edilebilir oldukları şeklindedir.

[4]Bu klasik Yunan cezasının bir açıklamasıdır. Yunan trajedisinde olduğu gibi, kaçınılmazlık (sistem) fikri zalim Yunan ceza anlayışında kritik önem arzeder Belki, belirliliğin değil, ihtimalin kural olduğu günümüzde, bizim cezaya yönelik tavır alışımız farklıdır.

[5]Anlaşmanın birşeyin tek başına delili olduğuna inananlara, Hans Christian Andersen'in "İmparator'un Yeni Giysisi"ni okumaları tavsiye edilir.

[6]Yargı'yı, popüler kullanımındaki anlamıyla değil, değer yargısı anlamında kullanıyor oluşumuza dikkat etmelisiniz. Yaygın kullanımıyla yargı, çıkarımsal dediğimiz ifadeleri de içerir –"Benim yargım o ki, boyu 1.75'den uzun– ki bu durumda o kişinin boyu hakkında ifade edilen hiçbir tercih sözkonusu değildir.

[7]Aslında bilimsel camianın içinde bile sistemler sırf kaydedilen yeni duyu-veriler temeline göre değişmez. Max Planck şöyle demiştir: "Yeni bir bilimsel hakikat, muhaliflerini ikna ederek ve ışığı görmelerini sağlayarak değil, belki muhaliflerinin sonunda ölmesi ve ona alışkanlık peyda etmiş yeni bir neslin büyumesi sayesinde zafere ulaşır." (Aktarıldığı yer, Max Planck, *Scientific Autobiography and Other Papers* (New York: Gaynor, 1949), s. 33.

[8]F.S.C. Northrop, *The Logic of the Sciences and Humanities* (New York: World Publishing Co., 1959), s. 130.

9

İNSANLAR İNSANLARLA KONUŞTUĞUNDA

Kelimeler, dünyayı algılamamıza ve anlamlı kılmamıza yardım eder. Kelimeler aynı zamanda hissettiklerimizi, inandıklarımızı ve istediklerimizi başkalarıyla paylaşmanın başta gelen aracıdır: Kelimeler bizim iletişim aracımızdır. Fakat, birisi bir konuşmaya kulak misafiri olur, kelimesi kelimesine anlar ve söyleneni tamamen yanlış anlar. Kişiler arasındaki iletişimin anlaşılması, en az üç önemli hususu içine alır ve bu hususların ilki, geleneksel olarak anlambilim araştırmalarının parçası olmuştur.

GÖSTERGEBİLİMİN ALANINDA

Başlarda tartıştığımız göstergebilim kavramını hatırlayacaksınız. Bu kavram, sembolleri inceleyen üç kısımdan oluşan bir yaklaşıma verilen bir isimdir: 1) Anlambilim: semboller ile onların temsil ettiği şeyler arasındaki ilişki; 2) Pragmatics: semboller ve insanların onlara gösterdiği karşılıklar arasındaki ilişki; 3) Syntactics: bir semboller sistemi içinde muhtemel ilişkiler, meselâ dilden dile değişen dilbilgisi kuralları gibi.

Bu kitapta, esasen bunların ilkini, yani gündelik dil alışkanlıklarımız ve kelimeler karşısında gösterilen tavırlar tarafından belirlenen bir-

şey olarak anlamı esas aldık. Göstergebilimsel şema içinde anlambilimi pragmatik açısından yorumladık.

Syntactics yıllardan beri dilbilimin dayanağı olageldi. 4. Bölüm'deki dilbilimsel görecelilik gezintimiz dışında dilbilgisi kuralları hakkında fazla birşey söylemedik; fakat dilbilgisinin anlamın bir parçası olduğuna şüphe yoktur. Sözgelişi, İngilizce dilbilgisinin önemli bir parçası kelimelerin sırasıdır; bu sıradaki küçücük bir değişiklik cümlenin anlamını değiştirebilir.

Sözü edilen göstergebilim genelde iletişimin konusu veya muhtevası olarak kabul edilir. Oysa, ilettiğimiz anlamın tamamı ondan ibaret değildir.

KİŞİLER ARASI İLİŞKİLER

Göstergebilim meselelerinin önemi şuradadır: Kişiler arası ilişkiye dair bir görüşümüz olmaksızın insanlar arasındaki konuşmalardan anlam çıkaramayız. Aşağıdaki konuşmayı ele alın:

A: Saat kaç?
B: Oniki
A: Teşekkür ederim.

A ve B kimler olabilir, bunu bilmiyoruz. Sıkı-fıkı arkadaş da olabilirler, hiç tanışmayan yabancılar da. Yüzeyden bakıldığında, önemsiz bir konuşma; ilk kişi bilgi istiyor, diğeri bu bilgiyi veriyor, ve ilk kişi teşekkürlerini ifade ediyor. Bu bölüm ilerledikçe göreceğimiz gibi, bu kısa konuşmadan daha fazla anlam çıkarmak üzere muhtemel saikleri gözönüne alabiliriz. Belki de, A ve B birbirlerini tanımıyorlar ve bir uçakta yanyana oturuyorlar; sessizlikten sıkılan A, öylesine bir soru sorarak sessizliği bozuyor. Eğer A'nın aklından bunlar geçiyorsa, kastedilen anlam bilgi edinmek değil, bir duygu paylaşımı arkadaşı kazanmak olacaktır. (Bu bölümdeki "duygu paylaşımı" tartışmasına bakınız.) Bu muhtemel yorumun yapılması, kişiler arası ilişki meselesini ortaya çıkarır. Farklı ilişkilerde ifade edilen aynı kelimeler farklı anlamlar taşırlar. İlişkiye dair bir fikir edininceye dek, en kesin anlam açığa çıkmayacaktır.

Konuşulan sözlerde, farklı ilişkilerin yansıması da söz konusudur. Örneğin, şu örneğe bakalım:

A: Saat kaç?
B: Oniki.
A: Harika![1]

Bu konuşmada, büyük ihtimalle şu tahmini yapabiliriz: Ya A'da mizah yönü var ve B'ye şaka yapıyor veya A bir ilkokul öğretmenidir ve B de minik bir öğrencidir. Eğer ilk tahmin doğruysa, muhtemelen konuşmaya dikkat kesilirdik, ama konuşma eğer öğrenciyle öğretmen arasında geçseydi herhalde kulak misafiri olmaya bile gerek duymazdık. İlkokul öğrencisiyle öğretmeni nasıl konuşuyor biliyorsak, öyle konuşuyorlardır. Ancak farzedelim ki, A öğrenci olsun ve B de öğretmen. A'ya nasıl bir etiket yapıştırırdık? Disiplinsiz? Ukalâ? Belki de daha kötü birşey.

Mesele şu: Birbirimize söylediğimiz her şey aslında iki şeyi içerir: Cümlenin görünüşte anlattığı anlambilimsel muhteva; ve konuşanlar arasındaki belirli ilişkinin ifadesi.

Bu ilişki geleneksel rollerden birisi olabilir, meselâ öğretmen ve öğrencinin, satıcı ile müşterinin, vs. alışılmış rolü gibi. Süregiden bir ilişki hakkındaki anlık tutum ve duyguları da içerebilir; kızgınlık, hayal kırıklığı veya özellikle muhabbet.

Bu, bir ilişkiyi yeniden tanımlama çabasının işareti de olabilir: Bernie Schwartz bir çalışanına "Bana Bay Schwartz deme, Bernie de" diye konuşurken isimler konusundaki tercihinden ziyade aralarındaki ilişki hakkında birşeyler söylemektedir. Öte yandan, yarım gün çalışan liseli bir işçisi ona "Bernie" dediği takdirde, Bay Schwartz belki de neye uğradığını şaşıracaktır.

Her hâlükârda, her ne zaman kelimelerin anlamına bakıyorsak, o kelimelerin konuşan ile dinleyen arasındaki ilişki hakkında, veya ilişkinin kelime seçimini nasıl etkilediği ve dinleyenin onlara nasıl karşılık verdiği konusunda neler ifşa ettiğini sormalıyız.

İletişimin muhteva ile ilişki işlevleri arasındaki bu ayrım ilk kez, kişiler arası iletişim incelemelerini etkilemiş olan *The Pragmatics of Human Communication* isimli kitapta ele alınmıştı.[2] Kitabın yazarları Watzlawick, Beavin ve Jackson, bildirim (report) ve komut (command) içeren belli bir prensibe göre terim dizileri belirliyorlar. Bildirim görünür anlambilimsel muhtevayı, komut ise konuşmacının maksadını teşkil etmektedir. Onların da ileri sürdüğü gibi, bilgisayar benzetmesi belki yararlı olabilir: Bildirim bir bilgisayara yüklenen verilere; ilişki ise

bilgisayara o verileri nasıl yorumlayacağını ve nasıl karşılık vereceğini anlatan programa benzemektedir.

BAĞLAM

İnsanlar arasında mübadele edilen kelimelerin anlamının yorumlanmasında üçüncü bir husus daha vardır. Ne gariptir, hiçbir kelime içermeyebilecek ve aslında ifade edilen kelimelerin yerini tutabilecek birşeydir bu: Bağlam.

Bağlam kelimesini çoğunlukla kelimelerin önündeki ve arkasındaki kelimeleri belirtmek için kullanırız. Ünlü bir konuşmacıdan şöyle bir şikayet duyabilirsiniz: "Sözlerimi bağlamından koparıp aktarıyorlar." Yani, aktarılan sözlerin önünde ve arkasında neler olduğunu bilmeyen dinleyici, konuşanın niyetine dair yanlış bir fikir edinebilir. Söylediklerimizin büyük kısmının, bağlamından kopartıldığı takdirde, kastedilenden farklı bir izlenim verebileceği muhakkaktır.

Ancak, bizim bağlamdan anladığımız, kelimelerin önündeki ve arkasındaki kelimelerden çok daha geniştir. Burada (bu bağlamda!) özellikle şunu kastediyoruz: Ortak geçmiş tecrübeler, konu hakkındaki ortak bilgiler, ve doğru olarak kabul edilen ve o yüzden de kelimelere dökülmesine gerek olmayan diğer noktalar sayesinde konuşan ve dinleyenin paylaştığı anlamlar; durumun yorumlanması, zaman, mekan ve bizzat olayın anlam ve önemi; mesajın iletildiği araç: Şahsen, telefonla, daktiloyla yazılmış bir mektupla, bir kartpostalla vs.

Muhtevanın içine çoğu dile getirilmeyen bir sürü şey girer. Fakat bağlamla ilgili bu noktaları hesaba katmadığımız takdirde, konuşanın sözlerini kolayca yanlış anlayabiliriz. Gerçekten de, anlamın büyük kısmını taşıyabilen bağlam, dışa vurulan kelimelerden sıklıkla çok daha fazla anlam ve önem taşımaktadır.

Candan arkadaşlar, bir başkasının ne hakkında konuştuklarını veya onları kahkahaya boğacak denli komik olan şeyin ne olduğunu pek anlamayacağı bir konuşmayı yarım saat boyunca sürdürebilirler. Onların (paylaştığı) anlam büyük ölçüde bağlama dayalıdır. O kadar çok şey paylaşılmaktadır ki, bir-iki kelime derin bir anlamlar havuzunun musluğunu açmaya yetmektedir. Yakın dostların bir kelime bile etmediği halde diğerinin düşündüğü şeyi bilmesinin bir nedeni de bu olabilir. Belki de telepati. Fakat, her biri, geçmiş olaylara dayalı olan konuşmadışı alandan benzer anlamları hissediyor olabilir.

Keza, (bu bölümün ilerleyen sayfalarında ayrıntılı biçimde tartışılan) merasimlerde, konuşmaların ya da güftelerin anlamı çoğu kez söz konusu kelimelerden çok çok uzak düşer. Anlam, öncelikle kelimelerde değil, katılanların ortaklaştıkları geçmiş tecrübelerde ve belli bir zaman ya da mekanda söylenen veya yapılan kimi şeylerin çağrıştırdıklarında yatmaktadır. Milli marşın veya yılbaşında söylenen noel şarkısının veya "Ah O Eski Günler" şarkısının anlamı nerededir? Bir düğün türküsünün veya mezuniyet töreninde dekanın öğrencilere yaptığı konuşmanın anlamı nerededir? Anlamlar, dışa vurulan kelimelerde değil, bağlam alanındadır.

Dilbilimcilerin ve antropologların eserlerinde, insanların nasıl iletişim kurduklarının ve anlamı nasıl paylaştıklarının anlaşılmasında bağlamın önemine çokça yer verilmiştir. Hatırlarsanız (4. Bölüm), dilimizi kullanış biçimimiz, en az konuşulan dil kadar, kendimiz ve dünya üzerine düşünme biçimimizi etkilemektedir. Antropolog Edward T. Hallis bağlam kavrayışını kültürlere ve iletişime yön veren kurallara dek yayan bir teori geliştirdi.[3] Şöyle diyor Hall: Hakim orta-sınıf Amerikan kültürünün de dahil olduğu bazı kültürler kelimelere değer verir. Anlam kelimelerle ayan beyan dışa vurulduğunda rahatlık hissederiz. Birşey söylenmemişse onu iletilmemiş sayarız. Hall'a göre, çok "düşük-bağlam kültürü"müz var. Ve elbette, kelimeleri, ifadenin açık-seçikliğini, objektifliği vs. konu alan genel anlambilim araştırmaları bir "düşük-kültür" araştırma sahasıdır.

Gelgelelim, birçok kültür, iletilmek istenen her şeyin kelimelere dökülmesine değer vermez. Bu kültürler üyelerine kelimelere dökmeksizin öğrenmenin en iyi yol olduğunu ve söze dayalı öğrenmeye göre çevreyi gözlemleyerek ve hissederek öğrenmenin daha iyi olduğunu öğretir. Bu tür yüksek-bağlam kültürlerinde konuşma özellikle değerli değildir veya bir fıkranın "espri"sinin izahının birşeyleri alıp götürüşü gibi birşeyleri alıp götürdüğü düşünülür. Veyahut, konuşmaya değer verilir, fakat dar bir anlambilimsel muhtevadan ziyade konuşmanın belağatıdır önemli olan. Pek çok Asya kültüründe iletişime yönelik geleneksel tutumları bu kısa tasvir şekillendirir. Birçok yerli Amerikan kültürüne öz-niteliğini veren konuşma ve öğrenme karşısında takınılan geleneksel tutumlardan bazılarının tarafsız bir tasviridir bu aynı zamanda.

Bağlam, farklı faaliyet ve ilgi alanlarındaki kelime ve sembollerin anlamını anlamamıza da yardım eder. Bir romandaki kelimeler okuyu-

cu için bir bağlam tesis eder: o yüzden, kitabın bitiş kelimeleri anlamlarını neredeyse tamamen oraya kadarki kısımdan alır. Son sayfada kadın kahramanın "Sonsuza dek, hoşçakal" sözünü gülerek mi yoksa ağlayarak mı söylediğini, kitabın tamamını okumamışsak anlayamayız. Öte yandan, bir konserve kutusunun nasıl açılacağını anlatan talimatlar, daha önce hemen hiç bilgi sahibi olunmadığını farzeder. Bir operanın anlamı (metni veren) librettoda bulunmadığı gibi, bir dinî ibadetin anlamı dua ve ilahilerin kelime anlamının anlaşılmasıyla anlaşılmaz. Her ikisi de yüksek derecede bağlama dayalıdır ve bir opera hayranına veya bir abid'e zahir olan anlamlar, dışardan gelmiş bir ziyaretçiye görünmeyecektir. Bir haber, sözgelişi New York Borsası'nın kapanış fiyatları bağlam noktasında çok düşüktür: Hemen hemen anlamın tamamını zikredilen belirli bir fiyat taşır; ne o haberi okuyan ve ne de haberi okuyanın ses tonu vs.

Kelimelerimizin farklı maksatlar veya işlevler yansıtan çok sayıdaki anlamlarından bazılarına geçmeden önce, kelimeleri söyleyiş biçimimizin–fısıldıyor muyuz, haykırıyor muyuz, hızlı mı yoksa yavaş mı söylüyoruz–iletilen anlamı değiştirebileceğini hatırlamamız gerekiyor.

Yıllar önce, Stan Freberg'in hazırladığı ve halkın beğenisini kazanan bir plak, Marsha ve John adındaki iki kişi arasında geçen kısa bir konuşmayı sunuyordu. Konuşma şöyle başlıyordu:

"John..."
"Marsha..."
"John..."
"Marsha..."
"John..."
"Marsha..."

(Yukardaki diyalogu esas alan zeki bir okuyucu üç dakikalık konuşmanın tamamına dair bir fikir edinebilir.)

Diyalogun matbu biçimi, plakta konuşan sanatçıların sadece iki kelimeyle verdikleri şeyi vermemektedir. Kelimeleri farklı vurgularla ve farklı ses tonlarıyla söyleyerek büyük anlam farklılıklarına işaret edebilmektedirler. Aslında plaktaki bu diyalog o kadar başarılıydı ki, kimi radyo istasyonları "fazla imalı" olduğu gerekçesiyle bu zararsız konuşmayı yayından kaldırdı.

İki kelimelik bir konudaki sese dayalı farklar, iletişim hakkında çok önemli fakat basit iki noktayı ortaya koymaktadır: Konuşulan söz, nasıl söylendiğine bağlı olarak, maksat ve yorum itibariyle birçok farklı anlam taşıyabilir; ve, bir cümlecik veya hatta tek bir kelime, bağlamına ve ifade ediliş biçimine bağlı olarak çok sayıda işlev üstlenebilir. Konuşmalarında hassasiyet gösterenler, diplomatlar, terapistler herhangi bir kelimenin veya ifadeciğin çok sayıda iletişim maksadına hizmet edebileceğinin çok iyi farkındadır, ve kişiler şey-kelime ilişkilerinin yerleşik semantiğine gereğinden fazla önem verdikçe bu farkındalık sıklıkla gözardı edilmektedir. Bu türden bir farkındalık olmadan, ya gündelik konuşmaların pek çoğundan, belki de büyük kısmından sarf-ı nazar ederiz, ya da konuşulan her şeyin anlamını baştan sona yanlış yorumlarız.

YAN DİL

Leo Rosten *The Joys of Yiddish*[4] isimli zevkli kitabında Yidişce'nin zenginliğinin bazı kelimelerin "Yidiş ses tonu" tarafından belirlenen birden fazla anlam taşımasında yattığını söyler. Rosten, karısından şöyle bir telgraf alan bir Rus'un hikayesini anlatır: DOKTOR AMELİYAT DİYOR AMELİYAT. Adam hemen şu cevabı gönderir: DOKTOR AMELİYAT DİYOR AMELİYAT. Bu haberleşme yöneticilerde şüphelere yol açar ve bunların gizli bir şifre olup olmadığını araştırırlar. Fakat adam telgrafı yanlış okudukları için onları protesto eder. Karısının söylediği sadece ve sadece şudur: "Doktor ameliyat diyor. Ameliyat?" Ve cevap: "Doktor ameliyat diyor, ameliyat!"

Ses tonunda, konuşmadaki iniş-çıkışlarda, konuşmanın hız ve perdesinde, sesin yüksekliğinde, vs.deki anlam taşıyan farklılıklara verilen genel isim yandil'dir (paralanguage). Yandil, yüzyüze yapılan sıradan konuşmalarda dahi bütünün yalnızca bir kısmının belli bir ifadeye belli bir yorumu katmak (veya belirli bir maksadı ima etmek) için iletildiğini söyler. Sosyal ortam (bir kokteyl partisi veya bir cenaze merasimi), sözdışı işaretlerin muazzam genişliği (yüz ifadesi, saç stili, giysi, göz hareketi, duruş, konuşan kişilerin arasındaki mesafe ve mimikler), ve hatta duymayı umduğumuzla duyduğumuzu düşündüğümüz arasındaki farklılık birbirine benzeyen ifadeleri farklı komutlar haline getiriverir. Bazı yazarlar bütün bu farklı veçheleri farklı komutlar diye isimlendirmektedir. Bazı yazarlar ise iletişimin bütün bu veçhelerine "iletişimötesi iletişim" (metacommunication) demektedir. İletişimötesi ile-

tişimin çok farklı anlamlar için kullanıldığını, bunların arasında çözümleyici iletişimde kullanılan teknik dilin de bulunduğunu belirtmemiz gerekiyor.

Daha önce söylendiği gibi, geleneksel anlambilim incelemelerinin çoğu ve genel anlambilim eserlerinin büyük kısmı kelime-şey ilişkisine (Morris'in üç parçalı şemasında anlambilim boyutu) öylesine vurguda bulunmuş ve matbu veya yazılı kelimelere öylesine bel bağlamışlardır ki, yandile ve işleve ilişkin anlam mülahazaları ihmal edilmiştir. Oysa bunları dikkate almadığımız takdirde, kelimelerin lafzî anlamına fazlasıyla bağlı kalarak yabancı dil öğrenen ve kendilerine "Nasılsın?" diye sorulduğunda sağlık durumlarını bildiren veya Japonya'da "Nereye gidiyorsun?" sorusuna dürüst bir cevap veren öğrencilerin yaşadığı sıkıntının aynısını yaşarız. Bir açıdan bakıldığında bu iki soru birbirinden tamamen farklı görünür; işlev açısından bakıldığında ise iki soru da aynı anlama gelir: "Merhaba."

DUYGU PAYLAŞIMI

Eften püften konuşmalar, anlık selamlaşmalar, gevezelikler; Bronislaw Malinowski'nin duygu paylaşımı (phatic communion) ismini verdiği temel bir iletişim türünün içine girer. İletişimi hoş karşıladığımızı, dost olduğumuzu veya en azından başka bir kişinin varlığını kabullendiğimizi göstermek için kelime alış-verişinde bulunuruz. Her ne kadar duygu paylaşımı için muhayyileyi kullanmak gerekmiyorsa da, İngilizce'de iletişimin bu işlevi için özel kelimelerimiz bulunmuyor. "Nasılsınız?" veya "Merhaba," veya "Güzel bir gün" diyoruz. Bölgelere ("Nassın?") veya tanışıklık derecesine ("N'aber?") veya özel durumlara ("Amma soğuk değil mi?") göre, bu, değişiklik gösterebiliyor. Kelimeler ne olursa olsun, konuşmacı fiiliyatta şöyle demektedir: "Seni görüyorum ve sana dostum." Böylece, iletişim kanalları açılmaktadır.

Duygu paylaşımında, telaffuz edilen kelimelerin ne olduğu önemli değildir. Bunu Avrupa'ya ilk defa seyahat eden Amerikalı bir işadamının fıkrasında görmek mümkündür. İşadamı yemekte bir Fransızla yan yana düşer. Birbirlerinin dilini bilmiyorlardır, ama gülümseyerek selamlaşırlar. Şarap servisi yapıldığında Fransız bardağını Amerikalıya doğru kaldırarak "Bon appetit!" der. Amerikalı anlamaz ve "Ginzberg" cevabını verir. Yemekte başka şey konuşulmaz. Akşam yemeğinde, iki adam aynı masada yine yan yana otururlar ve Fransız Amerikalıya doğ-

ru şarap bardağını kaldırarak yine aynı şeyi söyler: "Bon appetit!" Amerikalının cevabı da aynıdır: "Ginzberg." Garson bu garip diyalogun farkına varır ve akşam yemeğinden sonra Amerikalıyı bir kenara çekip şöyle der: "Fransız ismini söylemiyor, size afiyet olsun diyor, yemeğinizden hoşnut kalmanızı temenni ediyor." Ertesi gün, hatasını düzeltmek isteyen Amerikalı öğle yemeğinde Fransızı arayıp bulur. İlk fırsatta bardağını kaldırır ve şöyle der: "Bon appetit." Fransız'ın mağrur edayla verdiği cevap şu olur: "Ginzberg."

Bu fıkrada ortak bir dilin bilinmeyişi daha anlamlı bir iletişimi imkansız hale getiriyorsa da, sessizliğin getirdiği gerginliği ortadan kaldıran ve dostluğu dışa vuran, Bon appetit (ve Ginzberg) gibi basit kelimelerin söylenmesidir. Eften püften konuşmalar olmadan, sonrasında "derin konuşmalar" olamaz.

Duygu paylaşımı için geçerli olabilecek yegâne kural şudur: İletişim konusu öyle birşey olmalıdır ki, her iki taraf da onun hakkında birşeyler söyleyebilsin. Bundandır ki, herkes hava hakkında konuşmaktadır. Önemli olan şey konuşmaktır; ve bundandır ki, duygu paylaşımlarının çoğu bir soruyla başlar. Çünkü cevapsız soru olmaz.

Duygu paylaşımında belli bir malumatı talep ediyor değilizdir ve bizden de tam tamına ve dosdoğru bir cevap vermemiz de istenmemektedir. "Nasılsın?" sorusuyla selamlandığımızda, soruyu doktorumuz sormuş gibi cevap vermeyiz. Tam tamına bir cevap verdiğimizde ise yazar James Thurber'ın "Karınız nasıl?" sorusuna verdiği şu cevap gibi mizah yüklü olur: "Neye göre nasıl?"

Ancak, selamlaşmanın bir çeşidinde belirli bir malumat istenir. Gizli örgüt üyeleri herkesin parolayı, özel el sıkışma şeklini, veya diğer sembolü bilip bilmediğini belirlemek için karşılaştıklarında bazen şifreli konuşurlar. Gizli soruya verilen cevap doğru değilse, o kişi bir Mason biraderi veya Theta bacısı vs. olarak kabul edilmez ve iletişimin devam etmesi mümkün olmaz. Bu tür şifreli duygu paylaşımları, örgüt üyelerinin ortaya çıkarıldıkları takdirde baskıya uğrama ihtimali olduğu zamanlara dek uzanır. Günümüzün bazı "gizli örgütleri" arasında durum tersine dönmüş görünüyor. Şifreli selamlaşmalar, "gizli" üyelerden ziyade dışardakilerin menfaati için çoğunlukla sesli biçimde yapılmaktadır. Duygu paylaşımları genelde en kasıtsız, hatta rastgele olan iletişim biçimidir. Bir davette misafirlere sırayla hoşgeldin diyen ev sahibinin "Az önce kaynanamı öldürdüm" gibi bir söz karşısında gülümseyip "Güzel,

umarım kendinizi iyi hissediyorsunuzdur" cevabını verdiği hikayeler iyi bilinir. Bunlar, duygu paylaşım konuşmalarına ne kadar az anlam yüklendiğini ve konuşan kişinin ne dediğine çoğu kez kulak bile verilmediğini göstermektedir. Ancak, bu tür aşırı örneklerde, birtakım sesler mübadele edildikten sonra iletişim kanallarının ne kadar açılacağını sorabiliriz. Her hâlükârda, öyle görünüyor ki, sesi sessizliğe tercih ediyoruz.

İLETİŞİMİN ENGELLENMESİ

İletişimin ilkinin zıddı olan ikinci bir işlevi daha vardır. Verdiğimiz selamın gerçek mesajı o olsa bile, hemen hiçbir zaman konuşmamıza "Seni görüyorum ve seninle dostum" diye başlamadığımız gibi, daha fazla iletişimin önüne geçmek için de doğrudan doğruya "Seninle artık daha fazla konuşmak istemiyorum" demeyiz. Elbette, bu bazen söyleniyor. Fakat, ustalık kazandığımız daha incelikli yollar bulunuyor.

Aradan sıyrılma tepkileri vardır: "Haa!" "Aptalca birşey!" "Ya ya, eminim!" vs. Konuşmacının bunlarla iletişime set çekmeyi mi, yoksa ne iseler onu mu kastettiğini belirlemek çoğu kez güçtür. Her iki durumda da, karşılıklı konuşmaya son vermek için, iyi seçilmiş birkaç tepki yeter–bir arkadaşlığa son vermek içinse biraz daha fazlası.

Sonra, konuşmacıya veya konuya ilgisizliği gösteren korunmalı laflar veya mırıltılar: "Ya, sahi mi?" "Anlıyorum..." "Gerçekten de," veya "Hımmm."

Bu küçücük ilgisiz karşılıklar bir konuşmayı sona erdirecek, aksi takdirde aynı amaca büyük laf kalabalıklarıyla ulaşılacaktır. Ya konuşulan dil hiçbir şey söylemiyor gözükmekte, ya da şifresini çözmek o kadar zordur ki, uğraşmaya değmez gözükmektedir. Şımarık çocukların, sözlüye kalkan öğrencilerin, ve bazı milletvekillerinin çok tuttukları bir teknik, konuyla ilgisi olmayan birşey hakkında konuşup durmaktır.

KAYIT-AKTARMA İŞLEVLERİ

Öğretmenliğin bir tanımı şöyledir: "Öğretmenlik, ders notlarının, zihinlere geçip geçmediğine bakmadan, öğrencilerin defterlerine aktarılmasıdır." Birkaç yıl önce Midwestern'deki büyük bir kolejde şöyle bir olayın meydana geldiği bildirilmişti: Bir profesör anlatacağı dersi banta almış ve bantı sınıfına göndererek dinletmiş ve her gün böyle yapmış. Haftalar sonra, sınıfın yanından geçerken işlerin yolunda gidip gitmedi-

ğini anlamak için durduğunda, bakmış ki her öğrencinin sırasının üstünde başka bir kayıt makinesi var. Abartılarıyla birlikte, bu olay iletişimin temel bir işlevini ortaya koymakta; ve bu işlevde, birey dakik bir aktarma ve kayıt makinesi gibi hareket etmektedir.

Bir anlamda, iletişimin hepsi, bir malumatın aktarılması ve başka birisi tarafından alınması sürecidir. İletişimin tanımlarından birisidir bu. Fakat, gönderilen mesajın türü ve maksadını tanımlayabileceğimiz çok çeşitli yollardan bahsettiğimiz üzere aktarma-kayıt kategorisi yetersiz kalmaktadır. Bu kategori yalnızca çok tarafsız bilgi mübadeleleri, niyetin herhangi bir araç olmadığı mesajlarda, dinleyiciye yapılan iltifatlarda vs. faydalıdır. Nitekim, bir sonraki otobüsün ne zaman kalkacağını sorarken ve cevabı alırken, saatin kaç olduğunu sorarken ve cevabı alırken, haberleri, hava durumunu, sınıfta anlatılan dersi vs. anlatır ve dinlerken... bütün bunlar iletişimin bu işlevine örnek gösterilebilir.

ARAÇSAL İLETİŞİM

Birşey söylediğimizde ve sözümüzün sonucu olarak birşey meydana geldiğinde, yorumlarımız o olayın meydana gelmesine sebeb olma noktasında araç niteliği taşımıştır. İletişimin araç olma işlevi, ondan beklenen en yaygın maksatlardan birisidir. Sekretere bir mektuptan üç nüsha daktilo etmesini söyleriz. Yemekte arkadaşımızdan tuzu uzatmasını isteriz. Bir satıcıya kapımızdan çekilip gitmesini emrederiz.

İletişimin araç niteliğiyle ilgili kategori, çeşitli ifade türlerine izin verecek denli gevşektir. İfade şekilleriyle, açık ve seçik biçimde araçlık niteliği taşıyan ifadeler vardır. "Kapıyı kapat" dediğimizde kapı kapanıyorsa, çıkardığımız sesin kapının kapanmasında etkili olduğunu farzedebiliyoruz. Yol açtığı sonuçlar o kadar kolay biçimde ağzımızdan çıkan sözlere atfedilemeyecek ifadeler de vardır. Pikniğe gitmeyi planladığımız bir günde yağmur yağıyorsa ve biz de "Yağmur, yağmur, din artık" şarkısını söylüyorsak–ve yağmur da diniyorsa–sözümüzün bu işe sebep olduğunu farzetmek haddini bilmemek olur. Duaların çoğu geleneksel anlayışta vesile sayılmıştır, ve mümin dualarına "cevap verildi"ğine inanıyorsa bu insanlar için duanın bir araçsal iletişim olduğunu söyleyebiliriz. Ayin merasimi ve iletişimin büyü işlevini tartışırken bu konuya tekrar değineceğiz.

Bazı ifadeler niyette veya fiiliyatta araç niteliği taşır, fakat o şekilde dile getirilmezler. Meselâ, tuzun size uzatılmasını istiyorsanız, onu

doğrudan doğruya da isteyebilirsiniz (araç), yemeğin tuzunun eksik olduğu yorumunu da yapabilirsiniz (bilgi aktarma). Bir kadın yeni bir kürk manto arzuluyorsa, bunu ya doğrudan ister ya da kocasının kıyafetlerinin ne kadar güzel olduğu yorumunu yapar (etkili bir teknik). Özel hava yolları yolcularından sigaralarını söndürmelerini değil de "Sigara içilmez levhasına uymalarını" rica ettiğinde araç niteliğini taşıyan bir istek başka bir araçsal eylemle sonuçlanabilir.

Bazı araçsal ifadelerin ayırd edici özelliklerinden birisi, konuşmanın tarzıyla istenilen eylem arasındaki belli belirsiz benzerliktir. Bazen kelimeler sanki bir çivi veya kamçı kabilinden âletlermiş gibi konuşuruz. Sesleri elimizden geldiğince istediğimiz hareketi taklit edecek şekilde çıkarırız. Tıpkı bir futbol maçında seslerden araç olarak medet umup bağrışıldığı gibi: "Vur şu topa, vuurrr!"

DUYGUSAL İLETİŞİM

Mesajı konuşanın dinleyiciye yönelik bir duygusunun teşkil ettiği iletişim duygusal iletişim olarak bilinir. İltifatlar, övgüler, pohpohlamalar, ve ayrıca istihzalar ve kırıcı sözler bu sınıftan sayılabilir.

İletişimin işlevlerinin pek çoğunda duygusal ögeler vardır. Yaşlı dostların birbirlerini "Müthiş görünüyorsun!" diyerek selamlamasında olduğu gibi, duygu paylaşımı övgü içerebilmektedir. Bir önceki kısımda belirtildiği gibi, belli bir amaca ulaşılmasına, çoğu kez, duygusal iletişim en iyi şekilde aracı olur.

Toplumumuzda, duygusal iletişimi kullanmak erkeklerden çok kadınların geleneksel rolünün parçası olmuştur. Geleneğin kendilerine yeterli güç vermediği yerlerde kadınlar hedeflerine dolaylı yollardan ulaşmak zorunda kalmışlardır. Ve bu dolaylılık duygusal dil kılığına bürünen bir amaca dönük arzular şeklinde yansıyabilmektedir.

Vâkıaya veya tasvire ilişkin duygusal olmayan dil veya açık ve net isteklerde kullanılan dil, kişiler arası iletişimde yaygın olan daha arzu edilir dilden değildir. Bilim adamına raporunu yazarken açıklık ve belirginliğinden ötürü gıpta ve saygı duysak da, onu kur yaparken o kadar açık ve net bulmayabiliriz. Belki de bunun nedeni, bilim adamlarının aynı gaye peşinde koşan kimselerle iletişim kurmasına karşılık, diplomatlar veya aşıkların birbirlerinin aynı gaye peşinde olduklarından emin olmamasıdır.

Duygusal dil aynı zamanda ikna edici dildir. İnsan, birçok durumda, kendisinden doğrudan istendiği takdirde birşeyi yapmayacak; öyle birşeyi kabul etmesinin neden mümkün olmadığını farkedecektir. Görünüşe bakılırsa, biz istediğimizi düşündüğümüz şeyleri yapmayı tercih ederiz, yapmamız söylenenleri değil. Bir üniversite sınıfındaki öğrencilerin profesörleri üzerinde gerçekleştirdiği bir deney anlatılır. Öğrenciler, hocalarını normalde yapmadığı ve kendisinden istense kesinlikle yapmayacağı birşeyi yapmaya zorlamak amacıyla basit öğrenme (mükafat-ceza) teorisini uygulayacak bir grup oluşturur. Bu örnekte, söze dayanmamasına rağmen, duygusal mükafat ve cezalar, araç niteliğindeki gayeler için kullanılan duygusal dilin faydasına benzetilebilir. Öğrenciler, profesöre dersi sınıfın köşesinden anlattırmaya karar verirler. Bunun için kullanılan vasıta da, her iyi hoca gibi profesörün öğrencilerin yüz ifadelerine, her sözü not almadaki isteklerine, yaptığı esprilere gülümseyip gülümsemediklerine, nüktelerine gülüp gülmediklerine dikkat etmesidir. Profesörün istenen köşeye doğru her ilerleyişinde bu tepkiler olumlu olarak gösterilir. Aksi istikamette gittiğinde ise öğrenciler sıkılmış görünerek, pencerelerden dışarıyı seyrederek, ayaklarını oynatarak, ve çocukluktan beri tekrar edilen diğer öğrencilik davranışlarını sergileyerek karşılık verir. Sonuç: Yarıyılın sonunda, profesör sınıfın o köşesinden ders anlatmaktadır.

Diyelim ki, bu hikaye uydurma; fakat duygusal iletişim bir dizi durumda dinleyiciyi doğrudan istenildiğinde yapmayacağı şeylere sevkeder. Bunu satıcılar bilir ("Sadece sizin için özel bir indirim yapacağım"); profesörler bilir ("Eminim, Artaud ve Beckett'e ilişkin araştırmalarınız sizi bu soruyu sormaya yöneltti"); ve de aşıklar bilir. Çoğumuz kelimelerin benlik üzerindeki etkisinin farkındadır. ("Eminim ki, sen değerli okuyucum, iletişim sürecine çok ilgi duyuyorsun.") Dil aracılığıyla bir başkasına iyi (ya da kötü) şeyler hissettirmek, dilin çok yaygın ve hayatî işlevlerinden birisidir.

Konuşmacıların dinleyicilerine yönelik tutumlarını araçsallık ve duygusal bağlam temelinde değerlendirmek mümkündür. Meksikalıların Kutsal Aile'nin erkek ve kadın üyelerine yönelik tutumları konusunda yayınlanmamış bir araştırmaya göre, Meksikalıların erkek heykeller karşısında kullandıkları dil muhteva itibarıyla tamamen doğrudan amaca yönelik iken, Hz. Meryem heykelinin önünde kullandıkları dil tamamen duygusaldı.[5] Bu ayırım, ortalama bir Meksika evinde ço-

cukların anne ile babalarına karşı kullandıkları dilde de kendisini gösteriyordu. Öfkenin, husumetin, otoritenin, vs. derecesini gündelik ifadelerimizdeki aracsal ve duygusal dilin muhtevasını karşılaştırarak ölçebiliriz.

Amerika Birleşik Devletlerine gidenlerin veya orada yerleşenlerin getirdiği tenkitlerin büyük kısmı, duygusal iletişim eksikliği ile araçsal nitelikteki iletişimin hakimiyetine dayanır. Pragmatik bir toplum olarak, "işi uzatmadan halletme"ye, işin içine kişiliği karıştırmamaya eğilimliyizdir. Eski bir bakanın şu sözleri Latin Amerika'da dilden dile dolaşır: "Birleşik Devletlerin dostları değil, çıkarları vardır." Şayet başkaları kardeş, amca veya dayıoğlu muamelesi görmeye alışmışsa, onlara çıkar muamelesi yapılmasından elbette rahatsızlık duyacaklardır. Duygu-dışı iletişim dürüst, samimi, vs. olabilir. Fakat, böyle bir iletişimi beklemeyen birisine soğuk, duygusuz, mekanik gelecektir.

"İletişimle birbirini daha iyi anlamak" revaç bulmuş bir slogan. Bununla kastedilen şey çoğu kez kelimelere verilen anlamlarda daha iyi duruma gelinmesi ve kastettiğimiz şeydeki açık-seçikliğin artmasıdır. İletişimin duygulara seslenen yönlerini unutmamalıyız ve duygularımıza gelen kişiler arası çekimi arttırmak için gayret göstermeliyiz.

İÇİNİ DÖKME

Kızdığınızda, rahatsızlandığınızda, bedenen ya da ruhen incindiğinizde, duygularınızı ifade edersiniz. İlginçtir, onları uyaran duygular kadar kişisel olabilen bu ifadeler, bir dilde belli bir üslup kazanmıştır ve önceden tahmin edilebilir. Ah veya oh gibi kelimeler İngilizce konuşan bir toplumun dilinden dökülürken, İspanyolca konuşan komşularımız benzer bir duyguyu ifade için "ay" diyecektir. Homurdanmalar, boşalmanın yegâne evrensel ifadesi sayılabilir.

Yeterince acı ya da duygusal incinme yaşadığımızda, boşalma ifademiz giderek daha sembolikleşir. Oh'tan toplumca kabul görmeyen kelimelere doğru bir geçiş yaşarız. Yemin eder, küfreder veya uzun süre önce yetişkinlere yakışır diye öğrendiğimiz popüler küfürlere benzer bir ses çıkarırız. Gerilimi kaldırmak için, farklı yaşlar ve meslekler için farklı ifade türleri arasından uygun olanı buluruz. Kızgın bir denizcinin "Ay aman Allah'ım!" demesini, ve kızgın bir rahibenin de bir denizci gibi ses çıkarmasını bekleyemeyiz.

Maddî uyarıcı ifadesini bir sembolde bulur. Bu sembol, kendisini doğuran şeye yönelik bir tutum hariç, eninde sonunda doğrudan doğruya dış dünyadaki birşeyin yerini temsil etmez hale gelir. Gerilimimizi boşaltmak için maddî heyecandan, bu heyecan hakkındaki sözlü saldırıya ("Kahretsin!") doğru kayarız.

Bir duruma beddua (küfür) etme fikri, sihirli dile duyulan inancın daha yaygın olduğu zamanlara dek uzanır. "Allah seni kahretsin" sözünün sonuç verecek sihirli bir beddua anlamına geldiği bir dönem vardı. Bu tür sembollere yönelme, sıkıntı veren kişi ya da nesneye bilfiil saldırma şeklindeki çocukça tepkinin bir üstündeki basamaktır. Bir duvara çarpınca duvara maddeten misillemede bulunup onu tekmeleyen ve "Seni pis duvar" diyen çocuklara şahit olmuşsunuzdur. Fakat, çocuğun babası duvara çarpıp "Kahretsin!" diyorsa, muhtemelen duvarla konuşuyor değildir. Olsa olsa, kelime anlamlarından çoktan sıyrılmış sembollerle gerilimini dindirmektedir.

İçini dökme ifadelerinin referans anlamı bulunmadığından, hangi kelime olursa olsun içini dökme işlevini icra edebilir. Muhtemelen, her birimizin öfkemizi dindirmek için bazı gözde ifadelerimiz vardır. İçini dökme ifadelerinin gerilimi boşaltma derecelerine göre bir listesini yapacak olsaydınız, içini dökme konusundaki kişisel ifadelerinizi bulabilirdiniz. Bunların anlamı, sözlüklerde bulunmaz; anlamları başkaları için ifade ettiklerinde değil, bizim için taşıdıkları anlamdadır. Seçme beddua ya da sövgümüzü tekrar ettikçe ona daha fazla önlem ve anlam atfederiz ve böylece her yeni tecrübeyle ve ifadenin tekrarlanmasıyla, geçmiş tecrübelerde gerilimimizin nasıl boşaldığını hatırlayabiliriz.

Şayet başka bir dil üzerinde araştırma yapmışsanız, o dildeki en yaygın beddua ve sövgü kelimelerini öğrenmişsinizdir. Kelimesi kelimesine çevrildiğinde bunlar size fazla birşey ifade etmeyebilir. Zaten edemezler de, çünkü onlara anlamlarını veren tecrübelerle biraraya gelmiş değildirler. Aynı gözlem bütün kelimeler için yapılabilir belki; fakat, bu genel ilkenin en uç örneği en güçlü duygularla birlikte ortaya çıkan içini dökme dilidir.

SİHİR[6]

Kelimelerin sihirli gücüne duyulan inanç bütün kültürlerde vardır ve batıl inançlar, aracı beddua/sövgüler, çoğu dinlerin görünümleri ve hüsnükuruntu biçimlerini alır. Bu tutumun kökeninde, kelimelerin

temsil ettikleri şeyin parçası olduğu ve sıklıkla da, o şeyden önce geldikleri varsayımı yatar (zaten İncil'de de öyle beyan edilir: "Önce Söz vardı"). Bu tutumun bir diğer niteliği ise, kimi durumda bir arkadaşın gelin ya da damadı "temsil edip ona vekil olması" gibi, kelimelerin de "şeylerin yerine geçmesi"dir. Bu inançtan şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Bir şeyin ismini değiştirerek o şeyin kendisi değiştirilebilir. İsminizi bir kağıda yazıp yakarsam siz de yanarsınız, veya en azından acı çekersiniz. Sihirli yorumda, kelimelerin yerini tuttuğu şeylere nasıl muamele ediyorsanız, kelimelerin de aynı incelikle muameleye tâbi tutulması gerekir.

Sihirli kelimelere duyulan inancın yaygın bir örneği, muhtemel tehlikelerden söz açmadaki çekingenliktir. Bir uçakta yere çakılma ihtimalinden sözedecek olursanız, yolcu dostlarınız sanki sizin bu sözleriniz kazaya yol açacakmış gibi sizi susturabilir. Elbette bazı durumlarda, başkaları sadece ve sadece nahoş şeyleri düşünmek istemiyor olabilir; fakat verilen cevabın şiddeti ve tarzı kelimelerden gerçekten korku duyulduğunu ortaya koymaktadır. İletişimin sihir işlevine inanmak irrasyonel gözükse bile, bir uçakta hiç bu tür düşünceleri kafanızdan kovalamaya çalışıp çalışmadığınızı veya "Düşmeyeceğiz, düşmeyeceğiz" diye düşünüp düşünmediğinizi kendinize sorun. Kelimelerin temsil ettikleri şeyler üzerinde etki göstereceğine inanmak veya bunu söylemek, iletişimin sihir işlevinin örneklerinden birisidir.

Birçok dinde, dilin sihir işlevi halen mevcuttur. Yüzyıllardır varolan bir kurum için bunu muhtemel gören birisi, geçmişe ait dili ve ayini korumaya çalışacaktır. Aşai Rabbani ayininde kullanılan ekmek ve şarap ile Hz. İsa'nın et ve kanı arasındaki ilişki konusunda Roma Katolik ve Protestan mezhepleri arasındaki fark, kısmen dilin sihir işlevine yönelik tutumdaki farktır. Ekmek ve şarap Hz. İsa'nın eti ve kanı haline mi gelmektedir, yoksa sadece onun et ve kanını mı sembolize etmektedir? Dinlerde başka örnekler de vardır. Anglikan ve Roma Katolik itikadları, tekinsiz bir evden cinleri çıkarma ayinlerini halen muhafaza etmektedir. Belki, bu örneklerle, sözlerin söylenmesinin değil, sözler üzerine harekete geçen başka bir varlığın netice husule getirdiği şefaat dualarındaki sözler arasında ayrım yapılmak istenebilir. Fark, Ali Baba'nın "Açıl Susam Açıl" demesi (ve kelimelerdeki sihir nedeniyle mağaranın kapısını açtırması) ile bu sözleri duyan bir cinin kapıyı açması arasındaki fark gibidir. İkincisinde, araçsal iletişimin bir örneğini görüyoruz.

Kişilere eşlik eden semboller, zamanla sihirli çağrışımlarıyla tanınır hale gelmektedir. Kişi isimleri "o kişinin parçası" olarak görülmekte, öyle ki isme yapılacak birşey kişiyi de aynı şekilde etkilemektedir. (Bu tutumun bazı unsurları günümüzde hâlâ çok yaygındır; meselâ anne babalar çocuklarına kendileri için önemli birisinin ismini vererek çocuğun onun adaşı olmasını istemektedir. Kişi isimlerine yönelik sihirli tutum, bu isimlerin gereksiz yere kullanılmamasını, bazı durumlarda ağza bile alınmamasını gerektirir:

> *Burada isim hiçbir zaman yalnızca bir sembol olmayıp, onu taşıyanın şahsî mülkiyetinin, münhasıran ve kıskançlıkla ona ait olan mülkiyetin parçasıdır... George von der Gabelentz, dilbilim hakkındaki kitabında M.Ö. üçüncü asırda Çin imparatorunun fermanından söz eder. İmparator, bu fermanla, birinci tekil şahsın yerini tutan ve halk arasında o zamana dek kullanılan zamirin bundan böyle yalnızca kendisine hasredildiğini ilan etmektedir... Eskimo inanışında insanın üç unsurdan müteşekkil olduğu söylenir: Beden, ruh ve isim. Mısır'da da benzer bir anlayışla karşılaşırız, burada insanın maddî bedenine bir tarafta Ka'sının, yani çiftinin, diğer tarafta ise bir tür ruhanî çifti olarak isminin eşlik ettiği düşünülüyordu... Roma hukukuna göre bir kölenin yasal ismi yoktu, çünkü yasal bir kişi olarak hareket edemezdi.*[7]

Cassier, kişi isimlerine yönelik bu tutumu ilk Hıristiyanların da sergilediğine, ve o yüzden bugün Hıristiyanların hâlâ "Mesih üzerine" değil "İsa'nın adıyla" dediğine dikkat çekiyor.

Dilin sihir işlevine duyulan inancın temelinde, kelimelerin âdet sonucunda, kolay ve kullanışlı oldukları için ve bizzat kişilerle veya nesnelerle mutlaka bir bir münasebetleri olmaksızın kullanıldığını kabul eden anlaınbilim disiplinine taban tabana zıt varsayımlar bulunur. Ancak, kelimelerin güç sahibi olduğuna dair bir his vardır. Açık tepkilere neden olan dedikodu ile lâkaplarda ve benimseyip layık olmaya çalıştığımız lâkaplarda kelimelerin gücünün bazı etkilerini görürüz. Gerçi, bu güçler sihirli değildir, zira kelimelerin kendisinde bulunmazlar. Belki, bu güçler toplum katmanında geçerlidir ve dilimizi değerlendirme yapmaksızın kabul ettiğimiz ölçüde ve kelimelere değerlendirme yapmaksızın karşılık verdiğimiz ölçüde etkindirler. Dil alışkanlıklarımızı anlamaya ve değerlendirmeye başladığımızda, kelimelerin bu sosyal efsunu bozulur.

AYİN

Yer, bir Senato Alt-komite oturum salonu. Altmış yaşındaki cinayet sanığı, Joseph M. Valachi, sakin biçimde, Cosa Nostra diye bilinen suç örgütünün tarihini ve yöntemlerini sorgu memurlarına anlatıyor. Basında çıkan haberlere bakılırsa, şahit, örgüte kabul nasıl edildiğini anlatışına dek tamamen rahattı. *New York Times*'tan Emanuel Perlmutter bildiriyor:

Valachi, uzun bir masanın etrafında 30-35 adamın oturduğu büyükçe bir odaya alındığını söyledi.

"Masanın üzerinde bir silah ve bir bıçak vardı" diyen Valachi sözlerine şöyle devam etti: "Kenarda oturdum. Beni Maranzaro'nun yanına oturttular. Onun Sicilya diliyle söylediği bazı sözleri tekrarladım."...

"Silah ve bıçak adına yaşa, silah ve bıçak adına öl."...

Şahit, Maranzaro'nun kendisine bir kağıt parçası verdiğini ve bu kağıdın avucunda yakıldığını söyledi.

"Sicilya diliyle tekrarladım, 'Örgüte ihanet edecek olursam, işte böyle yanayım.'"...

Valachi, daha sonra masanın etrafındaki adamların her birisinin birden beşe kadar "birer sayı söylediklerini" anlattı. Sayılar toplanmış. Maranzaro'dan başlayarak o sayıya ulaşıncaya dek masanın etrafındakiler sayılmış. Son sayının denk geldiği adam, Valachi'nin ailedeki babası olarak atanmış. Valachi'nin belirttiğine göre kura Bonanno'ya çıkmış.

Şahit, daha sonra Bonanno tarafından parmağının bir iğneyle delinerek Bonanno'yla kanla birleştiğinin gösterildiğini; sonrasında ise orada bulunan herkesin örgüte bağlılık anlamında ellerini kenetlediğini anlattı.

Valachi, Cosa Nostra'da o gece kendisine şu iki kuralın öğretildiğini söyledi: Örgüte sadakat ve bir başka üyenin karısı, kızkardeşi veya kızıyla ilişkiye girmemek.

Şahit ilk kez korku emaresi gösterdi. "Merasimden bahsetmek, yapabileceğim en kötü şeydi" dedi. "Bunu size ve basına anlatmakla sonumu hazırladım".[8]

Valachi'nin anlattığı merasim bize garip gelmişse, bu sırrı ifşa etmesiyle sonunun gelmesinden korkması daha da garip gelecektir. Cosa

Nostra'nın yöntemleri ve üyeleri hakkında delil sağlayan, "Öldürmek, soluk alıp vermekten farksızdı" diyen azılı bir suçlu, neden, yıllar önce icra edilmiş tüyler ürpertici bir ayini anlattığı için sonunun gelmesinden bu kadar çok korksun? Bu sorunun cevabı, bazı ayinvari hareketlerin neden hemen hepimizi etkilediği sorusunun cevabından farklı değildir.

Pek az örgüt veya kurumun Cosa Nostra gibi ayinleri vardır. Gizli örgütlerin, sosyal kardeşliklerin, locaların, ve bazı dinî veya sosyal örgütlerin ayinlerinde kullanılan dil gizli tutulur ve yalnızca üyeleri tarafından bilinir. Fakat diğer ayinlerin–vatansever, dinî, akademik vs. ayinlerin–dilleri mahrem tutulmaz. Bununla birlikte, bir sadakat yemini veya toplu halde yapılan bir dua, hiçbir açıklama veya yargı ifadesinin etkileyemeyeceği kadar sinir sistemini etkileyebilir.

Ayin, bir mitolojinin davranışsal parçası şeklinde tanımlanır bazen. Mitolojinin matuf olduğu gaye ne olursa olsun, hep üyeleri arasında bir cemaat ve süreklilik duygusuna vurgu yapar. Bir ayine katılmak, bir cemaate, çoğu kez de yüzyıllarca eski bir geleneğe sahip olduğunu söyleyen bir cemaate katılmak demektir. Zamansızlık (daimilik) çok önemlidir. Antropolog ilkele belli bir ayini neden yaptığını sorduğunda cevap muhtemelen şöyle olacaktır: "Çünkü atalarımız bunu hep yaptı." Günümüz Birleşik Devletler'inde gelenek duygumuz güdükleşmişse, hep aynı yemini söyleyen veya aynı ilahiyi mırıldanan fertler olduğumuzun farkına varmışsak, ayinlerdeki aynı teselliyi bulabiliriz.

Başka ülkelere nisbeten, ABD ayinlerin çoğu karşısında hiçbir zaman fazla hevesli olmamıştır; en önemli kültürel değerlerimizin birçoğu ayin değerleriyle çatışır. Ayinler sürekliliği kutsar, Amerika Birleşik Devletleri ise değişime değer verir; ayinler cemaati kutsar, Amerikalılar ise bireyciliği ve tek başınalığı yüceltir. Ayinin kökleri geçmiştedir, Amerikalılar ise daha çok gelecekle ilgilenirler. Buna rağmen, Amerikan halkının büyükçe bir kesiminde, bilhassa da gençler arasında, iletişimin ayinvari işlevinde bir artış yaşanmaktadır. Gerçekten de, bazı ayinlerde kutsanagelen şeylerden birisinin gençlik olduğunu söyleyebiliriz. Ayinin işlevlerinden birisi de, yaşlı nesilden, düzenden, namuslu kişilerden, veya ayrıksıların (outsiders) verdiği başka isimlerden ayrı olarak genç bir cemaati kutsamak olmuştur. Kıyafet ve saç tarzında, dilde ve müzikte, biraraya gelişlerde (hele hele rock müzikçileri arasında), bir tür cemaat tesis edilir.

Bir ayinin icrasında, hatırı sayılır bazı istisnalarla birlikte, araçsal fazla birşey gözükmez. Sosyolog Robert Merton, ilk başta araç gözüyle bakılan faaliyetlerin çoğu kez kendi başına amaçlar haline getirildiğini belirtmektedir. İlk başta belli sözler veya fiillerle ulaşılan şeylere artık ne ihtiyaç, ne de arzu duyulmaktadır. Bir vakit kirlilikten kaçınmak için yemeğin belli bir şekilde hazırlanması gerekmişse, "Atalarımız böyle yapardı" diye yemek hâlâ o şekilde hazırlanabilmektedir.

Geçmişte mükafat ümidiyle bazı dualar okunmuşsa, cemaat o mükafatları artık hiç de ummadığı halde aynı dualar okunmaya devam edilebilmektedir. Birçok durumda, belki de çoğu durumda, bir ayinin belli sözlerini ve hareketlerini izah edecek yeni bir mitoloji gelişecektir. Ayinlerin sürekli tekrar nedeniyle mi, yoksa ayine katılanların aynı gayelere hizmet ettiklerini hissetmesinden dolayı mı varolmaya devam ettiği açık değildir.

Ayinlerin üç özelliği son derece önem taşır. Ayinler (bizzat veya sembolik olarak hazır olan) başkalarıyla birlikte icra edilmelidir. Önemli bir vesile üzerine icra edilmelidir; ve ayrıntılara özel bir dikkat gösterilerek icra edilmelidir.

Bu son özellik ayini iletişimin diğer biçimlerinden biraz farklı kalır. Pek çok çocuk, ayinlerde sıklıkla mevcut bulunan yüksek düzeyli soyutlamalar ve eski dil karşısında zorluk çeker. Çocukların kelime dağarcığında pek fazla yüksek düzeyli soyutlama yoktur. Fakat bir çocuk, katıldığı ayinlerdeki sesleri taklit etmeyi ya da onlara benzer sesler çıkarmayı öğrenecektir.

Çoğumuz çocukluğumuzdaki ayinlere ilişkin bazı şeyler hatırlarız. Belki de, bütün hayatınız boyunca dilinizden düşmeyen bazı kelimelerin aslında ne demek olduğunu aniden anlamışsınızdır. Bu, hem ürkütücü, hem de heyecan verici bir farkına varış olabilir. Fakat, bir iletişim biçimine öz-niteliğini verir, ki bu iletişim biçiminde bazı kelimelerin uzun zaman tekrar edilmesi son derece önem taşımaktadır.

Ayinin bazı kimseler için cazip tarafı, hiçbir anlamı yokmuş gibi görünen kelimeleri kemal-i ciddiyetle tekrar etmenin lezzetinde yatar; bu, o tür kimseler için esrarlı bir ruh haline sebep olabilmektedir. Başka kimseler, yıllarla söyleyegeldikleri şeylerin anlamını keşfetmede derin bir tatmin bulur. Şayet mevcutsa, bu tür tutumlar sadece dilin maksadının anlaşılması değil, bizzat ayinin kendisinin anlam ve önemi noktasında sağlıksız gözükebilir.

Ayini, iletişimde dilin diğer işlevlerinden ayıran başka özellikler de vardır. Bunlardan birisi ayinin yüceltme işlevidir. Bir ayin aracılığıyla bir kişi kendisinin fiilî katılımını dışlayacak bir olayda bile sembolik olarak yer alabilir. Savaş zamanlarında, ayinler daha yaygın ve daha anlamlı/önemli olmaya yüz tutar. Bayrak çekmek, sadakat yeminleri etmek, hatta yiyecek ve yakıtı karneye bağlamak savaş cehdine katılmanın sembolik yollarıdır. Veya, daha mutlu bir örnek verirsek, bir futbol maçı sırasında, takımlarına yardımlarının dokunmasını isteyen taraftarlar sahaya inip bilfiil yardım etmek yerine tezahüratla daha iyi yardımda bulunacaktır. Örneğin, başlama vuruşunda, sanki çıkardıkları gürültü topun sahanın daha uzağına düşmesine yardım edecekmiş gibi, taraftarlar hep bir ağızdan bağrışacaktır.

Bazı ayinler mitolojilerinden daha uzun ömürlü çıkar. Zaman zaman bazı kişiler dinî inançlarını sorgulamaya başladıklarında, belli kutsal günlerde ibadet etme veya kiliseye devam etme alışkanlarını kaybetmeye göre imanlarını daha kolay kaybetmektedirler. Ayine sıklıkla bir zorunluluk duygusu eşlik eder ve ayin uzaklaştığında yerini bir suçluluk duygusuna bırakabilir. Bir millet *gayrigeleneksel toplum* denilen hale girdikçe, geleneğin parçası olan ayinler de ölür. Bu ise *yabancılaşma* şeklinde ifade bulur. Bu, birçok *abesiyet* (absürd) felsefelerinin cazibesini de kısmen açıklar. Şayet bir toplumun istikrarı büyük ölçüde ayine bağlı olmuşsa ve ayinler de etkisini kaybetmişse, dünyayı *abes* diye etiketlemek kolaylaşır.

Siyasî, sosyal veya akademik olsun, pek çok âdet türü, bilgi alışverişi veya bazı gayelere ulaşılması işlevinden ziyade bir ayin işlevi hizmetini görür.

Konuşmacı kutsal kelimeleri söylerken ve ağzından doğru isim doğru vakitte dökülürken katılımcıların tezahürat yaptığını veya alkışladığını görmek hem heyecan verir ve hem de biraz hüzün. Rapor adı verilen şey, bazen daha ziyade büyü rolü oynayabilmektedir. Hiçbir grup, güçlü bir iç bütünlük kurmadan varlığını devam ettiremez. Fakat, grubun çabası sadece iç bütünlükle sonuçlanmışsa, o zaman yeni bir ayinin başlangıcıyla karşı karşıyayız demektir.

SÖZLER VE NİYETLER ÜZERİNE

Anlambilimcilerin zaman zaman kelimelere, doğrudanlığa, ve "lafı döndürüp dolaştırmama"ya düşkün olduğu düşünülür. İletişimin bir-

çok gayesinin anlaşılması böyle bir görüşü silecektir. Dili çok sayıda gaye için kullanırız ve bir yorumda bulunurken kendimizi çok sayıda zor durum içinde buluruz. Diplomasi ve ölçülülük dışında samimi dostluklar düşündüğümüz şeyi söylemekten bizi alıkoyar.

Meselâ, diyelim ki, bazı arkadaşlarınız bir oyunda rol sahibi. Siz de açılış gecesine katılıyorsunuz ve oyun hakkındaki yargınız tam bir fiyasko olduğu yolunda. Sonra, tiyatrodan çıkarken, arkadaşlarınız ve yönetmenle karşılaşıyorsunuz. Düşündüğünüzü söyleyip bir arkadaşlığı mı zedelersiniz? Son derece önem verdiğiniz kendi bütünlüğünüze mi ihanet edersiniz? Hayır. Yorum yapmak zorunda bırakıldığınızı varsayarsak, kaçamak bir dil kullanıp, iki anlama da çekilebilecek kelimeler edersiniz. Bu tür hakikate mugayir ânlar için kullanılan sözler çoktur: "Evet, yine işi bitirdiniz!" (yönetmene); "İzleyicilerin arasında olmalıydınız!" (oyunculara); "Unutulmaz bir geceydi!" (orada duran ve dekan, yönetmenin babası ya da oyun yazarı olma ihtimali olan yaşlı adama).

Şayet bu ifadelerin içinde taşıdığı istihza potansiyelinin çok fazla olduğunu hissederseniz, hep güvenli olan daha da kaypak başka bir söz edersiniz: "Tebrikler!"

Ne kadar maharetli söylenmiş olurlarsa olsunlar, bu yorumların yine de yalan olduğu ve mazur görülemeyeceği söylenebilir. Ancak, ben, bunu söyleyenlerin farklı iletişim fonksiyonlarını birbirine karıştırdıkları kanaatindeyim. Dinleyicinin duygusal tepkilerine yönelmiş olan duygusal iletişim, özgül bir bilgi aktarımı gibi yargıların sahihliğini gerektirmez. Güdülen gaye çoğu kez dostluktur, kılı kırk yaran bir değerlendirme değil. Bir kişiye, kravatından, ceketinden gülümseyişinden, sesinden vs. hoşlandığınızı söylemeniz, kuracağınız duygusal iletişime balta vuracak olan yargı standartlarına bağlı kalmaktan çok daha önemlidir. Nazikane veya dostane bir söz, fazla insanî anlayışı, diplomatik bir sessizlikten veya yüzlerce "dürüst" yargıdan daha geliştirir.

İletişimin çok sayıdaki işlevlerinin farkında olmak demek, en temel insanî ihtiyaçlar karşısında hassas olmak ve hayattar olmak demektir. Bedensel sağlık ve rahatlık ihtiyaçlarımız karşılandıkça, sembolik sağlık ve rahatlık konusundaki ihtiyaçlarımızın farkına varır ve yeni ihtiyaçlar çıkartırız. Sevilmek, sayılmak, başkalarına yardım etmek, güven hissetmek–bu listeyi istediğiniz kadar uzatabilirsiniz–son derece önemli hale gelir. Her iletişim durumu, hem zaafımızı ortaya koyar, hem de bize destek için vaadde bulunur.

[1]Bu örnek hakkında daha fazla bilgi için ve sınıfta, özellikle de çok kültürlü sınıfta olup bitenler açısından anlam ve önemini kavramak için, bkz. R.T. McDermott ve Shelly Goldman, "Teaching in Multicultural Settings". 'Çok-kültürlü Ortamlarda Öğretmenlik Yapmak', *Proceedings of the Conference on Multicultural Education*, (Amersfoot, Netherlands, 1982).

[2]Paul Watzlawick, Janet Beavin, ve Don Jackson, *Pragmatics of Human Communication* (New York: W.W. Norton, 1967).

[3]Edward T. Hall, *Beyond Culture,* (Garden City, N.Y.: Doubleday, 1976)

[4]Leo Rosten, *The Joys of Yiddish* (London, Penguin Books, 1968).

[5]Cynthia Nelson, "Saints and Sinners: Paralles in the Sex-Role Differentiation in the Family of Saints and in the Family of Man in a Mexican Peasant Village" (teksir, tarihsiz).

[6]Susanne Langer dilin sihir işlevini ayin'in içine dahil ediyor ve şöyle diyor: "Sihir... bir yöntem olarak değil bir dil olarak, daha büyük bir olgunun, yani dinin dili olan *ayin*in parçasıdır." (*Philosophy in a New Key* (Cambridge, MA.: Harvard University Press, 1942), s. 39.) Her ne kadar bunun tarihî bir temele sahip olduğu söylenebilirse de ve günümüzde sihir ve birbiriyle açık biçimde ilişkili ise de, ikisi arasında bir ayırım yapmanın faydası vardır.

[7]Ernst Cassirer, *Language and Myth* (New York: Dover Publications, tarihsiz), s. 50-51.

[8]Emanuel Perlmutter, "Valachi, Names 5 as Crime Chiefs in New York Area", *New York Times,* 2 Ekim 1963, s. 28.

Tavsiye Edilebilecek Kitaplar

Allport, Floyd H. *Theories of Perception and the Concept of Structure,* New York: John Wiley and Sons, 1955.

Berger, Peter and Thomas Luckman. *The Social Construction of Reality.* Garden City: Doubleday Anchor, 1966.

Bernstein, Basil. Class, *Codes and Control.* New York: Shocken Books, 1975.

Birdwhistell, Ray. L. *Kinesics and Context.* Philadelphia: Univ. of Pennsylvania Press, 1971.

deBono, Edward, *Lateral Thinking.* New York: Harper & Row, 1970.

Bollinger, Dwight, *Aspects of Language,* Second ed. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1975.

Bois, Samuel, *Explorations in Awareness.* New York: Harper & Row. 1957.

Bronowski, J. *Science and Human Values.* Baltimore: Penguin Books, 1964.

Brown, Roger, *Words and Things.* Glencoe: The Free Press, 1958.

Burke, Kenneth. *A Grammar of Motives.* New York: Prentice Hall, 1955.

–. *A Philosophy of Literary Form.* New York: PrenticeHall, 1941.

Carroll, John. *The Study of Language.* Cambridge: Harcard Univ. Press,. 1953.

Cassirer, Ernst. *Language and Myth.* New York: Harper & Row, 1946.

Chase, Stuart. *The Power of Words.* New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1954.

Condon, John. A *Bibliography of General Semantics.* (Originally published by ETC: *A Review of General Semantics* in five instalments; International Society for General Semantics'ten edinilebilir.)

– and Fathi Yousef. *Intercultural Communication.* Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1974.

ETC.: *A Review of General Semantics.* (üç ayda bir yayınlanır)

Goodstein, R.L., "Language and Experience." Artur Danto and Sidney Morgenbesser (eds.) Philosophy of Science içinde. New York: World Publishing Co., 1959, s. 1-132.

Gorman, Margaret. *The Educational Implications of the Theory of Meaning and Symbolism of General Semantics.* Washington, D.C.: The Catholic Univ. of America Press, 1958.

Hall, Edward T. *Beyond Culture*, New York: Doubleday, 1976.

Hastorf, Albert H. and Hadley Cantril, "They Saw A Game: A Case Study," *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 49 (January, 1954) (Reprinted as Bobbs-Merrill Reprint in the Social Sciences, number P-147.)

Hayakawa, S. I. (ed.) Language, Meaning and Maturity. New York: Harper & Row, 1954.

– Language in Thought and Action. Second edition. New York: Harper – Row, 1959.

– (ed.) *Our Language and Our Word.* New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1963.

Symbol, *Status, and Personality,* N.Y., Harourt, Brace Jovanich, 1963.

Heinlein, Robert. A. *Stranger in a Strange Land.* Berkeley: Berkeley Medalian Books, 1961. (Bir bilim-kurgu romanı)

Henle, Paul (ed.) *Language, Thought and Culture,* Boston: Beacon Press, 1967.

Johnson, Wendell. Your Most Enchanted Listener. New York: Harper & Row, 1956.

Holton, Gerald (ed.) *Science and Culture,* Boston: Beacon Pres, 1967.

Korzbsyki, Alfred. *Science and Sanity: An Introduction to Non Aristotelian Systems and General Semantics.* Lancaster, Penn.: Science Press Printing Co., 1933.

– *Selections from Science and Sanity.* Compiled and arranged by Guthrie Janssen. Lakeville, Conn: Institute of General Semantics, 1947.

Kuhn, Thomas S. *The Structure of Scientific Revolutions.* (Genişletilmiş) second. chicago: University of Chicago Press, 1970.

Lakoff, George and Mark Johnson, *Metaphors We Live By.* Chicago: University of Chicago Press, 1980.

Langer, Susanne K. *Philosophy in a New Key.* Cambridge0 harvard Univ. Press. 1942.

Lee, Dorothy, Fredom and Culture...

Lee, Irving. *Customs and Crises in Communication.* New York: Prentice-Hall, 1959.

Lee, Irving. *The Language of Wisdom am Folly.* New York: Harper & Row, 1949.

Lenneberg, Eric. *The Biological Foundations of Language.* New York: John Wiley and Sons, 1967.

McKellar, Peter. *Imagination and Thinking: A psychological Analysis*. New York: Basic Books, 1957

Miller, Casey and Kate Swift, *Words and Women*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1977.

Miller, George. *Language and Communication*. New York: McGraw-Hill, 1951.

Morris, Charles. *Sings, Language and Behavior*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1946.

Northrop, F.S.C. *The Logic of the Sciences and the Humanities*. New York: Macmillan, 1947.

Ogden, C.K. and I.A. Richards. *The Meaning of Meaning*. Third edition, revised. New York: Harcourt Brace Jovanoich, 1930.

Orwell, George. *1984*. London: George Allen, 1948.

Osgood, Charles, George J. Suci, and Percy H. Tannenbaum. *The Measurement of Meaning*. Urbana: University of Illinois Press, 1957.

Papert, Seymour, *Mind-Storms: Childiren, Computers and Powerful Ideas*. New York: Basic Books, Inc., 1980.

Piaget, Jean. The Language and Thought of the Child. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1926.

Popper, Karl R. The Logic of Scientific Discovery. New York: Harper & Row, 1960.

–. *Operational Philosophy*. New York: Harper & Row, 1953.

Reichenbach, Hans. *The Rise of Scientific Philosophy*. Berkeley: University of California Press, 1959.

Rogers, Carl R. *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin, 1967.

Ruesch, Jurgen, *Therapeutic Communication*. New York: W.W. Norton, 1961.

– and Gregory Bateson. *Communication: The Social Matrix of Psychiatry*. New York: W.W. Norton, 1951.

Russel, Bertrand. *An Inquiry into Meaning and Truhth*. Baltimore: Penguin Books, 1962.

Sapir, Edward. Language: An Introduction to the Study of Speech. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1921.

Satir, Virginia, *Conjoint Family Therapy*. Palo Alto: Science books, 1964.

Shannon, Clyde and Warren Weaver. *The Mathematical Theory of Communication*. Urbana: University of Illinois Press, 1951.

Stewart, Edward C. *American Cultural Patterns*: A Cross-Cultural Perspective. Pittsburg: Regional Council for International Education, 1971.

Ullmann, Stephen. *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*. New York: Barnes and Noble, 1962.

Von Bertalanffy, Ludwig. *General Systems Theory*. New York: Braziler, 1968.

Watzlawick, Paul. *How Real is Real?* New York: Random House, 1976.

Watzlawick, Paul, Janet Beavin, and Don Jackson. *The Pragmatics of Human Communication*. New York: W.W. Norton, 1967.

Weinberg, Hary. *Levels of Knowing and Existence*. New York: Harper & Row, 1959.

White, Leslie. *The Science of Culture*. New York: Grove Press, 1963.

Whorf, Benjamin Lee., *Language, Thought and Reality: Selected Writings of Benjamin Lee Whorf* (John B. Carroll, ed.) New York: John Wiley and Sons, 1956.

Wiener, Norbert. *The Human Use of Human Beings: Cybernetics and Society*. Boston: Houghton Mifflin, 1950.

iletişim dizisi : 2

Kelimelerin Büyülü Dünyası

Anlambilim ve İletişim

John C. Condon

Soluduğumuz hava, içtiğimiz su kadar alışmışızdır kullandığımız kelimelere. Konuşuruz, ama bilinçli veya bilinçsiz olarak seçtiğimiz kelimelerin kimliğimizi sergilediğini farketmeyiz. Dil, yani konuştuklarımız, düşünüş tarzımızı hem yansıtır, ama hem de onu şekillendirir. Neredeyse büyülü bir ilişki vardır kelimelerle aramızda.

Elinizde tuttuğunuz kitap, işte bu ilişkiyi biraz olsun aydınlatmaya çalışıyor. Bilhassa, kelime ile eşya arasındaki ilişkiyi, dünyayı algılayışımızın dilimize nasıl yansıdığını, tasvir eder gibi gözüktüğümüz yerde totolojilere ve hüküm ifadelerine nasıl düştüğümüzü gözler önüne seriyor.

ISBN 975-574-068-6

9 799755 740682

insan yayınları